

**Володимир Бех
Юлія Бех**

ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Бех В.П. Теорія соціальної роботи: Монографія. — К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2012. — 200 с.

ISBN

Монографія висвітлює генезис, морфологію і функціональну спроможність системи соціальної роботи, як природного явища. Послідовно обґрунтовується походження, сутність, зміст, морфологічна та процесуальні форми соціальної роботи. Подається діяльнісна природа явища, формалізовано основний закон саморозгортання соціальної роботи, подані евристичні моделі системи соціальної роботи та соціального закладу, визначаються фактори ризику процесу розбудови системи соціальної роботи засобами влади держави і громадянського суспільства, наводяться алгоритми прийняття управлінських рішень для вирішення проблем кризової людини та управління соціальним закладом, висвітлюються загальні типи механізмів саморегуляції: архетипічний, нормативний та інформаційно-знаковий.

Рекомендується для користування науковцям, докторантам, аспірантам, магістрам, бакалаврам, керівникам соціальних закладів, фахівцям-практикам і волонтерам, що працюють у сфері соціальної роботи, а також всім тим, хто цікавиться питаннями проектування, конструювання, модернізації та оптимізації соціальних систем.

ЗМІСТ

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ЯК НАУКА, ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА	
ПЕРЕДМОВА	ОШИБКА!
ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.	
РОЗДІЛ 1. ПРИРОДА, СУТНІСТЬ, ЗМІСТ ТА ФОРМА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ	120
1.1. Діяльнісна природа соціальної роботи	120
1.2. Сутність соціальної роботи.....	129
1.3. Зміст соціальної роботи	134
1.4. Форма соціальної роботи та її види: морфологічна та процесуальна.....	136
1.4.1. Процесуальна форма соціальної роботи.....	138
1.4.2. Морфологічна форма соціальної роботи.....	140
Резюме	143
РОЗДІЛ 2. ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗБУДОВИ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ	145
2.1. Історичний аналіз використання ідеї системності у соціальній роботі.....	145
2.2. Світоглядна платформа розбудови системи соціальної роботи.....	160
2.3. Ідеологічні основи теоретичного осягнення системи соціальної роботи.....	163
2.4. Методологічні засоби теоретичного відтворення системи соціальної роботи.....	170
2.5. Методологічні вимоги до проектування повної моделі системи соціальної роботи.....	193
Резюме	198
РОЗДІЛ 3. ЕЛЕМЕНТИ ПОВНОЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ	201
3.1. Поняття “повна система соціальної роботи”	202
3.2. Елементи системи соціальної роботи	204
3.2.1. Особистість людини як сукупність потреб	213
3.2.2. Громадянське суспільство або соціальні спільноти.....	216
3.2.3. Кадри соціальних працівників.....	218
3.2.4. Технологія соціальної роботи.....	225
3.2.5. Матеріал задоволення потреб людини (речовина, енергія, інформація) та його грошова форма.....	231

3.2.6. Соціальна інфраструктура	234
3.2.7. Орган управління.....	244
3.2.8. Нормативна база соціальної роботи.....	256
3.2.9. Комунікаційні канали.....	275
Резюме	275
РОЗДІЛ 4. СТРУКТУРА ТА МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ	277
4.1. Структура системи соціальної роботи.....	277
4.2. Механізм функціонування та розвитку системи соціальної роботи.....	281
Резюме	286
РОЗДІЛ 5. СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЯК ОРГАН СОЦІАЛЬНОГО ОРГАНІЗМУ КРАЇНИ. ЗАКОН САМОРУХУ ВИДОВОГО (АНТРОПОГЕННОГО) СОЦІАЛЬНОГО ОРГАНІЗМУ	288
5.1. Система соціальної роботи як видовий (антропогенний) соціальний організм	288
5.2. Закон саморуху системи соціальної роботи.....	297
Резюме	298
ПІСЛЯМОВА	300

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ЯК НАУКА, ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Сучасний розвиток українського суспільства поставив перед науковцями і практиками проблему: необхідність вивчення специфічної сфери діяльності, самостійно окресленої професії та визнаної МОН України самостійної спеціальності — **соціальною роботою**.

Здійснення радикальних реформ в економіці і політичному житті, соціальній і культурній практиці показує, що сьогодні держава не може обійтися без реалізації одного із напрямків організації життєдіяльності окремих людей і громад — **соціальною роботою**.

Сучасне розуміння основ соціального розвитку виходить сьогодні звичайно з того, що соціальна політика держави повинна бути спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя і вільний розвиток людини.

У цих умовах як ніколи зростає значимість соціальної роботи як соціального механізму підтримки життєвих сил людини, що усвідомлюється суб'єктом соціальної роботи на різних рівнях, особливої уваги, на наш погляд, вимагає повсякденний рівень пізнання.

У зв'язку з цим важливим є, насамперед, визначення **предмета** соціальної роботи. Обумовлено це тим, що положення соціальної роботи як **самостійної науки** буде доведено, якщо буде визначена галузь явищ, досліджуваних переважно нею, доведено, що ця область ніякими іншими науками не вивчається, буде визначене її місце в системі соціальних наук.

Предметом соціальної роботи як самостійної соціальної науки є закономірності сприяння становленню і реалізації життєвих сил індивідуальної і соціальної суб'єктності людини, а також удосконалювання механізмів спряженості життєвих сил і засобів забезпечення їхньої реалізації.

Беручи до уваги той факт, що предмет соціальної роботи, як і будь-якої іншої науки, змінюється в ході розвитку як самого соціального знання, так і соціальної практики в цілому, пропонуване нами визначення предмета соціальної роботи є універсальним. Ця універсальність обумовлена тим, що соціальна робота як діяльність реалізується через форми професійної і непрофесійної роботи, причому на різних етапах розвитку суспільства може домінувати та або інша її форма, або вони можуть функціонувати паралельно, доповнюючи один одного.

Соціальна робота як наука вивчає механізми реалізації життєвих сил і соціальної суб'єктності індивіда і групи, а також характер спряженості життєвих сил індивіда, групи і засобів забезпечення їхньої реалізації в різних соціальних ситуаціях.

Отже, **об'єктом дослідження соціальної роботи**, є процес зв'язків, взаємодій, взаємовпливів механізмів, способів і засобів регуляції поведінки соціальних груп і осіб, що сприяє реалізації їхніх життєвих сил і соціальної суб'єктності, а також характер взаємодії життєвих сил індивіда і групи та засобів забезпечення їхньої реалізації в різних соціальних ситуаціях.

Кожна самостійна наука має **свої категорії, закономірності, принципи і методи** дослідження. Звичайно, категоріями соціальної роботи є такі, що використовуються

й іншими науками: наприклад, психосоціальна робота, структурна соціальна робота, соціальна реабілітація, соціальне благополуччя і т.д.

Категорії, що є **власне категоріями соціальної роботи**: опіка нужденних, добродійність, волонтерство, меценатство, соціальне забезпечення, соціальна підтримка, соціальне страхування, соціальна робота, соціальна біографія, соціальний працівник, соціальні мережі й ін.

Специфічні організації соціальної роботи в різних сферах соціальної практики: (соціальна робота в освіті, соціальна робота у сфері охорони здоров'я, соціальна робота в армії і т.п.); з різними клієнтами (соціальна робота з інвалідами, соціальна робота з родиною, соціальна робота з групами ризику), у різних соціальних ситуаціях (соціальна робота в екстремальних ситуаціях, соціальна робота в умовах екологічного неблагополуччя і т.п.); різні аспекти організації професійної і непрофесійної соціальної роботи (економіка соціальної роботи, менеджмент соціальної роботи, психосоціальні технології і т.п.).

Зміст **першої групи закономірностей** визначається тим, що соціальна робота — це специфіка діяльності посадових осіб у плані соціального захисту населення, проведення і регуляція процесів, що відбуваються у суспільстві, за допомогою власних впливів відповідно до інтересів і потреб людей, вимог конкретної обстановки, природи соціального суб'єкта.

Закономірності другої групи формують характер взаємодії суб'єкта й об'єкта соціальної роботи, зв'язків між ними, здатність цих зв'язків забезпечити ефективне досягнення цілей соціального захисту. До них відноситься цілісність впливу суб'єкта на об'єкт; реалізація загальних інтересів через особливі; відповідність носіїв і виразників інтересів об'єкта соціальної роботи.

Основні **принципи соціальної роботи** це: **методологічні** — гносеологічного підходу, детермінізму, єдності свідомості і діяльності, особистісного підходу; **організаційні** — планованості і послідовності в роботі з індивідом, групою; взаємодії всіх соціальних інститутів; **контролю** виконання; **змістовні** — об'єктивності, системності, мінімуму, толерантності, поваги прав і інтересів особистості, гуманізації технологій.

У концептуальну схему соціальної роботи можна включити різні види діяльності — соціально-реабілітаційну, медикотерапевтичну, психолого-педагогічну, консультативну, правозахисну й інші види підтримки, нарешті моніторинг та соціальну рекламу. У центрі уваги — важкі життєві ситуації клієнта.

Соціальна робота — це **«вид професійної діяльності, заснованої на предметно-інтегрованих, міждисциплінарних прийомах формування, підтримки, реабілітації стійкої соціальної інтеграції або реінтеграції окремої особистості і груп; комплексна соціальна технологія здійснення соціального захисту населення, соціального управління, соціальної політики стосовно соціально уразливих груп населення»**

Виходячи з цього, можна розглядати діяльність фахівців із соціальної роботи, як інтеграцію конкретних процедур і операцій: соціальна (по цілям, задачам, змістові); психолого-педагогічна (за формою); організаторська (по функціях); професійна (по зв'язку і впливові на об'єкт).

Соціальна робота як діяльність має **свою структуру**, виконує в суспільстві визначені функції, має визначені засоби для реалізації своїх цілей, які потребують окремого вивчення в Україні.

Основними **цілями соціальної роботи** є:

а) створення умов, у яких кожна людина може в максимальній мірі виявити і реалізувати свої можливості;

б) збільшення ступеня самостійності клієнтів, що звернулися до соціального працівника, їхньої здатності контролювати своє життя і більш ефективно розв'язувати виникаючі проблеми;

в) адаптація або реадаптація людей у суспільстві;

г) створення умов, за яких людина може жити, зберігаючи почуття власної гідності і поваги до себе з боку оточення;

д) досягнення такого результату, коли потреба у допомозі соціального працівника у клієнта відпадає.

Основним **суб'єктом соціальної роботи** є соціальний працівник, що пройшов підготовку для виконання різних функцій, починаючи від «лінійної» роботи з клієнтом і завершуючи управлінською діяльністю в державних відомствах. Крім того, суб'єктами соціальної роботи можуть бути працівники державної соціальної служби допомоги та їхні добровільні помічники — волонтери, а також посадові особи державних і державно-управлінських служб; працівники фондів і асоціацій, світських і релігійних організацій і об'єднань, що здійснюють благодійну допомогу і підтримку; самі клієнти, коли надають допомогу іншим людям.

Функції соціального працівника: діагностична, прогностична, організаційна, посередницька, попереджувально-профілактична, охоронно-захисна, допомоги і підтримки, медико-гігієнічні, аналітико-оцінювальні.

Реалізація функцій соціального працівника потребує оволодінням **комплексом методів соціальної роботи:** класичні (загально філософські), загальнонаукові та спеціальні наукові, що використовуються в основному у практичній діяльності.

Введення спеціальності «Соціальна робота» з 1992 року засвідчує появу навчальних дисциплін, які забезпечують достатній рівень підготовки студентів до професійної діяльності з присвоєнням кваліфікації «соціальний працівник», введення означеної спеціальності в Державний класифікатор професій, розробку державного галузевого стандарту зі спеціальності «Соціальна робота»

Система професійної підготовки соціального працівника, її наукові засади, проблеми і шляхи формування знань і умінь соціального працівника, методика і технології професійної діяльності з різними категоріями населення потребують також розгортання широкого дослідження окреслених проблем.

Все вище зазначене дозволяє стверджувати, що сьогодні вкрай необхідно виокремити соціальну роботу як окрему галузь науки, яка має вивчати глобальні проблеми наукового поля соціальної роботи, різні аспекти практичної діяльності, та шляхи і педагогічні умови професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. Це, у свою чергу, потребує присвоїти номер спеціальності за освітнім рівнем бакалавр і магістр, а також номер спеціальності як наукового напрямку.

Крім того, така спеціалізована підготовка соціальних працівників — бакалаврів і магістрів — у вищих навчальних закладах освіти країни повинна мати сталі філософські і науково-методологічні засади, що формують фахівців здатних не тільки для повсякденної важкої роботи практичної спрямованості, а й готових поглиблювати теоретичні основи соціальної роботи у нових умовах.

Автор у даному навчальному посібнику теоретично і методологічно виважено подає своє концептуальне бачення сутності, змісту та механізму соціальної роботи, формуючі категоріальний каркас теорії соціальної роботи. Одночасно, він аналізує реальні процеси соціальної роботи, що здійснюються в Україні і світі.

При цьому автор аж ніяк не намагається нав'язати читачеві свої оцінки і висновки зі стану реальної соціальної роботи в Україні. Навпаки, він формує методику і методологію дискурсу, завдяки якому кожен може сформулювати власне судження, оцінку, переконання, пропозицію. Матеріал, що подається навчальним посібником, і є цим своєрідним теоретичним і філософським підґрунтям розбудови громадянського суспільства.

А.Й.Капська — доктор педагогічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, экс-директор Інституту соціальної роботи та управління НПУ імені М.П.Драгоманова

ПЕРЕДМОВА

Проблема теоретичного обґрунтування соціальної роботи є надзвичайно актуальною як з точки зору розбудови української державності і формування громадянського суспільства, так і з точки зору ефективного входження України до когорти країн-учасниць Об'єднаної Європи. Для цього треба в Україні сформувати і узгодити взаємодію між собою цілої низки соціальних інститутів, що стало і довготривалий час функціонують у європейському просторі. Система соціальної роботи відноситься саме до таких утворень.

У той же час сьогодні в Україні, на превеликий жаль, соціальна робота не є такою, що має розвинену морфологію і ефективно функціонує у межах своєї компетенції. Оскільки світова і вітчизняна теоретична думка ще не створила розвиненої теорії соціальної роботи, а керівники різних рівнів державного управління не користуються наробками зарубіжних і вітчизняних вчених, то вона розвивається спонтанно з елементами дискретності і неповноти.

За цих умов, процес розбудови української державності гальмується, політика молодого держави не є цілеспрямованою і ефективною у формуванні рис соціальності. Тому наше суспільне життя ізобідує соціальними і політичними колізіями. Найбільше потерпає від цього населення країни, оскільки його більшість перебуває за межею бідності. Як наслідок цього європейські структури залишаються «закритими» для українських інституцій, а політики з Європарламенту і державні діячі країн-учасниць Об'єднаної Європи, щиро співчуваючи нам, мовчки спостерігають за процесами розбудови української держави.

Помаранчева революція прикувала їх погляди до нас, але кадрові негаразди у команді переможців, а тим більше її практичні кроки, що мали вивести Україну з політичної і соціальної кризи, не переконали європейську спільноту у тому, що у нас справи пішли «на поправку». Зміна урядової команди не внесла суттєвих змін у розбудову соціальної роботи, а навпаки, загострила тут проблеми. Європа завмерла і переживає нині разом з нами розпад і провал помаранчевої команди, незрозумілі кроки керівників із загону партії регіонів, що відкинули питання соціальної роботи на далеку периферію.

У той же час, інтенсивне становлення континентального соціального організму Європи є актуальною довготривалою проблемою, що веде до поглиблення глобалізації соціального світу і тому турбує європейців, як мінімум з двох причин. По-перше, що буде з ними, оскільки громадянське суспільство потужно перебирає на себе функції держав, що утворені на національних засадах, а по-друге, — як відноситись до країн, що «повертаються» після революційного експерименту комуністичного окрасу у лоно еволюційного розвитку на засадах загальнолюдських цінностей. Саме з цих позицій вони, європейці, бажають бачити Україну з розвиненим громадянським суспільством, певним рівнем розвитку свободи і демократії, сталою захищеністю прав людини, розвиненою системою соціального захисту населення, передбачуваного образу життя, що веде до прогнозованої поведінки людини, як на вітчизняному і міжнародному ринках праці, так і у повсякденному загальнокультурологічному спілкуванні на засадах толерантності, полікультурності і соціальної солідарності.

Крім того, теоретичний аналіз становлення громадянського суспільства засобами соціальної роботи вітчизняною теоретичною думкою є актуальним, ще й з тієї причини, що треба готувати кадри для соціальної роботи, що розвивається в Україні завдяки зусиллям молоді держави, у той час як у Європі — це відбувається переважно за рахунок зусиль громадянського суспільства. Тому проблематика соціальної роботи повинна розглядатися у тісному зв'язку з громадянським суспільством, що є його логічним її продуктом на рівні соціального організму країни.

За таких умов будь-яка інтелектуальна розробка теоретичних засад системи соціальної роботи заслуговує на увагу. У нас є підстави цим займатись, оскільки автор протягом тривалого часу приймав безпосередню участь у розробці теоретичних засад соціальної роботи в Україні і тому має власний достатньо опрацьований погляд на цей вид суспільної діяльності. Саме його зусиллями обґрунтована природа, сутність, зміст, морфологія системи соціальної роботи, формалізована сукупність функцій, нарешті, створена евристична модель механізму функціонування та розвитку соціальної роботи. Потужним джерелом нових ідей тут є роботи класиків світової філософської, політологічної та соціологічної думки, а також роботи сучасних вітчизняних авторів.

Однак, незважаючи на багатоманітний матеріал, що накопичений сучасною вітчизняною та світовою теоретичною думкою відносно місця і ролі у нашому житті соціальної роботи, є нагальна потреба поглибити вивчення цієї проблеми, оскільки, по-перше, закономірно поглибилися наші уяви про ці процеси; по-друге, накопичені нові наукові і практичні знання про творення і відтворення сутнісних сил людини; по-третє, це потрібно зробити ще й тому, що в багатьох вищих навчальних закладах освіти ведеться професійна підготовка соціальних працівників для яких така робота має стати навчальним посібником, що подає цілісний погляд на соціальну роботу як інститут самовідтворення родового життя людей і який має забезпечити сталість життєдіяльності і розвитку соціального організму країни; по-четверте, є можливість наблизити розуміння європейських соціальних реалій до студентства і сформуванню відповідне категоріальне поле для її позитивного сприйняття і розбудови на цій основі власних інституцій на зразок європейських; по-п'яте, треба з'ясувати призначення системи соціальної роботи і межі її «компетентності» у формуванні громадянського суспільства і розбудові української державності.

Publishing this work in English is a remarkable event for me because it opens my philosophical thought for a wide circle of colleagues who live, think and work in different paradigms. Such a breakthrough could not be possible without the support of my chief and colleague the President of National Pedagogical Dragomanov University — Professor Victor Andruschenko, the translator — Ph.D, Professor of my university Olena Titarenko and her chief, and my sincere friend -the Director of the Institute of Foreign Philology - Professor Volodymyr Goncharov.

The creative work was stimulated with the positive atmosphere at the Department of Management and European Integration at the Institute of Sociology, Psychology and Management that I led at the University since 2003 and the sincere enthusiasm of my assistants -associated Professor Irina Grygorenko.

Особливу подяку висловлюю кандидату педагогічних наук Світлані Толстоуховій за те, що вона у свій час помітила мої теоретичні розробки і запропонувала мені бути науковим консультантом Державного Центру соціальних служб для молоді України. Саме співпраця з нею і ін-

шими фахівцями даної системи на національному рівні значно збагатила мої знання про практичний бік організації соціальної роботи та її проблеми.

I wish to express my deepest gratitude to my colleague Professor Iryna Predborska who skillfully adapted my intricate philosophical text for English-speaking readers. This is the second work I present to the world community due to her enthusiasm. The first book was called "A Nooman of the Social Organism" and was published in 2010 ...and ... book «Person and Universe” and was published in 2011.

Finally, I want to express my thanks to sponsors and the to the editorial staff - the publisher - Rodion Kochubey, who heads the publishing house "University Book" in Sumy and his mother - Professor Natalia Kochubey.

Це видання хоча і підготовлено авторами спеціально для закордонного читача, але все ж несе певний відбиток більш повного видання «Соціальна робота у сучасному суспільстві» (2008 р), що призначено для вітчизняного споживача. З його змістом можна познайомитись на сайті автора за адресою: <http://bvp.npu.edu.ua>.

Нагальна потреба організаторів цієї благородної для суспільства діяльності підштовхує авторів узагальнити раніше напрацьовані ідеї в цій сфері нашого буття через призму вивчення механізму становлення і функціонування соціальної роботи. Наскільки це нам вдалося — судити Вам, шановний читачу.

Володимир Бех
Юлія Бех

м.Київ, січень 2012 року

РОЗДІЛ 1.

ПРИРОДА, СУТНІСТЬ, ЗМІСТ ТА ФОРМА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

- *Діяльнісна природа соціальної роботи*
- *Сутність соціальної роботи*
- *Зміст соціальної роботи*
- *Форма соціальної роботи та її види: морфологічна та процесуальна*

1.1. Діяльнісна природа соціальної роботи

Для глибокого освоєння явища соціальної роботи актуальним є висвітлення питання про її діяльнісне походження. При цьому проблема полягає не стільки у визнанні її діяльнісного характеру, що на початку ХХІ століття майже не викликає серйозних заперечень ні з чийого боку, скільки про предмет цієї діяльності, тобто чого вона торкається як предмет праці та що є її кінцевим продуктом.

Визнання діяльнісної природи даного явища прийшло з розумінням того, що **соціальна робота – взагалі є специфічна діяльність людини, що формально закріплена за фахівцем – соціальним робітником або соціальним педагогом, - за яку він повинен нести відповідальність згідно з чинним законодавством та посадовими інструкціями.**

Однак, через те, що по-різному тлумачиться прикметник “соціальна”, сьогодні під терміном “соціальна робота” розглядається, якщо виходити з наукової літератури, вся сукупність специфічної діяльності з творення та відтворення сутнісних сил особистості, яка має певні фізичні або соціальні вади. Тому він, термін, охоплює, на наш погляд, усі інші поняття, які використовуються у спеціальній літературі з цього питання.

При цьому зауважимо, що поняття “соціальна робота” тільки на сучасному етапі поступово набуває теоретично виваженого змісту, а до цього дане явище віддзеркалювалось такими поняттями, як “соціальний захист”, “соціальна допомога”, “соціальна підтримка”, “соціальний патронаж”, “соціальна реабілітація”, “соціальні послуги”, “соціальне обслуговування” та деякими іншими. Інакше кажучи, на наших очах відбувається інтенсивне саморозгортання даного явища, яке раптом охопило усі країни Заходу і Сходу, Півдня й Півночі.

Кожне з наведених понять сьогодні не має однозначного тлумачення, і то-

му кожним автором у кожному окремому випадку воно може тлумачитись по-різному. Так, наприклад, трактування поняття «соціальне обслуговування» є доволі неоднозначним. Інколи воно розглядається як «парадигма соціальної роботи»; і в інших працях - як «високоєфективна соціальна технологія, яка дозволяє надавати соціальну підтримку громадянам в умовах складної соціально-економічної ситуації, яка об'єктивно перешкоджає життєдіяльності людини чи соціальної групи»; деякі вчені називають соціальне обслуговування «принципово важливим сектором соціальної сфери».

Проте для проведення аналізу, адекватного рівню об'єкту, варто пам'ятати, що соціальне обслуговування як система характеризується сукупністю різних чинників: динамікою існування установ, зокрема регіональними аспектами прогресу/регресу; взаємозв'язками установ з органами влади та населенням; формою організації надання послуг; процедурами, технологією та функціями установ; фінансово-матеріальним забезпеченням; кадровим забезпеченням; ступенем сформованості нормативно-правового поля; ступенем задоволеності клієнтів соціальних служб, ефективності соціальних послуг¹.

Отже, для того, щоб охопити це різноманіття тлумачень понять, що обслуговують сьогодні дане соціальне явище, треба звести їх до найбільш широкого, а таким терміном у даному випадку є термін «соціальна робота». Воно, на нашу думку, співпадає з терміном «соціальна діяльність», яка у вузькому сенсі є діяльність з творення та відтворення людини. Різниця між ними лише у тому, що «соціальна робота» є професійна діяльність соціального спрямування, яка формально закріплена за виконавцем і націлена на особу, групу, трудовий колектив.

Місце та роль поняття діяльності у вивченні явища соціальної роботи визначається передусім тим, що воно належить до розряду універсальних, найбільш граничних абстракцій. Такі абстракції втілюють у себе деякий «наскрізний сенс»: вони дають змістовний вираз одночасно і самим елементарним актам буття, і його найглибшим основам, проникнення у які робить осягнутою розумом істину цілісності соціального світу.

Такі абстракції поєднують у собі емпіричну вірогідність з теоретичною глибиною та методологічною конструктивністю. Цим самим пояснюється їх виключна роль у розвитку пізнання: будучи дуже малочисельними, вони нібито консолідують мислений простір відповідної епохи, задають цьому простору вектор руху і у великій мірі визначають тип та характер предметів мислення, що породжуються епохою.

¹ Див.: Соціальна робота в Україні: перші кроки /Під ред. В.Полтавця. – К.: Видавничий дім “KM Academia”, 2000”. – С.116.

Універсальність поняття “діяльність” породжує таку унікальну властивість, як поліфункціональність. Саме завдяки цій властивості діяльність є граничним засобом пояснення сутності, морфології та функціональності системи соціальної роботи. У нашому випадку діяльність відіграє, як мінімум, сім функцій.

- Діяльність як пояснювальний принцип – поняття з філософсько-методологічним змістом, що виражає універсальну основу соціального світу.
- Діяльність як предмет об’єктивного наукового аналізу, тобто як таке, що членується, відтворюється у теоретичній картині певної наукової парадигми, а саме – соціальної роботи.
- Діяльність як субстанційна основа родового життя людини, яка обумовлює морфологію функціональних систем, а точніше, - системи соціальної роботи.
- Діяльність як предмет управління – те, що належить організації у системі функціонування або розвитку соціальної роботи на основі сукупності фіксованих принципів.
- Діяльність як предмет проектування, тобто виявлення засобів та умов оптимальної реалізації певних (як правило нових) видів діяльності у галузі соціальної роботи.
- Діяльність соціальна як цінність, тобто аналіз місця, яке вона займає у різних системах культури.
- Діяльність соціальна як предмет теоретичного узагальнення та наслідування у формі пошуку та відтворення передового закордонного досвіду соціальної роботи.

Дані функції певним чином пов’язані з тим, що за кожною з них стоїть своє особливе бачення та розуміння діяльності і навіть виникають вони далеко не одночасно. У всякому разі, якщо про управління діяльністю і в певному сенсі про її проектування говорив уже Платон, то як пояснювальний принцип вона починає виступати лише у Новий час – спочатку як передумова наукового аналізу пізнання, а потім, у німецькій класичній філософії, як субстанція культури, власне як пояснювальний принцип. Предметом же пояснювального наукового вивчення діяльність стає ще пізніше, наприкінці XIX століття, коли певні її аспекти постали у центрі мовознавства, соціології, педагогіки, психології та деяких інших соціальних дисциплін; ще більш інтенсивно ця функція починає здійснюватись у XX столітті.

Тож, при створенні концептуальних засад соціальної роботи для нас дуже важливо зрозуміти методологічну різноманітність поняття “діяльність”, оскільки саме використання його відтворює цілісність даної сфери нашого буття. При цьому ще раз зауважимо, що термін “соціальна робота” є діяльність, яка формально закріплена за робітником, а поведінка, наприклад, клієнта, виступає як зовнішнє виявлення його предметної діяльності.

Спробуємо визначити основні підходи до визначення соціальної роботи за ознакою теоретичної та практичної діяльності. Тут існує, як впливає з наукової літератури, більше десятка підходів.

Перший підхід: соціальна робота як двохрівневий термін – як відношення людини до людини та система дій, які спрямовані на адаптацію людини у суспільстві².

Другий підхід: соціальна робота як “система теоретичних знань і заснована на них практика, яка має на меті забезпечення соціальної справедливості шляхом наснаження і підтримки найменш захищених верств суспільства та протидії факторам соціального включення”³. Майже такий підхід визначають і І.Д.Зверева, І.В.Козубовська, В.Ю.Керецман, О.П.Пічкарь у посібнику «Соціальна робота з дітьми і молоддю (теоретико-методологічні аспекти). “Робота соціальна, зазначають ці автори, це – професійна діяльність, направлена на допомогу людям у переборенні серйозних соціальних проблем, в якій використовуюється широкий спектр спеціалізованих прийомів та методів”⁴.

Даний підхід визначено також і в Концепції розвитку соціального обслуговування населення у Російській Федерації: «...професійна діяльність, що здійснюється професійно підготовленими спеціалістами та їх добровольними помічниками, направлена на надання індивідуальної допомоги людині, сім’ї або групі осіб, що потрапили у складну для них життєву ситуацію, через інформування, діагностику, консультування, пряму натуральну і фінансову допомогу, догляд і обслуговування хворих та одиноких, педагогічну і психологічну підтримку, що орієнтує тих, хто потребує допомоги, на власну активність у вирішенні складних ситуацій, що допомагають їм у цьому»⁵.

С. Косянчук, В. Сидоров у “Вступі до курсу “Соціальна робота” теж визначають соціальну роботу як “процес визначення та надання допомоги тим, хто її потребує (індивідам, групам та сім’ям), щодо сприяння вирішенню та вирішення їх життєвих проблем (економічних, медичних, медико-соціальних, правових, психолого-педагогічних, інформаційно-консультативних та інших) з метою відновлення, поліпшення чи спонукання самовідновлювати та самополіпшувати власні здатності до життєдіяльності”⁶.

² Див.: Мигилева П.В. Содержание и методы работы социального педагога/ Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. - 2001. - №3.

³ Див.: Соціальна робота в Україні: перші кроки /Під редакцією В. Полтавця. – К., 2000. – С.5.

⁴Зверева І.Д., Козубовська І.В., Керецман В.Ю., Пічкарь О.П. Соціальна робота з дітьми і молоддю (теоретико-методологічні аспекти), частина І: навчально-практичний посібник для дистанційного навчання, Ужгород, 2000. –С.105.

⁵ Фірсов М.В. История социальной работы в России. – М., 1999. – С.200-201.

⁶ Див.: Косянчук С., Сидоров В. Вступ до курсу “Соціальна робота”: Частина І, Інтерв’ю – як один з основних методів індивідуальної соціальної роботи. – Донецьк. 1996

А.М.Панов висловлює солідарність з даним підходом “Соціальна робота розуміється перш за все як професійна діяльність у наданні допомоги людині на особистісному рівні в період її кризових станів, в період, коли вона стикається з якимись життєво важливими проблемами”⁷.

Російський вчений В.І.Курбатов теж визначає соціальну роботу як професійну діяльність: “соціальна робота - професійна діяльність, що пов'язана з використанням соціологічних, психологічних та педагогічних методів та прийомів для вирішення індивідуальних та соціальних проблем (бідності, безробіття, наркоманії, правопорушень, виховання юнацтва та ін.)”⁸.

Третій підхід визначає соціальну роботу як форму державного та недержавного впливу з метою забезпечення культурного, соціального та матеріального рівня життя населення⁹.

Подібний підхід визначає і Концепція діяльності ЦССМ, яка проголошує, що соціальна робота – це діяльність уповноважених органів, організацій та підприємств незалежно від їх підпорядкування та форм власності, окремих громадян, яка спрямована на створення соціальних умов життєдіяльності, гармонійного та всебічного розвитку дітей, молоді, сім'ї, захист їх конституційних прав та свобод, задоволення культурних та духовних потреб, попередження негативних проявів у молодіжному середовищі.

Четвертий підхід ґрунтується на трьох аспектах соціальної роботи: як діяльність у суспільстві, що визначена у третьому підході, як самостійна наука, як окрема соціальна діяльність з дітьми та молоддю. Даний підхід визначено у “Словнику-довіднику для соціальних педагогів та соціальних працівників” за заг. ред. А.Й.Капської, І.М.Пінчук, С.В.Толстоухової: “Соціальна робота – 1) Цілеспрямована діяльність у суспільстві через уповноважені органи, спрямована на забезпечення соціального, культурного та матеріального рівня життя всіх членів суспільства та спрямована на надання допомоги різним категоріям людей. Соціальна робота має макро-, мезо-, мікрорівні... 2) Соціальна робота розглядається також як самостійна наука, об'єктом дослідження якої є процес зв'язків, взаємодій, способів та засобів регуляції поведінки соціальних груп і особистостей в суспільстві... 3) Соціальна робота з дітьми та молоддю – діяльність уповноважених органів, організацій та підприємств, незалежно від їх підпорядкування і форм

⁷ Див.: Там само.

⁸ Социальная работа/Под общей редакцией профессора В.И.Курбатова. – Ростов-на-Дону, 1999. – С.568.

⁹ Див.: Нойфельд И. Методы социальной работы/ Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт. Том 1.: Москва – Тула, 1993.

власності, окремих громадян, яка спрямована на створення соціальних умов життєдіяльності, гармонійного та різнобічного розвитку дітей та молоді, захист їх конституційних прав, свобод і законних інтересів, задоволення культурних та духовних потреб”¹⁰. Визначення, яке дане у третьому аспекті даного підходу є і у Законі України “Про соціальну роботу з дітьми та молоддю”¹¹.

П'ятий підхід поєднує четвертий в повній мірі та додає ще один аспект соціальної роботи як суспільного феномену. Цей підхід визначає російський науковець Є.І.Холостова у Словнику-довіднику з соціальної роботи: “Соціальна робота – специфічний вид професійної діяльності, з надання державної та недержавної допомоги людині з метою забезпечення культурного, соціального і матеріального рівня її життя, надання індивідуальної допомоги людині, сім'ї або групі осіб ... Понад усе соціальну роботу треба розглядати як самостійну науку, що визначає її місце у системі наук... Крім того, соціальну роботу треба розглядати як форму практичної діяльності. У цьому зв'язку слід відмічати її різні аспекти.

1. Соціальна робота – діяльність, що здійснюється професійно підготовленими спеціалістами та їх добровільними помічниками, що направлена на надання індивідуальної допомоги людині, сім'ї або групі осіб, що потрапили у складну для них життєву ситуацію, через інформування, діагностику, консультування, пряму натуральну та фінансову допомогу, догляд та обслуговування хворих та одиноких, педагогічну і психологічну підтримку, що зорієнтована на тих, хто потребує допомоги, на власну активність з подолання складних ситуацій та підтримку їх у цьому.

2. Соціальна робота – професійна діяльність, що направлена на активізацію потенціалу власних можливостей особистості у ході вирішення складних життєвих проблем.

3. Соціальна робота – професійна діяльність, що має переважно превентивний характер.

4. Соціальна робота – професійна діяльність, що націлена, у підсумку, на гармонізацію соціальних відносин у суспільстві.

І, нарешті, соціальна робота розглядається як суспільний феномен. Соціальна діяльність базується на різних гуманітарних та демократичних ідеалах. В основі її знаходиться п'ять аспектів: соціально-економічний, національно-географічний, політичний, культурний, духовний.

¹⁰ Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників /За заг. ред. А.Й.Капсьої, І.М.Пінчук, С.В.Толстоухової. – К.: УДССМ, 2000. – С.195.

¹¹ Закон України “Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” від 21 червня 2001 року №2558-III.

Національно-географічний аспект. Вся діяльність протікає у середовищі певного народу, у рамках певних кордонів: закладу країни, регіону, муніципалітету.

Політичний аспект. Кожна країна має свою політичну систему. Ця система визначає умови існування практичної діяльності незалежно від того, є вона ліберальною чи репресивною, соціалістичною, соціал-демократичною чи капіталістичною.

Соціально-економічний аспект. Головними надіями людини є належні умови життя, доступ до трудової діяльності, до систем охорони здоров'я та освіти, до систем соціального забезпечення та соціального обслуговування. Соціальна злагода у кожній групі чи країні залежить у значній мірі від справедливого розподілу наявних ресурсів.

Культурний аспект. Традиції, переконання, очікування та культура окремих осіб, сімей, груп, спільнот та країн повинні поважатись.

Духовний аспект. У кожному суспільстві, де проводиться соціальна робота, існує своя система цінностей. З точки зору соціальної роботи, а також розвитку системи цінностей самих соціальних працівників, дуже важливо враховувати духовний світ, цінності, філософію, етику, а також очікування та ідеали тих, з ким вони працюють»¹².

Шостий підхід базується на тому, що соціальна робота є “комплексом різноманітних видів допомог: соціально-побутової, медико-соціальної, соціально-правової, соціально-педагогічної тощо”¹³.

Сьомий підхід визначається англійськими вченими Ш.Рамон та Т.Шанін і обумовлює соціальну роботу як “організацію особистісної служби допомоги людям: вона заснована на альтруїзмі і спрямована на те, щоб полегшити людям повсякденне життя в умовах особистої та сімейної кризи, а також, за можливостю, кардинально вирішувати їх проблеми. Крім того, соціальна робота є важливою ланкою, що пов’язує людей, яким необхідно допомогти з державним апаратом, а також законодавством”¹⁴.

Восьмий підхід до соціальної роботи визначають шведські спеціалісти Г.Бернер та Л.Юнсон, вони “вважають, що соціальна робота –це одна із форм діяльності, спрямована на досягнення індивідуальних чи суспільних змін. Під-

¹² Словарь-справочник по социальной работе / Под ред. доктора исторических наук, профессора Е.И.Холостовой. - М., 2000. – С.324-327.

¹³ Малько А.О. Соціальна робота і соціальна педагогіка / Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи: матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції. – Ужгород, 21-22 жовтня 1999 року. Частина II. – Ужгород, 1999. – С.53.

¹⁴ Див.: Косянчук С., Сидоров В. Вступ до курсу “Соціальна робота”: Частина I, Інтерв’ю – як один з основних методів індивідуальної соціальної роботи. – Донецьк, 1996

креслюють при цьому, що в Швеції розрізняються два напрями (або дві частини змісту). Соціальна робота – психосоціальна та структурна. Метою психосоціальної роботи, на їх думку, є позитивний розвиток суспільних умов життя та особистих ситуацій людей, у той час, як структурна соціальна робота орієнтована на допомогу різним соціальним групам, які потребують підтримки, на оптимізацію соціальної політики, діяльності закладів соціальної роботи”¹⁵.

Дев'ятий підхід - північно-американське визначення соціальної роботи із різними концептуальними засадам авторів¹⁶.

Концептуальні підходи	Визначення/мета соціальної роботи.
1. Біхевіористичний підхід	Зміна поведінки клієнта (-ів)
2. Втручання в кризових ситуаціях	Пом'якшення впливу на клієнта стресової події шляхом надання йому безпосередньої емоційної допомоги, мобілізації всіх його зусиль і можливостей для переборювання кризи, повернення клієнта на попередній чи підняття на вищий рівень життєдіяльності.
3. Когнітивна терапія	Допомога клієнту в зміні своїх когнітивних (пізнавальних) процесів і тим самим вирішення емоційних та поведінкових проблем.
4. Проблемно-орієнтований підхід.	Вирішення проблем, що усвідомлюються клієнтами, з акцентуванням на стимулювання і підтримку їхніх власних здатностей та ресурсів
5. Психосоціальний підхід	Підтримання рівноваги між внутрішнім психологічним життям клієнта та міжсистемними (зовнішніми) стосунками, що впливають на його життєдіяльність
6. Системний підхід	Надання допомоги людям у їхній взаємодії з оточуючим середовищем за допомогою виділення, підтримки або зміни відповідних систем їх зв'язків, реалізація дій щодо визначення та підключення існуючих суміжних систем.
7. Соціальне навчання	Навчання клієнтів соціальним умінням і навичкам, необхідним їм як для вирішення наявних проблем, так і для попередження їх появи.

¹⁵ Див.: Там само.

¹⁶ Див.: Там само.

8. Трансактний аналіз	Вирішення життєвих проблем клієнта (невпевненості, залежності, життєвих невдач) шляхом зміни його Его-станів: Батька, Дорослого, Дитини, досягнення їх оптимального представництва в емоційній, когнітивній та поведінковій системах клієнта.
9. Екзистенціальний підхід	Соціальна робота – допомога великій кількості найрізноманітніших людей, котрі переживають які-небудь утруднення, хронічним невдачам, тим, хто загубився в житті, засудженим. Її мета – позбавити цих людей жахів, вдихнути в них надію, змінити стиль життя, навчитися отримувати від неї задоволення.
10. Екологічний підхід	Посилення адаптивних здатностей людей. При цьому адаптація (біологічна, пізнавальна, емоційна, соціальна) визначається як активне зусилля, спрямоване або на досягнення особистісних перемін з метою приведення особистості у відповідність із вимогами оточуючого середовища та отримання можливих переваг, або зміну впливу навколишнього середовища, аби його соціальна та фізична частини більше відповідали потребам, правам та цілям людей.

Десятий підхід трактує соціальну роботу як процес вдосконалення саморозвитку особистості, активізації життєвих сил людини та визначається російським науковцем В.Г.Бочаровою. Вона визначає соціальну роботу як “сприяння саморозвитку особистості, реалізації її творчого потенціалу, здібностей, задатків, активізація зусиль клієнтів (індивідів, груп, общин) щодо вирішення власних проблем. Головна мета соціальної роботи, - вказує вона, - турбота про добробут та розкриття можливостей особистості, сім’ї та суспільства”¹⁷. За висловом С.І.Григор’єва соціальна робота є “процес формування, здійснення та реабілітації життєвих сил людини, її індивідуальної та соціальної суб’єктивності”... На думку В. Іваннікова, даний феномен – “це індивідуальна допомога людині, групі людей, кінцева мета якої – підтримка впевненості людини у своїх силах”¹⁸.

Одинадцятий підхід визначає соціальну роботу як управлінську діяльність та вплив соціальних інститутів на суспільство з метою формування соціальної політики. Даний підхід викладено в навчальному посібнику А.Й.Капської “Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю”: “Соціальна робота –

¹⁷ Див.: Косянчук С., Сидоров В. Вступ до курсу “Соціальна робота”: Частина І, Інтерв’ю – як один з основних методів індивідуальної соціальної роботи. – Донецьк, 1996.

¹⁸ Див.: Там само.

це вплив професіоналів, громадськості і соціальних інститутів на соціальне суспільство шляхом формування і реалізації соціальної політики, спрямованої на створення сприятливих умов життєдіяльності кожної людини і її сім'ї¹⁹.

Одночасно вона пише: "в той же час ми розглядаємо соціальну роботу і як своєрідну управлінську діяльність, спрямовану на зміну сукупності умов функціонування і розвитку соціальних процесів з метою досягнення оптимальної відповідності інтересам і потребам суспільства, соціальних груп і особистості. Таке широке тлумачення дозволяє сприймати соціальну роботу як феномен, метою якого є здійснення корекції соціальних відносин, соціальних процесів розвитку і становлення особистості"²⁰.

Тож, у нас немає жодного сумніву в тому, що дане явище треба розглядати як специфічний вид діяльності у системі суспільного поділу праці. Тепер можна перейти до аналізу сутності соціальної роботи, яка є за природою продуктивною діяльністю, що закріплена за соціальними робітниками.

1.2. Сутність соціальної роботи

Під сутністю соціальної роботи треба розуміти її внутрішній зміст, що виявляє себе в єдності всіх багатоманітних і суперечливих форм її існування або буття. При цьому соціальна робота – це те або інше вираження соціального явища – родового життя людини, - зовнішні, безпосередньо дані форми його існування. У попередньому підрозділі ми навели її різноманітні визначення, які свідчать, з одного боку, про складність явища, а з другого, – про відносно низький рівень теоретичного вивчення його сутності, змісту та форми.

При цьому зазначимо, що у мисленні людини категорії сутності і явища висловлюють перехід від розмаїття наявних форм соціального явища до його внутрішнього змісту і єдності, до поняття. Оскільки соціальна робота являє собою тотальність планетарного масштабу, то осягнення її сутності становить специфічну проблему, яку треба розглянути окремо. Смісл її, проблеми, полягає в уточненні ознаки "соціальне", який має, на нашу думку, вирішальний вплив на визначення сутності, змісту, структури, форми виявлення, механізму і умов здійснення соціальної роботи. Пояснимо це більш детально.

Сучасна філософська думка довела, що "соціальне" не є синонімом "суспільного". Це вже достатньо строго зафіксовано в науковій літературі²¹. Для відтво-

¹⁹ Капська А.Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. – К.: 2001. – С.13.

²⁰ Див.: Там само. – С. 34.

²¹ Див.: Осипов Г.В. Соціологія. – Москва: Мысль, 1990. – С.25-26; Бех В.П. Філософія соціального мира. – Запоріжжя, 1998. – 284с.; Бех В.П. Генезис соціального організму країни. – Запоріжжя: "Просвіта", 2000. – 288 с.

рення процесів даного походження у практику введено термін “соціетальне”. Даний факт слід визнати позитивним. Однак на практиці, на жаль, дуже часто названі поняття все ще неправомірно ототожнюються, а це закономірно породжує логічні помилки і непорозуміння.

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що існує, як мінімум, два підходи до визначення суті “соціального” – *широкий та вузький*.

Широкий підхід до визначення сутності соціального полягає у тому, що соціальними вважаються відносини, у яких бере участь особистість. Так, наприклад, Ф.Гіддінс з цього питання пише: "Професор Людвіг Гумпилович зробив спробу довести, що істинні елементарні соціальні явища є конфлікти, змішування і асиміляції різнорідних етнічних груп. Новіков, продовжуючи узагальнення, йде далі, стверджуючи, що соціальна еволюція є, за своєю суттю, прогресивне видозмінення конфлікту спільнотою, внаслідок чого сам конфлікт перетворюється з боротьби фізичної в боротьбу інтелектуальну. Професор де Грі, дивлячись на проблему зовсім по-іншому, знаходить специфічну ознаку соціального явища в договорі і відповідно вимірює соціальний прогрес заміщенням примусової влади свідомою угодою. Габріель Тард у своїх оригінальних і цікавих дослідженнях, що залишили помітний слід у царині психологічних і соціологічних ідей, доводить, що первинний соціальний факт полягає в наслідуванні явищ, які передують всьлякій взаємодопомозі, розподілу праці і договору. Професор Еміль Дюркгейм, не погоджуючись з висновками Тарда, намагається довести, що істотний соціальний прогрес, а тому і первісне соціальне явище полягають у підпорядкуванні кожного індивідуального розуму зовнішнім по відношенню до нього видам дії, мислення і почуттів”²².

Немає ясності з даного питання і серед сучасних авторів, що намагаються його розглянути через призму предмету соціології. Так, наприклад, У.Аутвейду соціальне вбачається в понятті "суспільна реальність", Н.Смелзеру у феномені "суспільства і суспільних відносин", В.Іванов його пов'язує з поняттям "соціальні відносини", В.Ядов з категорією "соціальні спільності", Ж.Тощенко і В.Бойков вважають головним об'єктом соціології "громадянське суспільство", а М.Комаров взагалі абстрагується від об'єктивного змісту соціальних зв'язків і вважає, що вихідними соціальними елементами виступають "тривкі форми цих відносин, точніше – типізовані чи стандартизовані аспекти соціальних відносин, у яких немовби усталюється плинна та змінювана соціальна реальність”²³.

²² Алексеев И. Энергия //Философская энциклопедия. - М.: Издательство “Советская энциклопедия”, 1970.- Т.5. – С.301.

²³ Комаров М.С. Размышления о предмете и перспективах социологии // Социологические исследования. - 1990. - № 3. – С.37.

Нарешті, є численні спроби дослідників дефініціювати дане поняття. До такої спроби вдалися автори колективної монографії "Соціологія", виданої 1990 року російськими вченими під загальною редакцією Г.Осипова. Тут стверджується, що "соціальне" - це "сукупність тих або інших властивостей і особливостей суспільних відносин, інтегрована індивідами чи спільнотою в процесі спільної діяльності (взаємодії) в конкретних умовах і яка виявляється в їхніх відношеннях між собою, до свого положення в суспільстві, до явищ і процесів суспільного життя"²⁴. Ця типова розпливчата формула "соціального" також нічого істотного не дає для з'ясування сутності соціальної роботи.

Певний вклад у виявлення окремих рис «соціального» внесли сучасні дослідження. Серед них слід назвати: монографії і статті Є. Ануфрієва, Г. Арефьєвої, В. Андрущенко, В. Беха, А. Бичко, І. Бичка, П. Гнатенко, Г. Заїченка, Е. Ільєнкова, М. Мамардашвілі, С. Франка, Н. Михальченка, В. Шинкарука, В. Пазенка, М. Мокляка, І. Попової, М. Руткевича, Л. Соханя, М. Лукашевича, А. Городецького, А. Горака, О. Гугніна, В. Куценка, Л. Малишка, І. Мороза, Ф. Прокоф'єва, І. Цехмістро, Л. Чинакової, В. Давидовича, Є. Тихонової та ін; дисертації І. Бакштейна, С. Асаєва, А. Байдельгінова, В. Ладейщикова, В. Грехнева, В. Муляви, О. Плаксіної; публікації Б. Грушина, Є. Головахи, Н. Паніної, І. Кона, В. Несвітовського, Л. Абалкіна, К. Буслова, І. Бекешкиної, В. Бахарєва, Л. Бондаренко, Є. Бистрицького, Є. Донченко, Т. Титаренка, О. Кисельової, О. Крутової, С. Вовканича, Ю. Волкова, В. Воловича, В. Воловика, В. Воронкової, К. Грищека, А. Ручки, Т. Дорохової, Т. Заславської, В. Роговіна, В. Хижняка, А. Шохіна та ін.

Парадоксально, але фактом є те, що у "Філософській енциклопедії" назване поняття відсутнє взагалі, а серед 150 термінів з прикметником "соціальний", таких як: "соціальна патологія", "соціальна норма патології", "соціальна патологія знаків", "соціальна фізика", "соціальна фізіологія", "соціальне відхилення", "соціальне розчленування", "соціальні хвороби", "соціальний інстинкт", "соціальні реакції у тварин" та інших відсутні поняття "соціальний рух", "соціальна форма руху" і т. ін. Щоправда, один раз зустрічається поняття "соціальні рухи", але в смислі "народні рухи".

У короткому енциклопедичному словнику "Соціологія", який вийшов у 1998 році під загальною редакцією В.І.Воловича, зафіксовано, що "категорія "соціальне" відображає особливу об'єктивну і суб'єктивну реальність, яка

²⁴ Социология / Осипов Г.В. /рук. автор. кол./ Ю.П.Коваленко, Н.И.Щупанов, Р.Г.Яновский. - М.: Мысль, 1990. - С.27.

створюється людьми безпосередньо через буття в спільнотах. Ця реальність поєднує в собі риси, дії, вчинки людей, взаємини між ними, речі, норми, цінності, знаки, символи, смисли та їх значення²⁵.

Отже, у філософсько-соціологічній літературі досі немає усталеної точки зору на природу "соціального". Її пов'язують із способом життєдіяльності, діяльністю, дією, суспільними відносинами, суспільною і індивідуальною свідомістю, ноосферою, знанням, божественною субстанцією і т. ін. Але жодна з цих позицій не може нас влаштувати з тієї простої причини, що немає вказівки на специфіку субстанції підстави, тобто ми не можемо її відрізнити від інших. Як пише К.Маркс, "пояснення, в якому немає вказівки на *differentia specifica* (специфічну відмінність – В. Б.), не є пояснення"²⁶. Ми явно потрапили в семантичний тупик.

Тож, вихід з цього тупика ми вбачаємо у тлумаченні "соціального" у **вузькому** сенсі слова. З філософсько-економічної спадщини К.Маркса і Ф.Енгельса ясно випливає, що причиною виникнення "соціального" є суспільний розподіл праці, в якому вони спочатку знайшли ключ до розуміння всієї історії суспільного розвитку, а після цього і пояснення походження соціальних або "особистих відносин". Саме у їхніх працях "соціальне" постає як, перш за все, "людське відношення людини до людини"²⁷.

У роботі "Німецька ідеологія" класики марксизму цілком певно висловили ідею про можливість виділення діяльності індивідів по відношенню до "їхньої власної тілесної організації", поряд з їхнім відношенням до природи і один до одного"²⁸.

Специфіку соціальних відносин вони бачили в тому, що процес праці припускає наявність особливих відносин, пов'язаних з умовами існування і розширеного відтворення сукупного індивіда як робочої сили і особистості, що в цих зв'язках люди виступають як особистості, суб'єкти, індивіди, виражаючи певні відношення людини до людини, "особистісні відношення" особистості до групи, колективу, до суспільства і т. ін.²⁹. В.Ленін теж зробив важливий висновок про практичну тотожність людини з людиною, яка використовується "для позначення суспільного або людського відношення людини до людини"³⁰.

²⁵ Соціологія: короткий енциклопедичний словник. Уклад.: В.І.Волович, В.І.Тарасенко, М.В.Захарченко та ін.; Під заг. ред. В.І.Воловича. – К.: Укр. Центр духовн. культури, 1998. – С.492.

²⁶ Див.: Маркс К., Енгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т.1.- С.229.

²⁷ Маркс К., Енгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т.42.- С.154.

²⁸ Маркс К., Енгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т.3. – С.24.

²⁹ Див.: Маркс К., Енгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т.3. – С.438-441; Маркс К., Енгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т.23. – С.181-183, 243-244, 586-587.

³⁰ Див.: Ленин В.И. Полн. собр. соч. - Т.29.- С.14.

Таким чином, соціальна робота явно тяжіє до вузького визначення терміну “соціальне”. Його коректно було б, на думку деяких дослідників, замінити на термін “антропогенне”, тобто розглядати як процес творення та відтворення людини³¹.

Тож, за таких обставин **сутність соціальної роботи** у будь-якому суспільстві має загальну рису, завдяки якій вона відрізняється від економічної, політичної та ідеологічної складової у соціальному організмі країни, - це творення і відтворення людини як єдиного джерела соціального світу і головного суб’єкта соціального життя. Як слушно писав з цього приводу К.Маркс, у суспільстві “необхідна ще особлива праця, що безпосередньо модифікує саму робочу силу, яка розвиває її до здатності займатись якою-небудь певною професією ... вона представляє собою затратену безпосередньо на робітника, витрачену на його виробництво працю”³².

При цьому, ту частину робочого дня, впродовж якої відбувається відтворення сутнісних сил людини, К.Маркс називав “необхідним робочим часом, а праця, що відбувається впродовж цього часу, - необхідною працею. Необхідною для робітників тому, що вона не залежить від суспільної форми їх праці. Необхідною для капіталу та капіталістичного світу тому, що постійне існування робітника є їх базисом”³³.

Звісно, що існують у науковій літературі й інші думки та визначення з цього приводу. Так, наприклад, за визначенням авторів російського підручника “Технологии социальной работы”³⁴ (Москва, 2001р.), сутність соціальної роботи визначається як “надання допомоги інвалідам та іншим різним групам у здійсненні ними соціальних прав”³⁵.

Однак таке визначення сутності соціальної роботи є надто звуженим, що визнають навіть самі автори цього підручника. Бо вони далі слушно пишуть про те, що “оскільки соціальні права надто багатогранні і забезпечують **соціальне функціонування особистості** (виділено нами – В.Б.), проблеми, які прагне вирішити соціальна робота, надто обширні і різноманітні; більш того, у конкретній соціальній ситуації пересікаються різні види і типи соціальних проблем”³⁶.

Отже, соціальна робота є необхідною працею для творення особистості у загальному контексті аналізу, а відтворення робітника в аналізі виробничого процесу має далекосяжні теоретичні та практичні наслідки.

³¹ Див.: Бех В.П. Генезис соціального організму країни. – Запоріжжя: “Просвіта”, 2000. – С.258-259.

³² Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т.47. – С.47.

³³ Див.: Маркс К., Энгельс Ф. Избранные сочинения. В 9 –ти т.Т.7.- М.: Политиздат, 1987. – С.206.

³⁴ Технологии социальной работы: Учебник под общ. ред. проф. Е.И.Холостовой. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 400с.

³⁵ Там само. – С. 35.

³⁶ Там само.

По-перше, тому, що соціальна робота у такому випадку теоретично визнається частиною загальнолюдської діяльності.

По-друге, вона повинна співвідноситись з енергією, яку витрачає робітник під час виробництва і яку йому треба поновити під час відпочинку.

По-третє, вона повинна стати предметом державної уваги, в першу чергу нормативного регулювання, фінансової підтримки, кадрового забезпечення і не стільки з етичних причин, скільки з причин суспільної необхідності творення та відтворення цілісності соціального організму країни.

По-четверте, вона забезпечує такий рівень розвитку особистості людини або пересічного громадянина країни, який здатен не тільки підтримувати процес відтворення сукупності суспільних відносин, що є однією з базових вимог до існування механізму самовідтворення родового життя, але й виступати ініціатором, аттрактором інновацій, що рухають соціальний прогрес уперед.

1.3. Зміст соціальної роботи

Подальшим кроком в освоєнні соціальної роботи після уточнення її сутності є виявлення її змісту, який ще байдужий до форми, а "форма зовнішня до нього; зміст щось інше, ніж форма"³⁷. Тому в даному випадку *під змістом соціальної роботи розуміється не самий по собі субстрат соціального, а її внутрішній стан, сукупність процесів, що характеризують взаємодію утворюючих явище (систему) соціальної роботи елементів між собою і з середовищем і зумовлюють їхнє існування, розвиток і зміну; в цьому сенсі самий зміст соціального виступає як процес творення та відтворення особистості людини.*

За таким загальнотеоретичним визначенням змісту, вона, соціальна робота, постає перед нами як велетенський органічний відтворювальний процес, що націлений на окрему особу, або у масштабах країни на все населення країни. Тому тенденція розширення об'єкту соціального аж до межі громадянського суспільства є нормальним явищем, оскільки тільки завдяки соціальній роботі можливе творення та відтворення особистості людини.

Тож, органічність тут треба розглядати з двох позицій. По-перше, як такий процес, що вписується у соціальний організм країни, а це означає, що він впливає з процесів матеріального та духовного виробництва і організаційно-політичної діяльності держави. З другого боку – він сам по собі є завершеним, тобто таким, який складається з багаточисельних підпроцесів, що націлені на задоволення всієї сукупності потреб населення країни.

³⁷ Гегель Г. Наука логики. - М.: Мысль, 1970. - Т. 1. – С.86.

Структурно такий процес можна визначити за критерієм специфіки видів діяльності, які є офіційно визнаними і закріпленими у вигляді провідних функцій соціальної роботи. Наприклад, у сучасних працях з теорії соціальної роботи виділяють такі функції соціального обслуговування: профілактична; соціально-реабілітаційна; адаптаційна; соціальний патронаж; особистісно-гуманістична; соціально-гуманістична. Реалізація цих функцій віддзеркалює, на думку прихильників такого розуміння соціальної роботи, реальний зміст системи соціального обслуговування³⁸.

Отже, ідея, що сьогодні лежить у понятті “соціальна робота”, відноситься до одного з багаточисельних видів діяльності людини, специфіка якої полягає у тому, що вона націлена на надання адресної допомоги іншим людям, які не можуть без сторонньої допомоги вирішити свої життєві проблеми, а в багатьох випадках і жити.

Зміст актуальних проблем соціальної роботи в Україні можна проаналізувати на основі Указу Президента України “Про Основні напрями соціальної політики на період до 2004 року”³⁹.

Згідно з даним офіційним документом пріоритетами в соціальній політиці української держави є створення умов для забезпечення достатнього життєвого рівня населення, розвитку трудового потенціалу, народонаселення, формування середнього класу, недопущення надмірної диференціації населення за рівнем доходів, проведення пенсійної реформи, надання адресної підтримки незахищеним верствам населення, всебічного розвитку освіти, культури, поліпшення охорони здоров'я населення.

Більш детально зміст соціальної діяльності буде проаналізовано в подальших розділах посібника, у яких мова буде йти про головні напрями соціальної політики на сучасному етапі розвитку країни. Це пов'язано з тим, що управління соціальною роботою у масштабах країни здійснюється завдяки соціальній політиці.

Тут треба зазначити одну дуже важливу обставину, яку обумовлює зміст соціальної роботи, а глибше - громадянське суспільство, у формуванні ринкової моделі України. Вона торкається того, що саме завдяки громадянському суспільству, на відтворення якого націлена соціальна робота, у структурі соціального організму може сформуватись той бажаний середній клас, про який так багато говориться в науковій літературі. На це прямо вказував Г.Гегель, який писав: “Нескінченно різноманітні засоби (задоволення потреб – В.Б.) і їх такий же не-

³⁸ Див.: Соціальна робота в Україні: перші кроки. – К.: Видавничий дім “KM Academia”, 2000”. – С.116.

³⁹ Див.:

скінченний рух, що переплітається у взаємному створенні та обміні, концентрується, завдяки присутній їх всезагальності, і відрізняється, створюючи всезагальні маси, так що уся сукупність формується в особливі системи потреб, їх знарядь і праці, засобів і характеру задоволення і теоретичної і практичної культури, - у системи, за якими розподілені індивіди, - у різницю станів”⁴⁰.

При цьому відомо, що визначення змісту соціальної роботи є водночас і визначення соціальної форми, оскільки воно щось установлене і завдяки цьому відмінне від того, форму чого воно складає; визначеність соціального як якість єдина зі своїм буттям. Розглянемо це більш детально.

1.4. Форма соціальної роботи та її види: морфологічна та процесуальна

Буття сутності "соціального" і прояв змісту соціальної роботи говорить про те, що тут маємо справу з *соціальною формою*. Це є загальновідомий факт, бо до форми належить взагалі все певне. Оскільки в даному випадку йдеться про цілеспрямовану діяльність соціальних робітників, то ми маємо справу відповідно не з натуральною формою, в якій перебуває перша природа, а з *формою перетвореною*, причому двічі. Перший раз натуральна форма зазнає змін, відбиваючись у голові соціального працівника, а другий – у його виробничій або професійній діяльності.

При цьому слід нагадати, що перетворена форма нам знайома. Із філософів її найбільш тонко відчув М.Мамардашвілі, який пише: "Перетворена форма існування є продукт перетворення внутрішніх відносин складної системи, що відбувається на певному її рівні і що приховує їхній фактичний характер і прямий взаємозв'язок побічними виразами. Ці останні, будучи продуктом і відкладенням перетвореності зв'язків системи, в той же час самостійно побутують в ній у вигляді окремого, якісно цілісного явища, "предмету", поряд з іншими"⁴¹. Саме тому, що соціальна робота відбувається у перетвореній формі, так важко відтворити її цілісність. Саме з цієї причини на практиці існує декілька систем соціальної роботи і жодна з них не відтворює її системний характер, не дає алгоритму функціонування та розвитку даної галузі народного господарства.

Виходячи з розуміння подвійного перетворення форми, послідовно розглянемо, хоча б у загальних рисах, співвідношення соціальної форми і сутності "соціального", соціальної форми і субстрату соціального впливу на людину, соціальної форми і змісту соціальної роботи.

⁴⁰ Гегель Г. Философия права. – М.: Мысль, 1990. – С.241.

⁴¹ Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. - М.: Прогресс, 1990.- С.269-270.

Сутність "соціального" має певну форму і визначення форми. Лише як підставу соціального обслуговування сутність треба розглядати як специфічний обмін діяльністю між учасниками загального життєвого процесу, бо задовольнити потреби людини неможливо без її участі. Це означає, що обмін між соціальним працівником та клієнтом, хоча і має вигляд одностороннього процесу, насправді ж має зворотний рух у вигляді засвоєння об'єктом соціальної роботи продуктів та послуг, які йому надаються ззовні системою соціальної допомоги.

Це усвідомити вкрай важливо, бо якби сутність "соціального", тобто види соціальної діяльності, була невідрізненою, то обмін або процес взаємодії соціального робітника та клієнта/пацієнта не міг би мати місця в принципі, оскільки цей процес має сенс тільки в тому випадку, коли його учасники обмінюються такими видами діяльності, які доповнюють один одного.

При цьому визначення видів соціальної діяльності/роботи утримуються в самих собі і є самостійними величинами; але їхня самостійність – це їхній розпад; таким чином, вони мають цю самостійність в іншому; але цей розпад сам є ця тотожність з собою або підвалина стійкості, яку вони собі надають.

Таким чином, притаманні сутності "соціального" визначення форми як рефлектованої визначеності є тотожність і відмінність, тотожність як деяка безлика діяльність, а відмінність як різниця чи як протилежність видів соціальної роботи/діяльності, що становлять сутність чи предмет процесу обміну. Тут клієнт потребує певного виду допомоги від соціальних служб, хоча не завжди готовий її прийняти.

Форма соціальної роботи має у своїй власній тотожності сутність родового життя людини, так само, як сутність має у своїй негативній природі абсолютну форму. Отже, не можна запитувати, яким чином форма приєднується до сутності: адже вона лише видимість сутності всередині самої себе, іманентна їй власна рефлексія. Так само і форма в самій собі є саморефлексія або тотожна сутність, що повертається в себе; у процесі свого визначення форма перетворює визначення в покладеність як покладеність. Тому форма соціальної роботи завжди істотна, а сутність завжди оформлена.

Вислів "форма визначає сутність" означає, отже, що форма соціальної роботи у своєму розрізненні знімає саме це розрізнення і є тотожність з собою, яка є сутністю, що утримує визначення. Соціальна форма є протиріччя: у своїй покладеності вона знята і в цій знятості утримується; завдяки цьому вона постає як сутність, тотожна з собою, коли вона визначена і піддана запереченню. Ці відмінності форми соціального світу і його сутності суть тому лише моменти самого простого відношення форми. Але їх слід розглянути докладніше і зафіксувати.

Вже саме визначення сутності соціальної діяльності/роботи як "обміну дія-

льністю між людьми" вимагає присутності не просто форми, а її розумної модифікації, оскільки даний процес за характером доцільний, то він обов'язково супроводжується виробництвом специфічних розумових продуктів.

У соціальній діяльності має місце перехід продуктивності, тобто процесу у продукт і навпаки. Докладніше про цю залежність між процесом та продуктом писав у свій час Ф.Шелінг⁴². Причому наявність в сутності категорій "*процес*" і "*продукт*" також вимагає для свого розмежування різні види форм, а саме: *процесуальну, яка віддзеркалює продуктивність соціальної діяльності і морфологічну, яка з'являється у результаті того, що соціальна діяльність або процес переходить у продукт.* Тож послідовно розглянемо їх.

1.4.1. Процесуальна форма соціальної роботи

Процесуальна форма існування соціальної роботи нам більше знайома з практики. Це за сутністю є продуктивність або соціальний процес у вузькому сенсі слова.

Вона проявляється у всякому випадку, коли ми маємо справу з наданням конкретної допомоги тим чи іншим верствам населення. Виходячи з цього, вона, процесуальна форма, досить широко віддзеркалена у наявній науковій літературі, особливо з проблем узагальнення закордонного досвіду та розробки технології соціальної роботи.

Визначення форм соціальної роботи та особливо їх класифікація -справа дуже складна з огляду на те, що до неї належить взагалі усе визначене. Як наслідок цього, до форми соціальної роботи відноситься усе, що відбувається у сфері соціальної роботи. Вони, форми, взагалі являють собою суміш форм, технологій, технік, прийомів та методик соціальної діяльності.

Наведемо деякі приклади такого підходу. Так, наприклад, Х.Вілфінг до форм соціальної роботи відносить так звані "групи соціальної допомоги"⁴³. Відомий вітчизняний фахівець з соціальної роботи А.Капська з цього приводу пише: "виїзні консультативні пункти залишаються ефективною і майже єдиною формою соціальної роботи в сільській місцевості"⁴⁴. В іншому місці вона зазначає, що "робота за місцем проживання – одна з основних форм соціальної роботи"⁴⁵.

Спробу класифікувати процесуальні форми соціальної роботи зробили вітчизняні вчені. Так, наприклад, І. Д. Зверева, І. В. Козубовська, В. Ю. Керецман

⁴² Див.: Шеллинг Ф.В.Й. Сочинения в 2 т. – М.: Мысль, 1987. – С.213.

⁴³ Вилфинг Х. Формы социальной работы с молодежью в Австрии/ Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт. – Москва-Тула: 1993. - Т.1. – С.242.

⁴⁴ Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. – Київ, 2001. – С.179.

⁴⁵ Там само. – С. 207

та О. П. Пічкара у роботі “Соціальна робота з дітьми та молоддю: теоретико-методологічні аспекти” визначили: “До основних форм організації соціальної роботи слід віднести:

- *індивідуальну*, сутність якої полягає у наданні вихованню соціальної допомоги, наданні соціальних послуг та здійсненні соціальної реабілітації відповідно до потреб особистості та характеру тих проблем, які у неї існують;
- *групову*, призначенням якої є організація соціально значущих ініціатив, участі особистості у соціально спрямованій діяльності громадських об’єднань та організацій;
- *організацію соціально значущої діяльності*, у тому числі і добродійної;
- *соціальне навчання* (соціальну освіту), яке здійснюється у навчально-виховних державних та приватних освітніх закладах різного типу і пов’язане із здобуттям певного рівня соціальної освіти;
- *соціально-психолого-педагогічну та юридичну підтримку*, призначенням якої є надання професійної допомоги та посередницька діяльність професіоналів у вирішенні різноманітних проблем особистості й колективу;
- *консультування*, у ході якого виявляються та виокремлюються основні напрями виходу із скрутного становища, в якому опинилась особистість;
- *науково-обґрунтовані та своєчасно застосовані дії* держави, центрів соціальних служб для молоді, спеціальних установ, професіоналів та волонтерів, спрямовані на:
 - *попередження* можливих фізичних, психологічних і соціокультурних колізій в окремих індивідів і груп ризику;
 - *збереження, підтримання і захист* нормального рівня життя і здоров’я людей;
 - *сприяння молодим людям* у досягненні поставлених цілей і розкриття їхніх внутрішніх потенціалів⁴⁶.

Більш обґрунтованою виглядає класифікація форм соціальної роботи, що викладена у “Словнику-довіднику для соціальних працівників та соціальних педагогів”. Згідно з даним джерелом форма соціальної роботи визначається як “упорядкована певним чином структура діяльності соціального працівника, яка зумовлена метою, задачами, логікою та методами роботи на конкретних етапах соціальної роботи, в конкретних обставинах і характеризується особливими способами керування, організації та співробітництва соціального працівника з

⁴⁶ Див.: Зверева І.Д., Козубовська І.В., Керецман В.Ю., Пічкара О.П. Соціальна робота з дітьми і молоддю (теоретико-методологічні аспекти). Частина 1: навчально-практичний посібник для дистанційного навчання. - Ужгород, 2000. – С. 35-36.

клієнтами у соціальній діяльності”⁴⁷. При цьому виділяється три види форм соціальної роботи, а саме: індивідуальні, групові та масові (фронтальні).

А далі автори “Словника-довідника” наводять таке визначення та класифікацію форм соціальної роботи: - це “варіанти організації активності об’єктів соціальної роботи, спрямовані на розв’язання професійних соціально-педагогічних завдань; соціального педагога чи працівника та особистих проблем клієнтів. *Форми соціальної роботи розрізняють за певними класифікаційними ознаками, що дозволяє зробити їх поділ на окремі групи.*

- *За кількісним складом учасників форми поділяють на індивідуальні (бесіда, гра, індивідуальне заняття), групові (диспут, конкурс, прес-конференція, тренінг, усний журнал та ін.), масові (фестивалі, збір, похід, тематичний день та ін.).*
- *За провідним способом педагогічного впливу виділяють словесні форми (бесіда, диспут, зустріч); практичні форми (ярмарок, змагання, похід, аукціон); наочні форми (конкурс творчих робіт, плакатів, реклами, емблем тощо).*
- *За складністю побудови форми бувають прості (диспут, вікторина, лекції, бесіди, зустріч); складні (семінар, свято, творча гра); комплексні (тематичний день, тиждень, місячник, фестиваль, марафон).*
- *За характером змістовного наповнення розрізняють інформаційні (лекція, бесіди, консультація, усний журнал) та інформаційно-практичні форми (тематична акція, конкурс, гра-мандрівка)⁴⁸.*

Таким чином, процесуальна форма має надзвичайно багато модифікацій, проявляється повсякденно і за різних обставин, торкається кожного окремого соціального робітника та його клієнтів. При цьому ще раз підкреслимо, що цей вид форми соціальної роботи має плинний характер. Вона існує і зникає, щоб знову проявитись як малюнок на березі моря. Зовсім інша справа – це морфологічна форма соціальної роботи, у якій “застигає” сумарний продукт соціальної діяльності населення окремої країни.

1.4.2. Морфологічна форма соціальної роботи

Більш складною для освоєння є морфологічна форма існування соціальної роботи/діяльності. Вона не завжди відтворюється навіть у свідомості фахівців. Причиною цього є те, що соціальна робота є система так званих функціональних або процесуальних органів, тобто вона складається з сукупності процесів, які розпорочені у просторі та часі і тому у повному вимірі її відтворити важко.

⁴⁷ Словник – довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів”. – К.:, 2000. – С.228-229.

⁴⁸ Там само. – С.229.

У ході спеціального аналізу було показано, як на основі закономірностей морфогенезу в соціальному організмі країни визріває і стійко функціонує система польових підструктур для організації ефективної його життєдіяльності як польової форми життя. Саме у його структурі формується та існує на правах видового соціального організму оригінальний орган, який приречений виконувати специфічну функцію, яка розглядається нами як соціальна робота.

При цьому соціальний організм країни у морфологічному вимірі подається як специфічна енергоінформаційна цілісність. За таких умов у його специфічних підструктурах, у свою чергу, виникають, розвиваються і стійко функціонують оригінальні інформаційні елементи, що в науковій літературі називаються *функціональними органами*. Тобто система соціальної роботи у морфологічному аспекті є елементом структури соціального організму країни.

Те, що справа тут виглядає саме таким чином, доводить психологічна наука. Так, наприклад, В.Зінченко і Є.Моргунов пишуть: "У нашій вітчизняній традиції, А.Ухтомський, Н.Бернштейн, О.Леонт'єв, А.Запорожець до числа функціональних, а не анатомо-морфологічних органів, віднесли живий рух, предметну дію, інтегральний образ світу, настанову, емоцію і т. д. У своїй сукупності вони складають духовний організм"⁴⁹. В іншому випадку до них віднесені здібності людини, що розуміються як засоби його діяльності⁵⁰.

Теоретичною основою виділення даних конструктів як функціональних органів нервової системи або рухомих органів мозку є роботи фізіологічного характеру А.Ухтомського, пізніше переосмислені стосовно до психології А. Запорожцем, О. Леонт'євим, А. Лурія та ін. Як приклад таких органів А. Ухтомський вказував, як відомо, на парабіоз і домінанту, тобто на певні плинні функціональні стани організму, і характеризував їх як деяке "інтегральне ціле", "складний симптомокомплекс".

Нагадаємо, що тут має місце аутопоезис, тобто органи самі себе породжують і підтримують на стадії функціонування. Ось чому вона – дія, безперечно є базовою категорією аналізу (за Парсонсом) для відтворення соціального життя. "Численні дослідження дії, виконані в рамках психологічної теорії діяльності, призвели до висновку, що вона володіє породжуючими властивостями. Дія – це жива форма, подібна органічній системі, в якій розвиваються не тільки притаманні їй властивості, але і складаються, формуються недостатні такій системі органи"⁵¹.

У результаті ми приходимо до розуміння морфологічної форми соціальної

⁴⁹ Зінченко В.П., Моргунов Е.Б. Человек развивающийся. Очерки российской психологии. – М.: Тривола, 1994. – С. 170

⁵⁰ Там само. – С. 175.

⁵¹ Там само. – С. 94.

роботи як системи функціонуючих органів або, точніше, як сукупності якісно різноманітних згустків субстанції, що перебуває, починаючи зі стадії морфогенезу, не говорячи вже про функціонування і розвиток, у польовій формі. Вони утворюють надзвичайно складний механізм породження другої природи⁵².

Що це за орган, яку він має структуру і які функції він покликаний забезпечити у структурі цілого? – це питання, на які можливо дати відповідь тільки за умови, що буде розкрито системний характер морфологічної форми соціальної роботи.

Таким чином, морфологічна форма соціальної роботи має польову природу, розгортається у реальному “часі-просторі” як певна система функціональних органів – процесів. Цей аспект – соціальна робота як самодостатня система, дуже важливий для освоєння механізму саморуху взагалі та розуміння закономірностей її функціонування та трансформації в умовах сучасної кризи конкретно.

Осягнення системного характеру соціальної роботи для України є надто важливим моментом. Це впливає, як мінімум, з декількох причин. По-перше, тому, що Україна за часи перебування у складі СРСР не могла собі дозволити навіть використовувати термін “соціальна робота”.

Ця робота, за часів панування на теренах колишнього “соціалістичного табору” комуністичної ідеології, називалась частіше всього “реабілітацією”, оскільки термін “соціальна робота” автоматично вимагав визнати у соціалістичній державі наявність соціальних проблем. Виховання та реабілітація як концептуальні та ідеологічні орієнтири зробили можливими появу, насамперед, в Угорщині, Східній Німеччині та Польщі категорії “робітників соціального захисту”, що працювали у центрах соціального захисту і надавали допомогу батькам у вихованні дітей, займались питаннями опікунства, надання матеріальної допомоги людям, які її потребували, а також координацією роботи добровільних організацій.

Крім того, партійні та профспілкові робітники також брали на себе забезпечення цілої низки функцій з соціального захисту населення. Це стосувалось, у першу чергу, питань надання житла, переходу на іншу роботу, вирішення сімейних конфліктів, боротьби з п'янством і дрібними проступками та багато дечого іншого, так чи інакше пов'язаного з задоволенням потреб людини.

По-друге, приступаючи до створення алгоритму соціальної роботи, треба надати їй системного характеру, оскільки цей крок значно полегшить вирішення проблем у розбудові даного напрямку суспільного виробництва, тому що веде до економії робочого часу, що завжди є цінним для суспільства.

⁵² Див.: Бех В.П. Социальный организм: философско-методологический анализ. – Запорожье, “Тандем-У”, 1998. – С.21.

По-третє, цей крок одночасно також створює умови для того, щоб організувати підготовку кадрів соціальних працівників на науковій основі і за позитивними програмами життєдіяльності особи і суспільства.

По-четверте, це є реальне просування на шляху розбудови соціально сильної держави в Україні. Однак сьогодні далеко не всі автори висловлюють ентузіазм з приводу застосування системного підходу до організації соціальної роботи. І є такі, які вважають, що за таких умов “губиться” конкретна людина.

По-п’яте, європейський та світовий ринки праці, що сьогодні інтенсивно формуються, вимагають від держав – членів світової спільноти, гарантій певного рівня творення та відтворення робочої сили.

Тож, тенденції саморозгортання соціального світу, який на початку ХХІ століття глобалізується надто швидкими темпами, вимагають застосування системного підходу до розбудови соціальної роботи та її високотехнологічного забезпечення новітніми розробками у галузі соціального забезпечення розвитку особистості. І це незважаючи на те, що її теоретичні та методологічні підвалини соціальної роботи є майже не розбудованими. Тому, аналізуючи системні засади соціальної роботи, доречно спочатку звернутися до світового досвіду з відтворення її цілісного алгоритму, який забезпечує її високий технологічний рівень та соціальну ефективність.

Резюме

- Діяльнісна природа соціальної роботи “прив’язує” її до певного алгоритму аналізу та пояснення механізму походження, функціонування та розвитку соціальної роботи.
- Соціальна робота – це специфічна діяльність, що офіційно закріплена за соціальним працівником у його професійних обов’язках.
- Сутність соціальної роботи постає перед нами як необхідна праця, яка націлена на творення та відтворення людини, з одного боку, як працівника певної сфери суспільного виробництва, а з другого, - як громадянина країни або члена громадянського суспільства.
- Зміст соціальної роботи розкривається як сукупність процесів, що характеризують взаємодію утворюючих явище (систему) соціальної роботи елементів між собою і з середовищем і зумовлюють їхнє існування, розвиток і зміну; в цьому сенсі самий зміст соціального виступає як процес творення та відтворення особистості людини.
- Соціальна робота постає на практиці як цілеспрямований процес і як законірний продукт суспільної діяльності населення країни, у якому сплавляються зусилля громадськості й держави.

-
- Соціальна робота має перетворену форму, тобто є продуктом цілеспрямованої праці людини. При цьому вона, форма соціальної роботи, має дві модифікації: процесуальну та морфологічну.
 - Процесуальна форма з'являється всюди, де відбувається соціальна діяльність.
 - Морфологічна форма – це зовсім інша річ, яка онтологічно існує як специфічний продукт, у якому “застигає” різноманіття процесуальних форм соціальної діяльності.
 - Сучасний темп глобалізації планетарного життя настільки високий, що без провідної ролі держави тут не обійтись. Саме з цієї причини майже всі країни світу тяжіють до соціально орієнтованої та правової держави.
 - Держава керує саморозгортанням соціальної роботи за допомогою специфічного інструментарію, який має назву “соціальна політика”.

РОЗДІЛ 2. ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗБУДОВИ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

- *Історичний аналіз використання ідеї системності у соціальній роботі*
- *Світоглядна платформа розбудови системи соціальної роботи*
- *Ідеологічні основи теоретичного осягнення системи соціальної роботи*
- *Методологічні засоби теоретичного відтворення системи соціальної роботи*
- *Методологічні вимоги до проектування повної моделі системи соціальної роботи*

2.1. Історичний аналіз використання ідеї системності у соціальній роботі

Багаторічний досвід світової та вітчизняної практики свідчить про те, що питання про системний характер соціальної роботи не нове для фахівців та практиків, які працюють за кордоном. Так, наприклад, Кріс Пейн – британський консультант із соціального догляду в Національному інституті соціальної роботи, співдиректор Центру практики та розвитку персоналу, що базується в Університеті Уорвік Сайенс Парк, - у роботі “Системний підхід” проводить ідею системного підходу, яка ґрунтується на визначенні соціальної системи. При цьому він посилається на ідею, яку обґрунтував Баклі: “Комплекс елементів або компонентів, що прямо або посередньо співвідноситься у причинному зв’язку так, що кожний компонент співвідноситься у меншій мірі з декількома іншими більш або менш стабільним чином протягом визначеного періоду часу”⁵³.

Характерно те, що вищезгадана система складається з елементів: *людських істот*, як біологічних та психологічних систем; *сталих утворень*, що існують як “єдина сутність” та характеризуються системним взаємовідношенням, наприклад, сімейні пари; *неповних та розширених сімей*, а також родинних зв’язків; *сусідських та соціальних зв’язків*; *різних організацій та асоціацій*, наприклад, групи, товариства, політичні партії, круглі столи та ін.; *робочих організацій*, місцевих влад, добровільних агентств і т.ін.; громадських служб, уряду, світу, всесвіту і т. ін.

⁵³ Цит. за: Крис Пэйн. Системный подход //Практика социальной работы / Под ред. Кристофера Ханвея и Терри Филлота. - Амстердам – Киев, 1996. – С.23.

Усвідомлення важливості системного підходу прийшло не водночас і не сьогодні. Інтерес до використання теорії систем у галузі соціальної роботи набрав оберти, на думку К.Пейна, наприкінці 50-х – початку 60-х років ХХ століття і досяг свого апогею після публікації у 1973 році головних американських робіт – Говарда Голдштейна, а також Пінкуса та Мінахена⁵⁴.

Ці та інші праці, що обґрунтували “унітарну” точку зору, широко використовувались у навчальних курсах із соціальної роботи у Великобританії протягом 70-х років минулого століття. Навчальний матеріал значно посилювався текстом Шпехта та Вікері “Інтегровані методи соціальної роботи”, який вийшов у друкованому варіанті у 1977 році.

Як підкреслює К.Пейн, системний підхід, коли був уперше застосований, вважався не тільки концептуальною основою, але також був символом уніфікації, який з самого початку сприяв посиленню потужності та впливу соціальної роботи як професії.

Було декілька факторів, що сприяли формуванню системного підходу в галузі соціальної роботи. Тож вивчати системність соціальної роботи треба на основі фрагментів даного явища, яке, до того ж, несе на собі відбитки ментальності етносів, специфіки регіонального розвитку та конкретно-історичного минулого окремої країни.

Однак можна сміливо стверджувати те, що: по-перше, системний підхід сформувався на підставі формалізації загальних принципів, які виділялись дослідниками для обґрунтування послуг новими соціальними працівниками “широкого профілю”, що прийшли у цей час на зміну “піонерам” благодійності та підтримки окремих громадян, які потребували допомоги від суспільства.

По-друге, створення у цей час, наприклад у Британії, нових монолітних департаментів соціальних служб та “інтегрованих” навчальних курсів із соціальної роботи (CQSW) давало змогу перейти до надання постійної та системної допомоги уже не окремим індивідам, а цілим верствам населення, що вважались слабкими або вразливими.

По-третє, причиною для формування системного підходу була практика, що накопичила ефективні методи та позитивні прийоми ведення цієї діяльності серед населення. Особливо це стосувалось роботи з конкретними випадками групової роботи, роботи у громадах, а також у інтернатах – закладах соціального опікування.

Цей підхід створив умови, коли у загальноприйнятій унітарній моделі со-

⁵⁴ Див.: Крис Пейн. Системный подход //Практика социальной работы / Под ред. Кристофера Ханвея и Терри Филлота. - Амстердам – Киев, 1996. – С.20-35.

ціальної роботи стало можливим диференційовано використовувати широкий спектр методів втручання, включаючи деякі з тих, що ґрунтувались на протилежних ідеологіях і теоріях - біхевіористичний та психоаналітичний.

Теорія систем історично зробила, на думку К.Пейна, три головних внески у розвиток соціальної роботи. *По-перше*, забезпечила основи уніфікованої професії соціальної роботи, що, на його думку, не було досягнуто; *по-друге*, створила надбудову та дійову теорію для практики соціальної роботи, що також є проблематичним; *по-третє*, сприяла інтеграції різних традицій і методів, характерних для соціальної роботи, тобто роботи з конкретними випадками, групової роботи, роботи у закладах, роботи у громадах, і різних навчальних дисциплін, які формують соціальну роботу, тобто соціології, психології, соціальної політики і т.ін. Наскільки це було ефективним – важко навіть оцінити.

Незважаючи на відкриту розчарованість цього автора у можливостях системного підходу як засобу соціальної роботи, що втратив свій потенціал стимулювання дебатів серед фахівців, і про нього за декілька останніх років було мало написано фундаментального, все ж на нього можливо посилатись та використовувати у навчанні і практиці соціальної роботи.

Хоча є ціла низка публікацій з даної проблеми, К.Пейн зауважує, “однак здається, що соціальна робота у значній мірі втратила смак до “грандіозної теорії”, яку представляє даний підхід, а також до політичного втручання і конфронтаційного стилю, які розглядались як такі, що автоматично впливали із системного аналізу соціальних потреб та проблем”⁵⁵.

У 70-ті роки минулого століття системний підхід, незважаючи на вищевикладені зауваження К.Пейна відносно його сумнівного організаційного потенціалу, викликав у суспільстві досить палкі дебати між його прихильниками та противниками. Він критикувався марксистами, оскільки здавався надто консервативним і пропонував слабкий аналіз структурних причин індивідуальних перешкод та дискримінації. Традиціоналісти критикували його за те, що він ніби відривав соціальну роботу від її коренів – допомоги конкретним людям – і робив її безособистісним і бюрократичним набором видів діяльності. До цього додавалось те, що системний підхід потенційно виводив соціальних працівників на політичну арену і втягував їх у конфлікт, наприклад з роботодавцями.

К.Пейн наводить приклади, які нібито вимагають, навіть, позбутися системного підходу в соціальній роботі, оскільки він, зазначений метод, втрачає евристичні по-

⁵⁵ Див.: Крис Пэйн. Системный подход //Практика социальной работы / Под ред. Кристофера Ханвея и Терри Филлота. - Амстердам – Киев, 1996. – С.21.

зиції. Пояснюючи причини цього, він пише про те, що інколи критика системного підходу базувалась на помилковому розумінні ролі теорії систем, яка у меншій мірі була всеохватною “гранд-теорією” суспільства, ніж “мета-теорією”, яка могла б допомогти соціальним працівникам розвивати та інтегрувати різні точки зору і методи заради досягнення відносно дрібномасштабних особистих і соціальних змін.

Є декілька можливих пояснень, чому системний підхід сьогодні вважається менш модним і тенденційним. По-перше, за останній час, у відповідь на критику так званої “загальної, широкопрофільної роботи”, розвивається тенденція повернення до спеціалізації за групами клієнтів. К.Пейн, наприклад, пояснює це змінами у британському законодавстві.

Так, у зв'язку зі вступом у дію Акта про національну систему охорони здоров'я та догляд у суспільстві і Акта про дітей 1989 року в британській системі охорони здоров'я спеціалізація значно посилилась. Ця тенденція до більшої спеціалізації відбилась на змінах у правилах професійної підготовки до соціальної роботи і вищій освіти з соціальної роботи. Одночасно слід підкреслити, що ці кроки, на думку К.Пейна, не відкидають системний підхід, але значно ускладнюють його застосування.

На застосування унітарного підходу вплинули також інші фактори, які мали місце у британському суспільстві: ідеологічний тиск з боку правих сил з метою обмежити систему прав із соціального захисту; зміни у законодавстві та його процедурах, особливо у відношенні захисту дітей, що посилює суспільно-поліцейську роль соціального працівника; а також обмеження у ресурсах та інший фінансовий тиск на головних роботодавців соціальних працівників - органи місцевого самоврядування, що викликало деформацію ресурсних систем, доступних соціальним працівникам.

Розвиток подій у 90-х роках ХХ століття довів, що основна соціальна робота стає більш консервативною, процедурною та менеджерською, фактично повертаючись до своєї історичної ролі допомагати окремим людям, на протиположність досягнення радикальних соціальних змін, завдяки системній діяльності. У журналі “Основи соціальної роботи” Девіс, можливо, найбільш ясно подає, чим насправді стає соціальна робота. Він доводить, що її головна функція – не досягнення крупномасштабних соціальних змін, які іманентно притаманні деяким унітарним підходам. Її роль скоріш полягає у підтриманні функціонування. “Соціальні працівники є налагоджувачами, механіками, що змазують міжособистісні колеса суспільства”⁵⁶ - справедливо стверджує цей автор.

⁵⁶ Цит. за: Крис Пейн. Системный подход // Практика социальной работы / Под ред. Кристофера Ханвея и Терри Филлота. - Амстердам – Киев, 1996. – С.23.

Варто уваги, як вважає К.Пейн, що при сучасному стані соціальної роботи “повернення до системного підходу було б бажаним”. “Я стверджую так тому, що ця професія, як здається, стала досадно фрагментованою й загубила своє бачення того типу суспільства, яке, здавалось би, випливало із проголошення і застосування її ціннісних установок. Дійсно, зараз виникла велика суєта навколо “постановки питань” про рівні можливості антипригнічуючої та антидискримінаційної практики роботи, але дуже мало добре продуманих стратегій реалізації цих цілей. Системний підхід не дає відповіді на всі питання, але його заслуга полягає у тому, що він пропонує засіб, як аналізувати та обмірковувати ці питання, а потім визначити відповідну стратегію дії”⁵⁷ – слушно зазначає він.

Відчуття важливості відтворення саме системного характеру соціальної роботи присутнє, у той же час, майже усім друкованим працям, що сьогодні виходять з цього питання, а саме: від підручника до узагальнення як вітчизняного, так і закордонного досвіду.

Однак на порозі інформаційної фази розвитку світової спільноти, до якої “втягує” нас загальноеволюційний процес, ми не можемо констатувати, що система соціальної роботи відтворена у такому вигляді, що її, модель соціальної роботи, можна рекомендувати як зразок для підготовки кадрів соціальної роботи або застосування для розбудови на практиці. Тож пошуки її, системності, тривають. Для того, щоб визначитись остаточно з цього питання, зробимо більш глибокий аналіз того, як сьогодні подається системність соціальної роботи на сторінках наукових видань.

Як свідчать сучасні літературні джерела, система соціальної роботи в кожному окремому випадку має свою “історію” виникнення та розвитку. Наш аналіз свідчить, що ініціатором створення системи соціальної роботи є, з одного боку, держава, а з другого, – окремі суб`єкти громадянського суспільства, наприклад, церква, Червоний Хрест, підприємці або спонсори. Звичайно, що більш широкий розмах розбудові системи соціальної роботи дає держава. При цьому кожна держава, як інститут організації суспільного життя, виробила “свої” підходи до її організації.

Відомо, що кожна країна, регіон мають специфічні культурні особливості: власну систему норм і традицій (наприклад таких, як високий рівень територіальної мобільності у циган, полігамний шлюб у деяких східних країнах, багатодітність у країнах Азії та Африки, безправність жінки в ісламських країнах), які враховуються при формуванні соціальної політики (так, у країнах Азії, Латинської Америки люди похи-

⁵⁷ Там само. – С.23.

лого віку традиційно доглядалися в родині і це спричиняло нерозгалуженість системи соціального захисту осіб похилого віку порівняно з країнами Європи).

Отже, різні країни пройшли “свій” історичний шлях по-різному і тому вибудували кожна “свою” систему соціальної роботи. Так, у Британії, наприклад, “Закон про бідність” (1834) виключав “вихідну допомогу” і “розглядав вимоги бідних не як складову частину громадянських прав, а як альтернативу їм”. У 1853 році у німецькому місті Еберфельді, навпаки, розробили ефективну систему розподілу пожертвувань. Місто поділили на 252 райони або квартали і у кожному з них призначили відповідального із числа добровольців, чие “робоче навантаження” складало до чотирьох сімей.

У 1905 році у Страстбурзі, наприклад, еберфельдська система соціальної допомоги і опікунства одержала подальший розвиток і була пристосована до умов швидкої урбанізації шляхом створення великих секторів та команд добровольців, а також набору в центральну управлінську контору за заробітну платню найкраще підготовлених працівників. Таким чином, виник принцип сполучення та координації добровільних та офіційних служб, який поділяє, але одночасно ставить під громадянський контроль функції централізованого управління та надання персональних послуг населенню.

Коли Британське товариство благодійних організацій під впливом еберфельдської моделі започаткувало систему “дружніх візитів”, створивши тим самим наприкінці XIX століття основу для співробітництва чиновників від Закону про бідність з приватною благодійністю, обов’язки “візитера” мали одну суттєву відзнаку. Октавія Хіл, одна з ініціаторів “організованої індивідуалізованої благодійності у Британії, писала у 1874 році: “Важлива відмінність еберфельдської і марилебонської систем полягає у тому, що в Німеччині добровольці самі визначають характер допомоги, тоді як наші добровольці не мають такої влади”⁵⁸.

Історія Нідерландів подає приклад принципово інших відносин між державою та суспільством. Ця країна виникла у результаті тривалої боротьби за незалежність, у ході якої важливими факторами були, з одного боку, релігійні, а з другого, – буржуазно-ліберальні ідеали. Боротьба укріпила внутрішню солідарність різних груп і в підсумку привела до збалансованої системи компромісів і відносної толерантності між ними. З кінця XIX століття держава розглядається як утворення, яке ґрунтується на окремих “секторах” – колективних але внутрішньо незалежних структурах, які представляють інтереси різних груп населення (католиків, протестантів, іудеїв, соціалістів і гуманістів).

⁵⁸ Цит. за: Лоренц Уолтер Социальная работа в изменяющейся Европе. – Амстердам – Київ, 1997. – С.29.

Право кожної групи мати не тільки свої школи та лікарні, але і профспілки, політичні партії, газети і радіостанції, які віддзеркалюють релігійне та ідеологічне “почуття приналежності”, привело до своєрідної “секторизації” голландського, а багато в чому також і життя бельгійського населення. У відношенні соціального захисту і особливо індивідуальних соціальних послуг цей процес означав, що багато організацій склалось як “секторні” ініціативи, які фінансуються за рахунок держави, а місцева влада брала на себе створення своїх власних служб тільки там, де аналогічні ініціативи були відсутні.

Таким чином, історичний аналіз показав, що в галузі надання бідним верствам населення соціальної допомоги проявляються різні державні традиції і різні підходи до громадянства, а “методологічна” різниця була вторинною. Однак сьогодні, тобто під час переходу до нового рівня організації соціального життя, змінюється і методологічний підхід до розбудови системи соціальної роботи. Вона набуває усе більш виразного тотального характеру і стає невід’ємною частиною соціальної політики держави. “Якщо притримуватись класичного аналізу Маршала та Боттомора, держава з системою соціального захисту являє собою третю фазу організаційної диференціації сучасних суспільств – від громадянських прав до політичних та соціальних”⁵⁹.

Тож, на думку західних дослідників, сучасна держава з системою соціального захисту є європейським винаходом так само, як національна держава, загальна демократія - промисловим капіталізмом. Він виник як відповідь на проблеми, які породжуються капіталістичною індустріалізацією. За ним стояла демократична класова боротьба, і його поява безпосередньо іде за зміцненням національної держави.

Більше того, сучасна національна держава перетворюється у ході переходу до інформаційної фази розвитку у соціально орієнтовану форму свого існування. Це вже принципово інша ситуація, бо це існування, яке ґрунтується уже на принципах соціальних прав і соціальної солідарності.

Кожен тип режиму соціального захисту по-своєму інтерпретує поняття соціального громадянства і розповсюджує його на різні контингенти людей. “Держава з системою соціального захисту є не просто механізм, що втручається і, можливо, виправляє структуру нерівності; вона є, за самою своєю природою, системою стратифікації. Це активна сила в упорядкуванні соціальних відносин”⁶⁰ – писав Еспінг-Андерсен.

⁵⁹ Лоренц Уолтер. Социальная работа в изменяющейся Европе. – Амстердам – Київ, 1997. – С.30.

⁶⁰ Цит. за: Лоренц Уолтер Социальная работа в изменяющейся Европе. – Амстердам – Київ, 1997. – С.31.

Будь-яка типологія держав з системою соціального захисту є лише абстракція, яка навряд чи адекватно віддзеркалює всю складність історичних відносин, що утворюють кожну національну систему, але основні їх типи можуть дати уяву про те, яким саме чином формувались у минулому та функціонують сьогодні системи соціальної роботи.

Якщо поєднати аналіз “режимів соціального захисту”, що запропонував Еспінг-Андерсен, з типологією Лейбфріда, то розвиток систем соціального захисту у післявоєнній Європі в цілому можна укласти в наступні моделі: *скандинавську, залишкову, корпоративістську та рудиментарну*⁶¹.

Скандинавська модель за головну ознаку має націленість на зайнятості населення, яка забезпечується або, у крайньому разі, спонсується державою. “Підтримка солідарної та універсальної системи захисту обходиться дуже дорого, і це означає, що вона повинна мінімізувати соціальні проблеми та максимізувати надходження до державної казни. Вочевидь, що ця умова краще всього виконується, коли більшість людей працює”⁶². Цей алгоритм зменшує тиск на державу перерозподільчих операцій, що проводяться іншими суб’єктами соціальної роботи поза ринком праці. Ця стратегія особливо вигідна жінкам, оскільки вона направлена на їх максимальне залучення до трудової діяльності.

У рамках цієї моделі, краще всього представленій до недавнього часу Швецією, соціальні працівники зайняті, головним чином, у державних агентствах, що створює частину розвиненої мережі мультидисциплінарних служб, які беруть на себе значну долю неформальних функцій за доглядом, які традиційно виконувала у сім’ї жінка. За шведським Законом про соціальні служби 1980 року, саме ці служби покликані забезпечити демократію і солідарність і в обов’язковому порядку надавати допомогу. Організація і система фінансування муніципальних соціальних служб дозволяє соціальним працівникам і навіть прямо потребує від них безпосередньої і комплексної участі в оцінці, адаптації та розвитку служб у відповідності до потреб населення, що постійно змінюються.

Залишкова модель побудована на протилежному принципі. Вона робить ставку на підтримку людини поза ринком праці, що перетворює висновок про матеріальний стан в головний інструмент мінімального прожиткового рівня і готовності працювати. Відповідно до своєї системи одержування доходів Великобританія вписується у цю модель, бо “нові середні класи не були переманені від ринку до держави”. Універсалізм, який колись раніше передбачив Бе-

⁶¹ Див.: Там само. – С.30-47.

⁶² Див.: Там само. – С.31.

верідж, поступився місцем дуалізму держави і ринку в страхуванні, забезпеченні житлом, освіті, а тепер також у приватизації охорони здоров'я і служб допомоги у суспільстві.

Персональні соціальні служби, що складають п'ятий компонент британської системи соціального захисту, випробували на собі у повній мірі протиріччя залишкової моделі. Зокрема увага соціальних працівників концентрувалась майже виключно на допомозі незаможним, і вони успадкували притаманний Закону про бідність образ “останньої надії”, оскільки їх повноваження рідко поширювались до активних, комплексних та універсальних ініціатив. Останні були притаманні добровільним організаціям та іншим професійним групам, наприклад фахівцям, які працюють з молоддю.

Практика з кожним днем усе більше і більше викриває негативні сторони залишкового принципу побудови системи соціальної роботи. Орієнтація на соціальну патологію яскраво проявилась на тій увазі, яка в Британії приділяється останнім часом питанням захисту дитинства. Методи захисту дітей опинились під вогнем критики, тому що він, соціальний захист, безпосередньо ототожнюється з державою, яка веде сумнівну гру у сфері визначення межі соціальних прав і орієнтується більше на примусові заходи, ніж на підтримку громадянських та соціальних прав заради суспільної злагоди.

Корпоративістська модель базується на принципі компенсації, який забезпечує стратегію національної та соціальної інтеграції, започатковану ще за часів Бісмарка. Сьогодні вона діє в Австрії, Німеччині, Голландії і Швейцарії. Еспінг-Андерсен знаходить її елементи також у Франції та Італії. Тут ніхто не заперечує право на соціальне забезпечення людей, які не здатні самі заробляти собі на життя, якщо держава представляє себе “соціальною державою”, але з правом на працю справа стоїть інакше. Держава як корпоративістська структура може делегувати обов'язки з соціального захисту і, понад усе, з соціального страхування, професійним, релігійним та іншим добровільним організаціям, зберігаючи, таким чином, статусні відзнаки і в той же час, гарантуючи права на соціальний захист.

Поняття “субсидіарність” (з англ. – допомога, додатковість) останнім часом введено у ранг універсальної формули спасіння європейської інтеграції. Воно є ключем до розуміння взаємовідносин між статутними, добровільними і дійсно неформальними секторами догляду у цих моделях. Історично воно виросло із злиття світських корпоративістських ідей про “органічний” зв'язок між індивідами, сім'ями, общинами, групами інтересів та державою, що представляють собою одне тіло з багатьма частинами, і католическої соціальної філософії. Остання сформульована у енцикліці папи Пія XI (1931), яка, у свою чергу, відсилала до іншої енцикліки, що вийшла ще

у 1871 році. Саме у цих документах католицька церква сформулювала свою альтернативу як соціалізму, так і лібералізму. У папському посланні говорилось: “Подібно тому, як невірно віднімати в індивіда і доручати групі те, що може бути виконаним приватним підприємством та індустрією, несправедливий, глибоко порочний і протиприродний такий стан речей, коли більш велика і вища організація привласнює собі функції, які з успіхом можуть бути виконані меншими організаціями більш низького рівня. За своєю суттю справжня мета будь-якої соціальної діяльності повинна полягати у допомозі членам соціального організму, а не у руйнуванні або поглинанні їх. Тому держава повинна дати можливість малим групам самим улагоджувати справи не такі важливі, які у противному випадку будуть відволікати її від важливих справ. Так, вона може більш вільно, ефективно і успішно вирішувати ті задачі, якими належить займатися їй самій, бо тільки вона у спроможності їх ефективно виконати: направляти, контролювати, стимулювати та стримувати, як того вимагає необхідність і дозволяють обставини. Таким чином, особи, що наділені владою, повинні бути впевнені у тому, що чим точніше зберігається цей принцип додаткового функціонування, тим більшим буде соціальний авторитет і соціальна ефективність і тим щасливішим та процвітаючим буде співтовариство”⁶³.

На цьому принципі базується соціальна політика у Німеччині, віддаючи перевагу надпотужним добровольчим організаціям перед державними службами. Таке положення було підтримане Конституційним судом у 1967 році і зафіксовано в усіх законодавчих актах, що стосуються соціальної сфери. Це означає, що добровольчий сектор відіграє провідну роль як за обсягом, так і за різноманітністю послуг. Шість головних його компонентів (організації соціального захисту в рамках католицької, іудаїстської та протестантських церков, Червоний хрест, Асоціація робітничого руху і Незалежна асоціація) представляють усі регіони країни та усі сфери діяльності і можуть залучати ресурси суспільства, а також добровільну допомогу. Принцип субсидіарності в Німеччині був завжди пов'язаний з принципом солідарності: “менша” структурна одиниця може звернутися до “більшої” за підтримкою для виконання своїх функцій, не гублячи при цьому контролю над своєю діяльністю. Тільки таке поєднання субсидіарності і солідарності може забезпечити “соціальна держава”, у якій правова, економічна і соціальна системи ґрунтуються на принципі соціального забезпечення, соціальної справедливості і соціальної рівності можливостей.

Рудиментарна модель соціальної роботи реалізована в Португалії, Іспанії, Греції, а також в Ірландії та деяких регіонах Італії. Головною умовою їх формування була відсутність законодавчої бази. Тому соціальні служби у цих кра-

⁶³ Цит. за: Лоренц Уолтер Социальная работа в изменяющейся Европе. – Амстердам – Київ, 1997. – С.34.

їнах не змогли досягнути повної зайнятості населення, отже, головний вихід із скрутного становища населення вбачає в еміграції за межі країни. У той же час обіцянки розбудувати у майбутньому міцну систему соціального захисту є сильним політичним фактором забезпечення лояльності до державної влади і є ефективною стримуючою силою невдоволення з боку населення країни.

Принцип побудови систем соціальної роботи у таких випадках, коли немає чіткого розподілу формальної і неформальної допомоги, важко навіть викристалізувати. На практиці має місце ситуація, у якій більша частина професіональних соціальних працівників, які знаходяться на державній службі, перерозподіляє персональні послуги, що надходять з боку добровольчого сектору. Так фактично відбувається на теренах Іспанії, Нова конституція якої у 1978 році проголосила країну “демократичною і соціальною державою”.

Як загальний висновок із вищерозглянутого впливає те, що ні в одній із європейських країн соціальна робота не була поглинена державними службами, але ніде вона і не діє поза статутними рамками. Це означає, що хоча соціальні працівники безумовно виконують деякі функції системи соціального захисту і понад усе конкретизують її у безпосередній роботі з людьми, вони одночасно корегують її, спираючись на споживачів своїх послуг та стандарти своєї професії.

На європейському небосхилі окремо треба розглядати так звану комуністичну модель соціальної роботи. Існування соціальної роботи в країнах Східної Європи в епоху державного соціалізму є доказом того, що держава, навіть тоталітарна, потребує додаткових “рульових механізмів” у вигляді структури соціального захисту та персоналізованої підтримки.

Офіційно турбота про матеріальне благополуччя здійснювалась за допомогою централізованого державного регулювання зайнятості населення, будівництва житла, освіти, охорони здоров'я та заробітної плати. На практиці з'ясувалось, що навіть у такому випадку є необхідність “тонкого підстроювання” державних заходів до потреб конкретних людей і, звісно, “тонкого підстроювання” окремих людей, їх установок і здібностей до колективних інтересів.

У країнах Східної Європи робота добровольців направлялась, головним чином, церквою та її відповідними організаціями соціального захисту, діяльність яких офіційно не підтримувалась, але фактично переважала над державною, наприклад у Польщі. Будучи спочатку повністю забороненими, ці організації потім відродились з мовчазної підтримки уряду: ідеологічне жонглерство дозволяло використовувати існуючу мережу соціального захисту без офіційної згоди на їх подальше існування, що публічно продемонструвало б необхідність “буржуазних” служб соціальної підтримки.

Формальні та неформальні структури разом повинні були заповнити розрив між офіційно проголошеними соціалістичною державою і реально забезпеченими соціальними правами. Вони не могли відкрито говорити про цей розрив і таким чином визнавати фундаментальне розходження між соціальними правами, з одного боку, і громадянськими і політичними – з другого. “Безумовно, важливим фактором, який у кінцевому рахунку привів до падіння цих режимів, було те, що реальне розширення соціальних прав (хоча і воно у різній мірі зачіпало різні верстви населення) супроводжувалось суворим обмеженням прав громадянських та політичних”⁶⁴ – писав Боттоморе ще 1992 році.

У ході аналізу принципів організації системи соціальної роботи важливо встановити співвідношення між соціальною сферою та іншими сферами соціального організму країни. Тому вищенаведена теза є надзвичайно важливою. Особливо з огляду на те, що, перебудовуючи на капіталістичний лад соціальну політику та соціальні служби у колишніх соціалістичних країнах, треба співвіднести їх з принципами розбудови економіки та політики. “Аналогічний розрив з традицією може виникнути, якщо ринкові відносини вводяться, - застерігає У.Лоренц, - як для економічної діяльності, так і для функціонування соціальної служби, з очікуванням, на жаль, що одних цих принципів буде достатньо для забезпечення регулятивних процесів соціального розвитку. За такого диктату соціальній роботі знову буде відведена другорядна, допоміжна роль виправлення перегинів компенсування недостатку прав, розподілу пільг, якщо при цьому політична система, що народжується, не буде націлена на комплексне та одночасне забезпечення громадянських, політичних та соціальних прав”⁶⁵.

Зовсім з інших методологічних позицій підходять до визначення суті системного підходу до соціальної роботи дослідники на Американському континенті. Елементною основою для розбудови системи соціальної роботи слугують, на їх думку, окремі види діяльності соціального працівника, які можна розглядати як систему операцій. Вони виходять, як бачимо, з технологічного підходу до формалізації системи соціальної роботи. Так, наприклад, модель Pincus та Minahan (1973) включає певні стадії професійної діяльності або сфери практичних умінь соціального працівника. Їх модель процесу соціальної роботи виглядає так (Див. схему.5.1)⁶⁶:

⁶⁴Цит. за: Лоренц Уолтер Социальная работа в изменяющейся Европе. – Амстердам – Київ, 1997. – С.39.

⁶⁵ Лоренц Уолтер Социальная работа в изменяющейся Европе. – Амстердам – Київ, 1997. – С.39.

⁶⁶ Див.: Пам Картер, Тоні Джеффса, Марк К.Сміт. Практична соціальна робота. Амстердам – Київ, 1996. – С.20.

Визначення проблеми
Збір інформації
Проведення перших контактів
Обговорення умов
Вибір моделей дії
Впровадження і координація моделей дії
Здійснення впливу
Припинення роботи, спрямованої на зміни

Отже, як бачимо, система соціальної роботи стала перед нами в технологічному вигляді. І це не поодинокий випадок, коли вона розглядається авторами як сукупність операцій. Цей шаблон також трапляється, як свідчать К.Ханвей та Т.Філпорт, у найбільш вагомих працях з узагальненням досвіду про роботу в громадах (напр., Henderson and Thomas, 1987).

Більшість таких моделей походять, на думку К.Ханвея та Т.Філпорта, з індустріальних чи бюрократичних форм мислення та практики. Точніше, вони зосереджені на цілях та наслідках. Такі підходи мають тенденцію підкреслювати технічну раціональність. Проблема описується, потім аналізується, і намічаються бажані наслідки та цілі. Потім обирається метод, критерії, оцінки та, для втілення проекту, визначаються механізми і здійснюються заходи. Все це потім має зворотний вплив на розуміння проблеми.

Останнім часом на теренах США сформувалась і функціонує так звана *екологічна модель соціальної роботи*. Принципова модель має такий вигляд (Див. схему 5.2).

Суть її полягає у тому, що особистість повинна вписатись у навколишнє середовище, яке повинно стати його складовою частиною. Людина, будучи членом суспільства, взаємодіє з різними соціальними інститутами. Це робота, навчання, родина, друзі, політичні структури, соцзабезпечення і т.д.

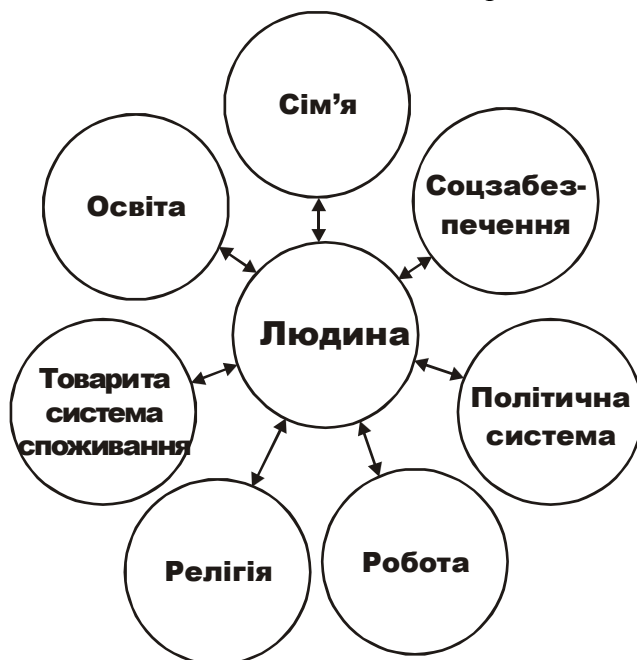
Основне завдання екологічної моделі – вичленувати проблеми і потреби індивіда, родини і малої групи. Коли ці нестатки і потреби визначені, вибираються техніки інтервенції і застосовуються для того, щоб допомогти індивідам чи родинам або групам вирішити поточні проблеми і задовольнити їх нагальні потреби.

Екологічна модель може так само бути сфокусована на внутрішньоособистісні проблеми і потреби. У такому випадку вона може допомогти виділити порушення комунікативного процесу і дисфункціонального поведіння окремих індивідів, родин, малих груп. Ці проблеми можуть бути пов'язані з проблемами міжособистісних конфліктів, боротьбою за владу, проблемами у спілкуванні,

дискримінації і т.д. Екологічна модель прагне виділити такі міжособистісні перешкоди і підібрати відповідні стратегії інтервенції.

Схема 5.2.

Екологічна модель соціальної роботи

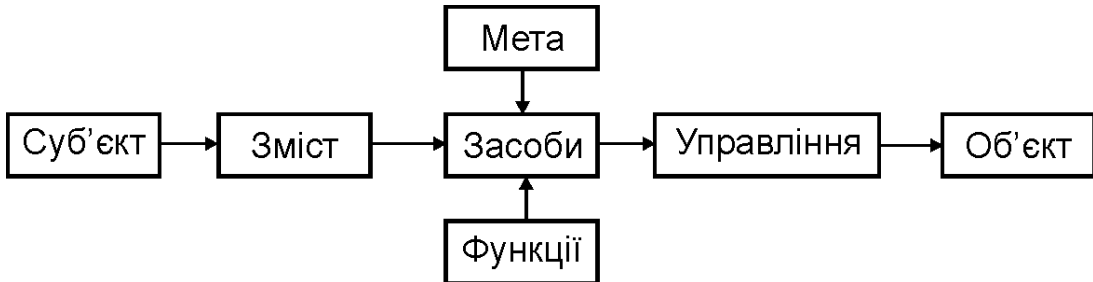
Зовсім інший вигляд система соціальної роботи має у російському підручнику “Основы социальной работы», що рекомендований для підготовки кадрів вищої кваліфікації. Тут зауважується, що система соціальної роботи складається з декількох відносно незалежних один від одного елементів або, як ще говорять, компонентів. До них автори цього підручника відносять “суб`єкт, зміст, управління, об`єкт та пов`язуючі їх у єдине ціле засоби, функції і цілі”⁶⁷.

Схематично система соціальної роботи виглядає, на думку російських авторів, так (Див. схему 5.3):

Позиція авторів із Далекого Зарубіжжя, що ґрунтується на об`єктах соціальної роботи, як бачимо, прямо протилежна тій, як систему соціальної роботи розглядають вітчизняні та російські дослідники. Усе це свідчить про складність системи соціальної роботи як продукту соціального життя світової спільноти.

⁶⁷ Див.: Основы социальной работы: Учебник / Отв. ред. П.Д.Павленок. – М.: ИНФРА - М, 1997. –С.17.

Система соціальної роботи (російський варіант)

Тут наведені не всі системи соціальної роботи, а лише подані типові підходи до її розбудови, що сформувались у ході практики на різних ментальних засадах і у різних культурних осередках. Докладніше про них можна подивитись у першій книзі даної серії.

Усе вищевикладене ще раз підтверджує необхідність її формалізації і тому надихає нас на думку про те, що для розбудови системи соціальної роботи треба використати якісно новий філософський підхід та загальнонаукові або методологічні знання.

У такому випадку теорія соціальних систем природно впливає із загальної теорії систем, яка стверджує, що явища або події – фізичні, хімічні, біологічні чи соціальні – слід категоризувати як організоване ціле або сутність, у якій компоненти функціонально взаємопов'язані як підсистеми. Кожна система, таким способом, взаємопов'язана з іншими, які знаходяться у типовому культурологічному середовищі.

Для соціальної роботи однією з проблем є обмеженість теорій про соціальні системи, що не є такими розвиненими, як у інших випадках, наприклад техніці. Соціальні системи можливо розглядати як “жорсткі” та “м'які”. Практика свідчить про те, що соціальні системи є надто проблемними, оскільки рідко коли є такий тип “жорсткого” знання, для пояснення їх дії. Як наслідок цього, у кожній конкретній “м'якій” ситуації неминуче з'являється широке поле для домислів та спекуляцій, що значно перешкоджає збір доказів та оцінку, на основі яких повинні прийматися остаточні рішення.

Коли ми маємо справу з “жорсткими” системами, критика зводиться до того, що ця модель суспільства занадто механістична та спрощена. Одним з найбільш частих критичних зауважень з приводу системного підходу з боку лівих сил завжди було

те, що він пропонує статичну, парсонівську модель соціальних структур і процесу, у якій суспільство розглядається скоріш як замкнута, ніж відкрита система.

Таким чином, питання про відтворення системного характеру соціальної роботи постійно є у центрі теоретичної думки та практики в різних країнах як на Сході і Заході, так і на Півдні і Півночі. Обмеженням тут є лише невідповідність світоглядних, ідеологічних та методологічних підходів до узагальнення накопиченого досвіду і відсутність конструктивного підходу до визначення її природи та специфіки форм саморозгортання у різних країнах світу. Морфологічна форма ще не формалізована, а це означає, що її пошуки тривають.

2.2. Світоглядна платформа розбудови системи соціальної роботи

Для побудови повної моделі соціальної роботи або відтворення її морфологічної форми треба зробити, на нашу думку, як мінімум, чотири інноваційні кроки, а саме:

По-перше, для цього треба перейти від спроби побудувати таку модель індуктивним шляхом, тобто узагальнюючи накопичений досвід, на протилежну точку зору – піти дедуктивним шляхом, тобто застосувати проектно-конструкторський інструментарій. Для цього треба сформулювати якісно новий світогляд у дослідників для обґрунтування моделі, а у практиків – для користування нею. У цьому полягає світоглядна складова успіху.

По-друге, треба розглядати систему соціальної роботи не як самоціль, а як складову соціального організму країни. Тоді рельєфніше визначаються контури елементів системи соціальної роботи та її функцій у складі соціального цілого, яке у даному випадку диктує правила гри. Це обумовлює ідеологічну інновацію у даній справі.

По-третє, для цього треба докорінно змінити категоріальний ряд, яким володіють дослідники системності даного соціального явища, бо застарілим інструментарієм практично неможливо намалювати портрет системи соціальної роботи, який би був привабливим для інформаційної фази розвитку світової спільноти. Таким має бути методологічний крок у проектуванні повної або морфологічної форми соціальної роботи.

По-четверте, сформулювати у соціальних робітників проектно-ціннісну свідомість, завдяки якій тільки і можливо створити умови для інноваційного кроку в галузі освоєння системного характеру соціальної роботи.

Закономірно, що починати тут треба з уточнення *світоглядних засад*. Для то-

го, щоб проблема створення системи соціальної роботи була більш зрозумілою, нам треба, говорячи словами В.Вернадського, виробити цілком реалістичний погляд на ноосферу і гіперорганічну природу соціального світу. Але виробити такий погляд не дуже просто. Вся справа в тому, що основні категорії, якими нам треба оперувати в даному аналізі, такі як "дух", "розум-логос", "розум-нус", "думка", "наука", "знання", "психологія", "рефлексія", "інтелект" та інші вважаються відомими, і їх занадто часто довільно вживають відповідно до одних лише психологічних уявлень і відмінностей; але при цьому, як говорив Г.Гегель, "їхня природа і поняття – те, що єдино важливе, не досліджуються"⁶⁸.

Головна складність у формуванні нового світоглядного підходу соціальних працівників до досягнення морфологічної форми системи соціальної роботи полягає у тому, що матеріал, у якому вона втілюється, не має звичного для нас речовинного вигляду, а постає перед нами як сукупність процесів взаємодії людей між собою.

На цю обставину науковці вже давно звернули увагу. Так, наприклад, В.Вернадський, якого аж ніяк не можна запідозрити в ідеологічній кон'юнктурі, писав про те, що "подальший науковий аналіз дасть у наш час нову, іншу картину процесу, що відбувається, яка не відповідає звичайному розумінню геліоцентричної системи. Зараз панівні в науці атомістичні переконання розкладають матерію на купу найдрібніших часток або правильно розташованих центрів сил, що перебувають у вічних різноманітних рухах. Точно так же і ефір, що проникає матерію, постійно збуджується і хвилеподібно коливається. Всі ці рухи матерії і ефіру нашої планети знаходяться в найтіснішому і безперервному зв'язку з нескінченним для нас світовим простором"⁶⁹.

Як закономірний висновок з цього впливає те, що для відтворення онтологічної основи системи соціальної роботи, яка перебуває, нагадаємо, у двічі перетвореному вигляді, ми повинні змогли відтворити процесуальний бік соціального процесу творення та відтворення сутнісних сил особистості, групи та населення країни.

По-іншому, для того, щоб створити повну модель системи соціальної роботи, треба розвинути у себе проектно-ціннісну свідомість (С.Кримський). Суть її полягає в розширенні сфер інженерно-конструкторської і комп'ютерно-програмної раціональності, які автоматично ведуть до універсалізації проект-

⁶⁸ Гегель Г. Энциклопедия философских наук. - М.: Мысль. - 1974. - Т.1.- С.187.

⁶⁹ Вернадский В.И. Научное мировоззрение // На переломе. Философские дискуссии 20-х годов: Философия и мировоззрение. - М.: Политиздат, 1990. – С.195.

ного підходу в засвоєнні соціальної реальності. Першими на цей шлях стали, як відомо, зарубіжні дослідники. Їм належать сценарії майбутнього. Найбільш відомі серед них: «практопія» (А.Тоффлера), «Міф машини» (Л.Мемфілда), «технологічна республіка» (Дж.Бурстіна), «комп'ютерна демократія» (Д.Мура), містичний сценарій «техната» (А.Маравалля), нарешті, універсальний проект єднання бога, універсуму і машини (Тейяра де Шардена). Вітчизняні дослідники тут явно відстали від зарубіжних колег.

У широкому смислі проект висвітлює теоретичні горизонти функціонування самого «третього світу», тобто духовно-практичного середовища людини, яке містить у собі і техніку, і культуру, і об'єктивоване знання. Цей світ існував завжди, але сьогодні він набуває проектної форми буття, яке сконструювалося, яке претендує на особливе місце в людському мікрокосмі.

При цьому філософська думка XXI століття повинна забезпечити соціальних працівників новими світоглядними засадами, бо наукове проектування стає найважливішою характеристикою не тільки інженерної, соціологічної і художньої свідомості, основним змістом соціального дизайну, організації матеріального середовища людини, а пронизує й інші сфери нашого життя.

Вперше, як відомо, гносеологічний аналіз конструювання і теоретико-пізнавальних засобів, завдяки яким створюється феномен проекту, був зроблений ще у ХУІІІ столітті І.Кантом. Він показав, що між емпіричною і теоретичною діяльністю виступає творча сила продуктивного подання, що опосередковує ці когнітивні сфери актами конструювання. Виходячи з цього, ним був зроблений висновок про евристичну роль структур, креслень, схем, що містять цінність інтуїтивних чинників трансформації емпіричного в абстрактно-теоретичне і навпаки.

Вихід у ХІХ столітті на передній край матеріалістичної концепції поступального розвитку пізнавального процесу і зведення людської активності винятково до практики як вищого синтезу теоретичного і емпіричного, надовго відсунув на задній план ідеї І.Канта про якісно інший шлях осягнення істини. Це було цілком закономірно на етапі індустріальної фази розвитку людства.

Однак сьогодні, у зв'язку з настанням інформаційної фази, ми все гостріше відчуваємо вихід на передній план актів реалізації гіпотез, різних мислительних схем і теоретичних моделей, методологічного знання взагалі. У зв'язку з бурхливою комп'ютеризацією нашого повсякденного життя зараз одержує пріоритет процес створення різноманітних моделей соціальних об'єктів, що ніяк не зменшує роль теоретичного знання.

Суть такого зрушення, як вважає С.Кримський, полягає в тому, що об'єкти

сучасної науки втратили натуральність твердих тіл макрооточення людини і виступають (за прикладом квантово-механічних об'єктів) як сузір'я певних можливостей. Як бачимо, об'єкти соціального світу є ідеальними зразками для наукового конструювання, проектування і прогнозування. Вивчення таких об'єктів якраз і є актуалізацією тих або інших ракурсів потенційного.

Таким чином, у ході дедуктивного способу засвоєння соціального світу інтеграція теоретичного знання і практичної дії досягається шляхом проміжної діяльності, яка вимагає спеціального соціотехнічного забезпечення. Вона пробиває собі дорогу через проектно-конструкторські розробки.

Структурно така діяльність складається з кількох елементів, а саме: комплексу вихідних умов її здійснення; концептуальної, тобто системної основи, що є її організаційним стрижнем; технології моделювання соціального об'єкту; варіативного поля можливих шляхів реалізації проекту; нарешті, критеріальної бази для оцінки якості трансформації теоретичного в практичне.

Таким чином, для проектування повної моделі системи соціальної роботи соціальні працівники повинні бути світоглядно готові до того, щоб відтворити її у вигляді сукупності процесів, завдяки яким підтримується родове життя людини.

2.3. Ідеологічні основи теоретичного досягнення системи соціальної роботи

Ідеологічний підхід до розбудови системи соціальної роботи, як і вибір світоглядної позиції, є суто особистою справою дослідників системності у соціальній роботі. Якщо виходити із визначення ідеології як системи "поглядів та ідей, у яких усвідомлюються і оцінюються відношення людей до дійсності і один до одного, соціальні проблеми і конфлікти, а також містяться цілі (програми) соціальної діяльності, направленої на закріплення або зміну (розвиток) даних суспільних відносин"⁷⁰, то під ідеологією розбудови морфологічної форми соціальної роботи слід розглядати сукупність нових ідей (семантичних фільтрів), на основі якої можливо принципове переосмислення соціального явища.

Стан справ у вітчизняній суспільній думці ускладнюється тим, що сьогодні на ідеологічному обрії немає жодної ідеології, яка б прогресувала. Отже, намагаючись обґрунтувати ідеологічні засоби для розбудови повної моделі системи соціальної роботи, ми повинні здійснити прорив до нового типу ідеологій.

⁷⁰Див.: Философский энциклопедический словарь / Под ред. С.С.Аверинцева, Э.А.Араб - Оглы, Л.Ф.Ильичева и др. - 2-е изд. - М.: Сов. энциклопедия, 1989. - С.206.

Виходячи з того, що ми рухаємось від технократичного до інформаційного типу розвитку, є сенс робити ставку на ноосферичну ідеологію. Тут важливо забезпечити самий поворот у мисленні соціальних працівників і вчених – соціологів, психологів та педагогів, які визначають характер і організацію духовного виробництва епохи. При цьому підкреслимо, що рівень науковості будь-якої культивованої нами ідеології визначається її зв'язком з типом цивілізації, яка визначає головні тенденції життя планетарного людства.

Але спочатку необхідно більш глибоко усвідомити сутність ідеології як інструменту проектно-конструкторської діяльності теоретичних кадрів у пошуку повної моделі системи соціальної роботи. Тут ми виходимо з того, що наведене визначення ідеології випливає з того, що ми розглядаємо *провідну функцію ідеологічних відносин, причетних до сфери духовного виробництва, як аналогічну тій, яку виконують економічні відносини у сфері матеріального виробництва*. Ця думка в наявній літературі вже зафіксована.

Зокрема О.Богданов, підкреслюючи організуюче начало ідеологій і визначаючи їхнє місце в житті суспільства, писав: "Це організаційні форми для всієї практики суспільства, або, що те ж саме, її організаційні знаряддя. Вони справді визначаються у своєму розвитку умовами і відносинами виробництва (духовного в тому числі – В. Б.), але не тільки як їхні надбудови, а саме так, як форми, що організують деякий зміст, визначаються цим змістом, пристосовуються до нього"⁷¹.

У колективній монографії "Духовне виробництво" знаходимо таке підтвердження нашій тезі про організуючу роль ідеології в інноваційній діяльності особистості: "У процесі духовного виробництва формується не просто свідомість (вона виробляється всіма індивідами, які стихійно включені в матеріальний процес), а його особлива суспільна – "вторинна", "ідеологізована" – форма, завдяки якій індивіди "інтегруються в суспільну систему"⁷².

І немає необхідності докладно зупинятися на ролі ідеології в організації теоретичної діяльності соціального працівника, оскільки на неї поширюються всі ті закономірності, про які писав К.Маркс в "Німецькій ідеології", з тієї лише невеликою різницею, що предметом тут виступає не вся практично-перетворююча діяльність людини, а специфічне мислення соціального працівника.

Тож, *основна функція ідеології у розбудові системи соціальної роботи полягає в тому, що вона насправді є своєрідним семантичним фільтром, через який*

⁷¹ Богданов А.А. Всеобщая организационная наука. Тектология. В 2-х томах. – М.: Экономика, 1989. – Т.1. – С.135.

⁷² Духовное производство: Социально-философский аспект проблемы духовной деятельности. – М.: Наука, 1981. – С.142.

необхідно пропустити все багатство ідей, накопичене на початок XXI століття світовою суспільною думкою з проблем саморозгортання родового життя людей.

На цей бік процесу пізнання справедливо вказує В.Налимов, який пише: "Розвиток культури, в тому числі науки, – це знов-таки нескінченне фільтрування нових ідей через парадигматичні уявлення, що породжуються сенсами минулого. І якщо фільтри виявляються неспроможними еволюціонувати у напрямку форм, які пом'якшують їхню жорсткість, то відбувається революційна відмова від них. В історії західного християнства - це релігійні та ідеологічні війни і революції, в науці – революційна зміна парадигм, що так добре описана Куном"⁷³.

Отже, оскільки змінюється в процесі поглиблення пізнання не вхідний зміст соціальної роботи, а фільтр, через який вона аналізується, то для отримання морфологічної форми системи соціальної роботи необхідно застосувати якісно інші ідеологічні настанови, ніж ті, якими ми користувались до початку XXI століття.

Чим радикальніше один фільтр відрізняється від іншого, тим контрастнішим буде одержаний результат. У зв'язку з цим інколи здається, що в окремих випадках тексти, спродуковані дослідниками одних і тих же процесів, непорівнювані один з одним. Наприклад, це цілком справедливо відносно патерналістського та ліберального підходів до організації соціальної роботи. Причому ідея, що грає роль семантичного фільтру і виступає гносеологічним інструментарієм дослідження, набуває нової якості, і тому її слід називати не інакше як *ідеологемою*.

Можна сказати, що в процесі дослідження ми мусимо здійснити трансформацію реального соціального явища буття, оскільки воно здійснює тиск на людей і відчувається ними, у форму знання. "Відносини, – писали К.Маркс і Ф.Енгельс в "Німецькій ідеології", – стають в юриспруденції, політиці і т. ін. – у свідомості – поняттями"⁷⁴.

Іншими словами, в процесі даного дослідження треба відтворити в ідеальній формі певну систему реально існуючих суспільних відносин. К.Маркс і Ф.Енгельс прямо вказували на те, що ідея, як продукт діяльності філософа, є всього лише уявний "еквівалент" реальних відносин. "Відносини для філософів рівнозначні ідеї. Вони знають лише відносини "Людини" до самої себе, і тому всі реальні відносини стають для них ідеями"⁷⁵. І тут же наводиться ще більш чітке визначення відносин як того, "що філософи називають ідеєю"⁷⁶.

⁷³ Див.: Налимов В.В., Дрогаліна Ж.А. Реальность нереального. - М.: Издательство "МИР ИДЕЙ", АО АКРОН, 1995. – С.42.

⁷⁴ Див.: Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т.3. – С.100.

⁷⁵ Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. - Л, Изд-во Лен. ун-та, 1968. – С.99.

⁷⁶ Там само.

Отже, нам необхідно створити певний комплекс ідеологічних установок, завдяки яким ми зможемо обґрунтувати системний характер соціальної роботи як продукту людської діяльності. Це треба для того, щоб, використовуючи його, можна було б цілеспрямовано і раціонально перетворювати ансамбль суспільних відносин, зафіксований буденною і науковою свідомістю, у морфологічну форму системи соціальної роботи.

Ідеологія дослідження, як будь-яка інша система, складається з певного набору елементів або так званих ідеологем. Як нам здається, до комплексу мають увійти, як мінімум, декілька ідеологем.

Провідною ідеологемою тут має бути ідея організменого устрою соціального організму країни, у якому система соціальної роботи відіграє роль специфічного органу. При цьому квант смислу "організм" як ідея, є той специфічний обсяг інформації, що представляє соціальну дійсність у всьому обсязі її внутрішніх і зовнішніх сторін.

У науково-філософській літературі є досить мізерні відомості про організм як філософську категорію. Це поняття функціонує як конвенціональне. Кожний дослідник вкладає в нього "свій" смисл. Воно витає як дещо ціле, під яке можна усе підводити.

Звідси випливають і ті формулювання, що нам вдалося знайти в аналах світової філософської думки. Так, наприклад, Г.Гегель визначав організм, як "нескінченний, сам себе живлячий і той, що підтримує процес"⁷⁷. Істотну допомогу в означеному питанні нам надають роботи К.Маркса, Ф.Енгельса і В.Леніна. Їхня заслуга у включенні даного поняття в науковий обіг безсумнівна. Не можна допускати як голого заперечення їхнього вкладу в скарбницю філософської думки, так і бездумного захисту ідей, що віджили свій вік. К.Маркс, наприклад, розглядає суспільство як організм, що проходить низку періодів (виникнення, розвиток, загибель) або "природних фаз" розвитку аналогічно біологічним явищам, який розвивається з самого себе в муках пологів, здатний до перетворень і як такий, що перебуває в процесі постійного перетворення⁷⁸. І таке уявлення про соціальний організм як процес мало велике значення для вирішення проблем раціоналізації соціальної практики. З уявлень про суспільство як організм можуть бути зроблені і конкретно-практичні висновки, вважав В.Ленін⁷⁹.

З літератури випливає, що поняття «соціальний організм» використовується

⁷⁷ Гегель Г. Энциклопедия философских наук. - М.: Мысль. - 1975. - Т.2. - С.357.

⁷⁸ Див.: Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т.23; Ленин В. И. Полн. собр. соч. - Т.1; Ленин В.И. Полн. собр. соч. - Т.36.

⁷⁹ Див.: Ленин В.И. Полн. собр. соч. - Т.36.- 741с.

також для опису особливого життєвого середовища виробництва і відтворення людини. В.Ленін спеціально зупинявся на цьому, коли писав, що К.Маркс протиставляє людину рослинам і тваринам "на тій підставі, що перша живе в різних соціальних організаціях, які історично змінюються, і визначаються системою суспільного виробництва, а, отже, і розподілу"⁸⁰. При цьому В.Ленін писав, що умови розмноження людини безпосередньо залежать від устрою різних соціальних організацій, і тому закон народонаселення треба вивчати для кожного такого організму окремо, а не "абстрактно", без відношення до історично різноманітних форм суспільного устрою⁸¹.

Мізерні відомості про організм містяться в словниках і в енциклопедіях. У "Великій Радянській Енциклопедії", наприклад, зазначається, що організм (від пізньолатинськ. *organizo* – улаштувати, надаю стрункий вигляд) – будь-яка жива істота.

У "Філософській енциклопедії", у свою чергу, вказується, що термін "організм" вживається в двох значеннях – вузькому і широкому. У вузькому смислі слова організм – це біологічний індивід, цілісна жива система, упорядкована в просторі і часі, здатна підтримувати самостійне існування завдяки пристосованій взаємодії з середовищем; у широкому смислі – система, яка за способом організації подібна живому організму.

У вітчизняних філософських словниках термін "організм" взагалі відсутній, а в словнику С.Ожегова поняття "організм" подається в трьох значеннях. Два з них явно відносяться до біологічного організму, і тому вони нас менш цікавлять, а третє тлумачення трактує його як "складно організовану єдність"⁸².

І тільки останнім часом, очевидно під впливом суспільної кризи, з'явилися спроби сформулювати саме поняття організму і якось уточнити його зміст. Так, М.Моїсєєв, відомий як дослідник не тільки біосфери, але і суспільства, в роботі "Алгоритми розвитку" дає таке визначення організму: "Під організмом, виходячи із термінології теорії управління, будемо розуміти будь-яку систему, що не тільки має власні цілі, але і володіє певними можливостями слідувати їм"⁸³.

Положення інформаційного кванту – смислу "організм" в структурі універсуму дозволяє погодитись з таким положенням езотеричної філософії: "Ідея організму є щось цілком загальне, в кожному окремому випадку до неї примішуються специфічні моменти, але основна ідея залишається незмінною серед всіх окремих умов,

⁸⁰ Ленин В. И. Полн. собр. соч. - Т.1. – С.476.

⁸¹ Див.: Там само.

⁸² Ожегов С.И. Словарь русского языка. - М.: Русский язык, 1983. – С.403.

⁸³ Моисеев Н.Н. Алгоритмы развития. - М.: Наука, 1987. – С.72.

що змінюються. Тому передусім необхідно чітко виявити загальну ідею організму, а вже потім переконатися в його застосуванні з однаковою точністю і по відношенню до окремих живих істот, і по відношенню до людських суспільств»⁸⁴.

Усе викладене вище означає, що соціальний організм як центральна категорія є видове поняття організму, існуюче поряд, наприклад, з біологічним організмом. Їхню єдність слід шукати тільки на субстанціональному рівні. Останнє означає, що сферою життєдіяльності соціального організму є якась особлива частина континуума "простір-час", не схожа на ту, в якій розгортаються першорядний фізичний світ і світ духовний.

Другою ідеологемою має стати установка про те, що система соціальної роботи є специфічним органом у соціальному організмі країни.

Третьою ідеологічною установкою має стати твердження про те, що соціальний організм країни і система соціальної роботи повинні розглядатись як частина та ціле. Це означає, що система соціальної роботи постачає в соціальний організм певну функцію, а це повноцінний працівник або особистість, а в обмін на це, інші елементи соціального організму, наприклад економіка, постачають для системи соціальної роботи матеріали та кошти на її утримання. У свою чергу політичний компонент виділяє частину своїх ресурсів для розробки та проведення в життя цілеспрямованої соціальної політики.

Четвертою ідеологічною установкою є процесуальний характер соціального організму країни та системи соціальної роботи. Інформаційна фаза розвитку планетарного людства базується на принципово іншому підході до теоретичних побудов, оскільки об'єкти, що досліджуються, якісно відрізняються від тих, з якими ми звичайно працюємо, а конкретніше – вони є ноуменальними утвореннями процесуального характеру. У зв'язку з цим вони володіють цілою низкою конструктивних і функціональних особливостей.

П'ятою ідеологічною установкою є те, що визначається морфогенетична особливість системи соціальної роботи. Важливою особливістю морфогенного порядку, наприклад, тут є те, що в межах окультуреного суб'єктом історичної дії – просторі (соціумі) завжди присутній «будівельний матеріал», з якого в будь-який момент може виникнути нова конфігурація системи соціальної роботи або може принципово змінитись якийсь її елемент. Водночас уже існуюча система соціальної роботи може раптом отримати потужний поштовх для подальшого розвитку.

Шостою ідеологічною установкою полягає в тому, що об'єктивним прискорювачем

⁸⁴ Шмаков В. Закон синархии и учение о двойственной иерархии монад и множеств. - К.: «София», Ltd, 1994. – С.222.

даних процесів є наявність у соціумі так званих символічних архетипів, що складають морфологічну основу соціального тіла: смисли минулого розвитку, мислеформи майбутнього, сили стискування, національна ідея, ідея атомізму, збереження, хаосу-порядку, мислячого ефіру, самоорганізації, творчого середовища та ін.

Сьома ідеологема торкається функціонального плану. Вона полягає в тому, що минуле, нинішнє і майбутнє для системи соціальної роботи, як функціонального органу, виявляється водночас. Це означає, що майбутнє має для неї, системи соціальної роботи, ранні форми прояву. У такому випадку доміанти майбутнього стану визначають характер і спрямування трансформації реальних соціальних структур. До речі, чинник раннього характеру майбутнього має досить цікавий конкретний прояв у соціальному світі: при синергетичній взаємодії минулого і майбутнього в дисипативних (розсіяних) системах соціальний організм якраз є такий, вони присутні в нинішньому, а різниця між ними – лише в ступені розповсюдження і в модальності (ступені вірогідності і необхідності).

Розвиток системи соціальної роботи тепер залежить від того зразка-ідеалу, який «запропонований» йому органом управління. Фактично перед нами знов з'являється відомий Конструктор, від якого ми відмовилися свого часу, прийнявши матеріалістичну парадигму пояснення соціального життя.

Тут відбивається тенденція підсилення процесів цілереалізації, які виводять нас за межі сьогодення або “часуються з майбутнього”. Механізм їхньої реалізації ґрунтується на взаємозв'язку суб'єктивованих потенційних соціальних світів і соціуму як об'єктивованого соціального світу, зв'язуючим елементом між якими виступає властивість трансцендентності людської особистості.

Іншою, не менш важливою ідеологемою в області пізнання соціального життя є перехід або трансформація теоретичного в практичне, минулого в майбутнє, потенційного в актуальне, природного в штучне. Саме ці моменти у розбудові системи соціальної роботи є факторами, що здатні виводити її з рівноваги, і тому ми повинні бути готові сприймати їх появу як належне, тобто як таке, що відповідає природі системи соціальної роботи.

Названі вище тенденції в умовах трансформаційно-перехідного стану соціуму вимагають від дослідників соціальної роботи здійснення специфічної діяльності, а саме аналітичного конструювання та інтегрального проектування. Ця обставина іманентно впливає з логіки саморозгортання соціального світу.

У такому зв'язку ідеологічний аспект діяльності дослідника соціальної роботи постає як цілеспрямоване використання названих вище семантичних фільтрів (ідеологем) як засобу пізнання і освоєння продуктів минулої філософської і наукової праці, які за допомогою раціональних процедур інтегруються в якісно нову

соціальну реальність, а після цього в теорію ноосоціогенеза. Очевидно, синтез напрацьованих різними школами і напрямками ідей в органічну цілість є перспективним і буде характерним для розвитку філософії і науки XXI століття.

Таким чином, виходячи з викладеного вище, *ідеологію теоретичного відтворення морфологічної форми системи соціальної роботи можна визначити як спеціально сконструйовану систему семантичних фільтрів-ідеологем, що організує дослідницьку та проектно-конструкторську діяльність соціального працівника в процесі засвоєння духовної спадщини минулого через призму ідеї соціального організму*. Духовне виробництво нами тут розуміється в широкому смислі, як “вся діяльність людей з виробництва, обміну, розподілу і споживання духовних цінностей”⁸⁵.

Для продовження вивчення засад теоретичної діяльності над створенням системи соціальної роботи треба *відібрати методологічні засоби* перетворення вхідного матеріалу і подати їх у вигляді пізнавально-інструментального комплексу, яким повинні добре володіти кадри соціальної роботи після підготовки у вищому навчальному закладі освіти. До цього ми і переходимо.

2.4. Методологічні засоби теоретичного відтворення системи соціальної роботи

Для відтворення повної моделі системи соціальної роботи засобами теоретичного аналізу треба визначитись зі змістом поняття “система соціальної роботи”. Саме така сукупність уявлень про неї, диференційовану соціальну реальність, виступає як система методологічних орієнтирів при досягненні складних об’єктів. Послідовна відповідь на поставлені вимоги методологічного характеру розкриває сам об’єкт дослідження – морфологічну форму соціальної роботи, - як систему, що має особливе тіло, оригінальну архітектуру, здійснює генеральну функцію у структурі соціального організму країни.

Конструктивність подальшої роботи гарантується розчленуванням об’єкту, розгортанням поняття цілісності системи, що вивчається за рахунок введення цілої низки додаткових понять – функції, організації, структури, управління, зв’язку і т.д. Усе це є, у свою чергу, зняттям визначеної організації предметного змісту дослідження даної проблеми у подальшому, яка розпадається на сукупність внутрішніх та зовнішніх зв’язків.

Таким чином, на практиці терміном “система соціальної роботи” охоплю-

⁸⁵ Боголюбова Е.В. Культура и общество. - М.: Изд-во МГУ, 1978.- С.209.

ються різні фрагменти діяльності людей у суспільстві, яка якимось чином пов'язана з окремими моментами надання допомоги окремій особі або специфічним групам населення країни. Тут очевидним є той факт, що наведені вище системи є такими, що не вичерпують це складне явище у повному вимірі, а скоріше слугують методологічним засобом для узагальнення окремих аспектів розбудови соціальної сфери суспільства.

Одночасно тут виникає гостра проблема відтворення системи соціальної роботи у такому вимірі, щоб вона вичерпно охоплювала всі аспекти специфічної діяльності людей із творення та відтворення людини у межах будь-якої країни. Якщо така універсальна або повна система буде створена, то це означатиме, що громадянське суспільство є визрілим і здатним до подальшого саморозвитку. Окрема країна ж, у такому випадку, може лише надавати їй національний колорит та визначати розмір тих чи інших послуг, які забезпечуються державою, спонсоруються окремими приватними фірмами або особами.

То що ж треба зробити для того, щоб відтворити повну або універсальну систему соціальної роботи дедуктивним шляхом, якщо ми переглянули світоглядний підхід та створили систему семантичних фільтрів-ідеологем для осягнення соціальної реальності під новим кутом зору? Відповідь тут одна – треба докорінно змінити категоріальний ряд, яким володіють дослідники, які тут працюють, бо застарілим інструментарієм практично неможливо намалювати портрет системи соціальної роботи, який був би привабливим для XXI століття та третього тисячоліття.

При цьому треба зауважити, що саме відтворення системного характеру соціальної роботи є найскладнішим моментом сучасного розуміння даного явища, бо це, з теоретичного боку, надає можливість подолати теоретичну розпорошеність управління соціальним процесом або відтворити органічну сукупність процесів життєдіяльності людини, а з практичного, – створити систему, яка була б здатна надати з боку громадянського суспільства та держави вичерпну допомогу конкретній людині з будь-якими вадами, у будь-який час і незалежно від місця її проживання та статево-вікових характеристик. Мислити “системно” означає, що, оцінюючи “проблему”, слід включати багато які фактори, що впливають на неї.

Як було зазначено вище, для створення дедуктивним шляхом універсальної моделі системи соціальної роботи, яка б була здатна забезпечити саморозгортання та сталі функціонування громадянського суспільства, дослідники повинні визначитись з двома важливими моментами проектно-конструкторської роботи: по-перше, це стосується категоріального апарату, а по-друге, яким методологічним вимогам повинна відповідати така структура.

З приводу першого моменту зауважимо, що вихідними аксіоматичних засо-

бів будь-якого дослідження виступають поняття. Нагадаємо, що поняття – це думка, яка відбиває в узагальненій формі предмети і явища дійсності, а також зв'язки між ними шляхом фіксації загальних і специфічних ознак, якими виступають властивості предметів і явищ та відношення між ними.

Однак виявляється, що у дослідженні поняття відіграють різну роль. Для того, щоб розібратися в них, треба розкрити механізм евристичного спрацьовування понять. Він функціонує, як відомо, через співставлення ноуменальних одиниць – смислів, що зафіксовані в поняттях. Оскільки *механізм дії понять заснований на порівнянні смислів, що містяться в них*, то зовні він виступає як мова. Завдяки мові, духовний світ самовиражається в об'єктивній реальності. Мова, матеріалізуючись, породжує текст. Тому засвоєння морфологічної форми системи соціальної роботи, як елементу соціального організму країни, можна почати з будь-якого поняття. Головне – розібратися в їхній ієрархії.

При цьому виявляється, що в ході дослідження явища соціальної роботи одні поняття виступають як такі, що освоюються, а інші – як такі, за допомогою яких перші освоюються, тобто являють собою інструментальні засоби пізнання. Критерієм їхнього розподілу, на нашу думку, є функція, що притаманна конкретному поняттю в процесі пізнання явища на тому чи іншому рівні теоретичного аналізу.

На нашу думку, відсутність повної моделі системи соціальної роботи на сучасному етапі розвитку світової спільноти пояснюється саме тим, що явище до цього часу ще не стало предметом філософського аналізу, яке б осмислювалось дедуктивним шляхом. Те, що ми виклали вище, є продукт, наслідок дедуктивного підходу до освоєння цілісності соціальної роботи. Це з одного боку.

З другого боку, тільки на основі категоріального апарату певної якості, який повинен закласти основи для проектно-конструкторської діяльності, можна обґрунтувати методологічні вимоги до найважливіших складових такої роботи, а саме: природа соціальної системи; світоглядні підвалини та ідеологія побудови такої цілісності; системоутворюючий фактор; кількість соціальних елементів для її відтворення; головні блоки такої конструкції та структура, яка б була здатна до сталого функціонування; головна функція, яка має стало відтворюватись у структурі соціального організму країни; провідні риси, якими вона має володіти; нарешті, визначення закону, згідно з яким така система мала б змогу для подальшого самовдосконалення та саморуху у складі соціального організму країни.

Тож, для побудови повної моделі соціальної роботи треба у єдиному методологічному ключі узгодити цілу низку понять, завдяки яким тільки і може бути вона формалізована. Найбільш продуктивним вихідним поняттям при

аналізі системності соціальної роботи, безумовно, є визначення *елементу*, під яким розуміється найменша частка, на яку розкладаються конструкції системи соціальної роботи. Представляється, що основною атрибутивною властивістю елемента системи соціальної роботи є його спроможність інтегруватися зі своєю протилежністю в систему і утворювати синтетичну функцію комплексного утворення або компоненту.

У свою чергу, функція компоненту соціальної роботи, як частки соціального організму країни, полягає у тому, щоб бути поліфункціональною у межах даної цілісності. Це методологічне твердження дуже важливе, наприклад, для розуміння поліфункціональності суб'єкта соціальної роботи.

Оскільки система соціальної роботи є складовою більш розвиненої системи, а саме соціального організму країни, то тут не можна обійтись без застосування поняття *органу*, оскільки останній – це таке інтеграційне ціле в структурі цілого, що навіть веде відносно самостійне життя, яке називається *органом*. Це дає нам право у подальшому аналізі вживати термін “система соціальної роботи” як “*видовий соціальний організм*” або “складова частина”, “орган” соціального організму країни.

З огляду на те, що система соціальної роботи є специфічне ціле або видовий організм, що не є морфологічно чітко відділеним від середовища утворенням, то його складові одиниці (елементи, компоненти, інгредієнти) мають оригінальний характер: вони являють собою функціональні утворення. Тому важливо ввести в арсенал методологічних засобів формалізації системи соціальної роботи поняття “*функціональний орган*”, що підкреслює “примарність” усіх без винятку названих вище морфологічних одиниць.

Тут виявляється важливою вказівка А. Ухтомського, який писав, що органом може бути будь-яке тимчасове поєднання сил, здатне здійснити певне досягнення. При цьому він, вводячи поняття рухомого органу, виступав проти звичок пов'язування цього поняття з уявленням про морфологічно устатковане постійне утворення⁸⁶. Вони, функціональні органи, діють, за О. Леонтьєвим, “таким же чином, як і звичайні морфологічні постійні органи; однак вони відрізняються від останніх тим, що являють собою новоутворення, які виникають у процесі індивідуального (онтогенетичного) розвитку”⁸⁷.

Особливість цих новоутворень полягає в тому, що, раз склавшись, вони далі функціонують як єдине ціле міцно і усталено.

⁸⁶ Див.: Ухтомский А.А. Парабиоз и доминанта / Ухтомский А., Васильев М. Учение о парабиозе. - М.: Изд-во Комкадемии, 1927. - С.149.

⁸⁷ Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. Изд. 3-е. - М., Изд-во Моск. Ун-та, 1972. – С. 412.

Принципову відмінність між елементом, компонентом, інгредієнтом і органом у складі соціального цілого ми проводимо на підставі поняття функції. Під *функцією* ми розуміємо те, що повинно зробити те чи інше соціальне утворення для того, щоб система соціальної роботи зберігала цілісність і життєздатність. Представляється, що основною атрибутивною властивістю елементу є його спроможність інтегруватися зі своєю протилежністю в систему і утворювати синтетичну функцію комплексного утворення або компоненту. У свою чергу, функція компоненту як органу соціального організму полягає у тому, щоб бути поліфункціональним у межах даної цілісності.

Наскільки важлива категорія "функція" у дослідженні даної проблеми, свідчить таке теоретичне положення Е.Дюркгейма: "Різноманітність функцій корисна і необхідна; але оскільки єдність, яка не менш необхідна, не виявляється з нього стихійно, то турбота про здійснення і збереження його повинна складати в суспільному організмі спеціальну функцію, що представляється незалежним органом. Цей орган держава або уряд"⁸⁸. До цього можна додати лише те, що для життєдіяльності соціального організму країни творення та відтворення родового життя людини настільки важливо, що вона, українська держава, з кожним роком бере на себе усе більший обсяг фінансових витрат та організаційної роботи. Про цей свій намір українська держава також заявила у Конституції України, у якій зафіксовано, що вона є "соціальною і правовою державою".

Об'єднати процеси творення і відтворення сутнісних сил людини у органічну єдність принципово не можливо без глибокого переосмислення поняття "функція", бо тільки завдяки правильному її розумінню можливо співставити елементи соціального поля в органічну єдність.

Уявлення про можливість взаємодії названих вище елементів між собою породжується завдяки наявності у них "функції", а конкретизується через поняття "зв'язок". Зв'язок - це взаємообумовленість існування явищ, роз'єднаних у просторі або в часі.

Поняття "зв'язок" – одне з найважливіших наукових понять: з виявлення стійких необхідних зв'язків починається пізнання видового соціального організму. Багатоманіття сучасних уявлень про зв'язок знаходить відбиття у безлічі їхньої класифікації. У даному випадку доцільним є використання класифікації зв'язків, що запропонована Е.Юдіним⁸⁹.

⁸⁸ Духовное производство: Социально-философский аспект проблемы духовной деятельности. - М.: Наука, 1981. - С.333.

⁸⁹ Див.: Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности. - М.: Наука, 1978. – С. 188 -192.

Тому вихідними зв'язками в даному випадку визнаються такі: структурування, взаємодії, конфліктування, породження, перетворення, функціонування, розвитку, управління і корекції. Поряд з ними ми природно розрізняємо *внутрішньовидові соціальні зв'язки*: економічні, виробничі, соціальні, політичні, аксіологічні, ідеологічні, екологічні та інші.

Однак цього недостатньо. Ми стверджуємо, що пояснити становлення і функціонування системи соціальної роботи, як чинника соціального організму країни, можливо сьогодні тільки завдяки функціональній теорії організації⁹⁰, виходячи з якої в родовому соціальному організмі зв'язки треба розглядати як *чинники* його саморозвитку, тобто як силу, здатну змінювати навіть морфологію об'єкту.

З появою у видовому організмі необхідності здійснювати ту чи іншу, раніше невідому функцію, у нього можуть формуватися не тільки нові органи, але навіть системи органів. Без цього неможливо пояснити трансформацію системи соціальної роботи у відповідності до змін, що відбуваються у сфері економіки, політики, нарешті у духовному житті країни.

У фізичному значенні зв'язок ми розуміємо як актуально здійснювану взаємодію носіїв фізичної або матеріальної і психічної або інтелектуальної енергії. У планетарному вимірі - як єднаюча єдність систем соціальної роботи у багатоманітті національних форм.

Аналізуючи життєдіяльність системи соціальної роботи, нам ніяк не можна обійтись без пояснення терміну “зв'язок” у кібернетичному значенні. Особливо слід підкреслити важливість включення до комплексу методологічних засобів таких видів зв'язку, як “*прямий зв'язок*” і “*зворотний зв'язок*”. На це прямо вказують досягнення сучасної біології, кібернетики, синергетики і філософський аналіз механізмів саморегуляції та управління, що свідчать про історичну зумовленість, закономірності і єдність походження всіх живих організмів, про те, що у всій складній картині живої природи спостерігаються діалектична логіка, точна організація, що повторюється від найпростіших до вищих організмів. Відповідно і в ноосфері механізм управління з його функціональними ланками і зв'язками лежить в основі структур технічних систем і суспільних інститутів, а значить і сімейства соціальних організмів. Нагадаємо, що систему соціальної роботи ми розглядаємо як видовий соціальний організм у структурі родової конструкції.

Відкриття принципу зворотного зв'язку стало видатним відкриттям не тільки для розвитку техніки, але й мало винятково важливі наслідки для розуміння сутності процесів адаптації, управління і самоорганізації. Зворотні зв'язки є ос-

⁹⁰Див.: Сетров М.И. Основы функциональной теории организации. - Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1972. - 155с.

новним чинником у формуванні системних властивостей і тезаурусу систем у цілеспрямованій поведінці. Принцип зворотного зв'язку Н.Вінер називав "посохом сліпого" і "секретом життя", а французький біолог П.Латиль - "секретом загальної упорядкованості (організованості)". Будь-яка функціональна система при ефективному використанні негативного зворотного зв'язку стає самовдосконалюючою, розвивається еволюційно і не потребує перебудови⁹¹.

За наявності морфологічних одиниць з функціями і зв'язками, що вже розвинені або розвиваються, в соціальному явищі відбувається процес самоскладання соціальних структур, пояснити характер і властивості яких практично неможливо без включення в арсенал засобів дослідження системності соціальної роботи поняття "*самоорганізація*".

Природним продуктом процесу самоорганізації є якісно новий стан соціального об'єкту, що характеризується поняттям "*організація*". З приводу останньої Г.Югай у роботі "Общая теория жизни" пише: "Слово "організація" походить від давньогрецького "органон", що значить частина організму, яка виконує певні функції цілого, або від латинського "органум", що значить знаряддя або інструмент для досягнення певних цілей, результатів. В обох випадках під "організацією" розуміється взаємодія частини і цілого"⁹². З цим важко не погодитись.

Але категорія "організація" виявляється багатолікою у дослідженні системності соціальної роботи. Ми змушені її застосовувати, в одному випадку, як внутрішню упорядкованість, погодженість взаємодії більш-менш диференційованих і автономних частин цілого, зумовлену його побудовою. В іншому, – як сукупність процесів або дій, що ведуть до утворення і вдосконалення взаємозв'язків між окремими складовими соціального організму країни. Але тут є нюанси.

Один з них - те, що поняття частина і ціле в нашому випадку є вкрай складними для розуміння. І взагалі ж відомо, що антиномія частини і цілого є парадоксом цілісності. Особливу складність для розуміння тут представляє усвідомлення того, що частина може бути складнішою за ціле, отже людина насправді виявляється значно складнішою за будь-який соціальний організм. І це нам доведеться висловити методологічними засобами дослідження.

З кожною з вищерозглянутих категорій по-своєму пов'язане поняття "*структура*", що відбиває форму розташування елементів і характер взаємодії їхніх сторін і властивостей в системі. У численних визначеннях цієї категорії є істотна розбіжність. У розумінні багатьох дослідників структура включає в себе не

⁹¹ Див.: Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации. - М.: «ВЛАДОС», 1994.- С.76.

⁹² Югай Г.А. Общая теория жизни. - М.: Мысль, 1985. – С. 95.

тільки чисту схему стосунків, упорядкованості елементів системи соціальної роботи, але і самі ці елементи.

У літературі розмежування різноманітних аспектів розуміння структури позначене чотирма особливими термінами: “структура як ціле”, “структура в цілому”, “вся структура”, “структура як така”. Однак найчастіше в науці вживається одне поняття, просто “структура”, без уточнення того, про що йдеться. Тому ми поділяємо позицію тих авторів, що вважають безперспективними подібні спроби термінологічної диференціації різноманітних аспектів, різних тлумачень структури на шкоду єдиному її розумінню, що відбиває специфіку змісту категорії.

Отже, викладені вище вихідні поняття для побудови системи соціальної роботи як складової соціального організму країни дозволяють нам підійти до визначення заключного терміну даного роду поняття *системи*, причому такої, яка сама себе розвиває. Тут ми маємо намір спиратися на той вклад у розуміння системи соціальної роботи, що внесений в методологію системних досліджень такими ученими, як О. Авер'янов, В. Афанасьєв, І. Блауберг, Д. Гіг, І. Кант, В. Карташев, А. Кравець, В. Кузьмін, І. Новик, Е. Семенюк, В. Тюхтін, І. Фролов, Е. Юдін та інші.

Універсальним є визначення системи, що, як нам уявляється, може служити основою, відправним моментом сучасного тлумачення даного поняття: система - “це сукупність елементів, що перебувають у відношеннях і зв'язках одне з одним, яка утворює певну цілісність, єдність”. Тут зафіксовані два основних моменти, що характеризують систему: по-перше, це не одиничний об'єкт, а множинність; по-друге, не будь-яка множинність, а неодмінно пов'язана, і саме в силу цього зв'язку вона володіє внутрішньою цілісністю⁹³. А.Кравець додає до цього ще один істотний момент - виділеність системи з її оточення, визначаючи систему як “специфічно виділене з навколишнього середовища цілісної множинності елементів, об'єднаних між собою сукупністю внутрішніх зв'язків або відносин”⁹⁴.

З безлічі існуючих визначень системи В.Садовський і Е.Юдін виділяють інваріант значення даного поняття: “1) система являє собою цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів; 2) вона утворює особливу єдність з середовищем; 3) як правило, будь-яка система, що досліджується, являє собою елемент системи більш високого порядку; 4) елементи будь-якої системи, що досліджується, у свою чергу звичайно виступають як системи більш низького порядку”⁹⁵.

⁹³ Див.: Блауберг И.В., Садовский В.Н., Юдин Э. Г. Системный подход: предпосылки, проблемы, трудности. - М.: «Знание», 1969. – С.29.

⁹⁴ Кравец А.С. Вероятность и системы. - Изд-во Воронежского ун-та, 1970.- С.44-45.

⁹⁵ Исследования по общей теории систем. / Общ. ред. и вступит. статья В.Н.Садовского и Э.Г.Юдина. - М.: «Прогресс», 1969. – С. 12.

Але на систему соціальної роботи, що є орган у соціальному організмі країни, треба дивитися не просто як на систему в тому вигляді, про який мова вже йшла, а як на живе органічне утворення або “соціальне тіло”. При цьому слід мати на увазі, що грецьке “organon” означало інструмент, тобто штучно створене знаряддя, і орган, тобто “природне знаряддя”.

У зв'язку з цим у дослідженні ми будемо виходити з визначення живої системи, даного В.Карташевим у роботі “Система систем”. Його суть полягає в тому, що соціальне тіло як “система, є функціональна сукупність матеріальних утворень (функціональних органів – В. Б.), певним чином втягнутих у відносини сприяння у створенні деякого стійкого ефекту, що визначає дійсну можливість отримання корисних для суб'єкту дії результатів, які достатньо відповідають вихідній (реальній) потребі”⁹⁶.

Тіло, що володіє органом, або органічне тіло називається саме так тому, що на відміну від неорганічного, воно не конгломерат частин, позбавлених певних функцій, а сукупність, кожна частина якої виконує відведену їй функцію, що складає сутність її, тобто як виконувана кожним органом функція, що складає той чи інший елемент життєдіяльності організму в цілому, відноситься до самого органу, який є частиною даного організму⁹⁷.

І, нарешті, останнє зауваження. Воно пов'язане з необхідністю побудови евристичної моделі системи соціальної роботи, що формується та еволюціонує у складі соціального організму країни. Коли ми тут говоримо про систему, то природно йдеться про філософське конструювання ноуменологічного світу. Тут ми залуцаємо ідеї Канта, Фіхте і Шеллінга. Останній, наприклад, писав: “Властивістю так званих динамічних категорій, що кидаються в очі... є те, що вони корелятивні”⁹⁸. Вже у Канта, як відомо, мова йшла про понятійне конструювання.

Сконструювати поняття, за Кантом, значить створити для нього відповідне наочне подання. Тут ми будемо виходити з визначення системи, даного І.Кантом, що писав: “Під системою я розумію єдність різноманітних знань, об'єднаних однією ідеєю. А ідея є поняття розуму про форму деякого цілого, оскільки ним а ргіогі визначається обсяг різноманітного і розташування частин відносно одна одної. Отже, наукове поняття розуму містить у собі мету і відповідну форму цілого”⁹⁹.

Побудувати модель системи соціальної роботи, а це можливо зробити на

⁹⁶ Карташев В.А. Система систем. - М.: «Прогресс-Академия», 1995. – С.145.

⁹⁷ Див.: Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. Древний мир - эпоха просвещения. - М.: Политиздат, 1991. – С. 105 і 438.

⁹⁸ Шеллинг Ф.В.Й. Сочинения в 2 т.: Пер. с нем. Т. 1. - М.: Мысль, 1987. – С.385.

⁹⁹ Див.: Кант И. Критика чистого разума. - М.: Мысль, 1994. – С.486.

евристичному рівні, означає створити з понять, що описують соціальну сферу країни, певну струнку конструкцію, замкнуту на конкретній генеральній функції. І це принципово можливо, тому що “кожне поняття займає в системі своє місце, для якого воно тільки і передвизначене і що визначає його значення і межі застосування”, – писав Ф.Шеллінг¹⁰⁰.

Для побудови моделі соціальної роботи необхідно володіти системним підходом, як методологічним засобом осягнення соціальної діяльності. В освітленні системного підходу у філософсько-соціологічній літературі немає концептуальної ясності. Наприклад, функціональний і структурний підходи автори п'ятитомника з матеріалістичної діалектики розглядають у ранзі “інших підходів по відношенню до системного”, тоді як Р.Абдеев вважає їх невід'ємними компонентами системного підходу. Далі ці ж автори тлумачать про якийсь системно-історичний підхід, тоді як є відомий діалектичний принцип історизму, що є знов-таки лише частиною системного підходу. В інших філософських працях можна зустріти “системно – діяльнісний”, “системно – компонентний” та інші підходи – всі без пояснення їхньої суті (і відмінності), лише для застосування модного слова “системний”¹⁰¹.

До методологічного арсеналу створення моделі системи соціальної роботи обов'язково повинен входити інструментарій для функціонального аналізу. Як відомо, до сутності функціоналізму як принципу аналізу явищ суспільного життя відноситься *вичленення об'єкту, що досліджується як ціле*. Згадаємо про робочу гіпотезу, згідно з якою соціальна робота є саме той інструмент, завдяки якому задається та підтримується певний ритм функціонування соціального організму країни.

“Вихідна проблема функціоналізму, відзначається у “Філософському енциклопедичному словнику”, - вичленення цілого”¹⁰². Засіб вичленення цілого зумовлений явними або прихованими передумовами теоретичного мислення. У даному випадку це розкладання системи соціальної роботи на складові органи, виявлення функціональних залежностей як між цими складниками, так і між складниками і цілим.

У вітчизняній традиції принцип функціоналізму реалізується завдяки орієнтації дослідника на з'ясування функцій одних соціальних явищ по відношенню до інших у рамках даного конкретного цілого – соціального організму країни.

¹⁰⁰ Шеллинг Ф.В.Й. Сочинения в 2 т.: Пер. с нем. Т. 1. - М.: Мысль, 1987. – С. 20.

¹⁰¹ Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации. - М.: «ВЛАДОС», 1994. - С. 20.

¹⁰² Философский энциклопедический словарь / Под ред. С.С.Аверинцева, Э.А.Араб - Оглы, Л.Ф.Ильичева и др. - 2-е изд. - М.: Сов. энциклопедия, 1989. – С.718.

Тому функціоналізм виступає в дослідженні системи соціальної роботи як методологічний принцип ефективного упорядкування соціального матеріалу. За своїм змістом функціоналізм орієнтує нас на аналіз життєдіяльності соціальних одиниць, тобто на виявлення механізмів і засобів їхнього відтворення, повторимість, самовідтворення без зміни основних параметрів. Він припускає можливість тимчасово відволіктися від динаміки процесу надання допомоги людині або групі.

Водночас він орієнтує нас на вивчення залежності, що спостерігається між різноманітними сторонами єдиного соціального процесу, тобто на необхідність кількісно вимірювати, якою мірою зміни однієї частини системи соціальної роботи виявляються похідними від змін в іншій її частині.

Тут важливу роль відіграє поняття функції, що має при цьому два значення: *службова роль* ("призначення") одного елементу, компоненту або інгредієнту соціальної системи по відношенню до іншого або до системи в цілому (наприклад, функції держави, права, економіки, науки, освіти, виховання та ін.); *залежність* в рамках даної системи, при якій зміни в одній частині виявляються похідними (функцією) від змін в іншій її частині. Без глибокого розуміння взаємозалежності функцій ми просто не зможемо обґрунтувати структуру системи соціальної роботи. І в цьому сенсі функціональна залежність може розглядатися як вид детермінізму. Ця думка явно недооцінюється на практиці дослідниками при конструюванні та проектуванні систем соціальної роботи.

Визначення специфічності функцій окремих елементів, компонентів, інгредієнтів є одна з передумов побудови евристичних моделей взагалі і системи соціальної роботи у тому числі.

Життєдіяльність видового соціального організму, що має бути відтворена з допомогою евристичних моделей, побудованих на функціональних зв'язках, вимагає, у свою чергу, пояснення моменту саморегулювання.

Включення в комплекс пізнавально – інструментальних засобів поняття саморегулювання винятково необхідне з декількох причин. По-перше, тому що без нього неможливо довести до логічного кінця аналіз видового соціального організму, що як всякий організм є системою, що саморозгортається, а значить і саморегулюється.

По-друге, тому що введенням до арсеналу методологічних засобів дослідження таких понять, як "інформація", "управління", "регулювання", "керівництво", "зворотний зв'язок" і деяких інших, ми значно поширюємо свої можливості в справі вивчення обраної проблеми.

По-третє, це дозволить довести вивчення морфогенезу до логічного кінця, оскільки в його ході на етапі функціонування в структурі видового соціального організму виникає спеціальний орган для реалізації функції саморегулювання.

Як не парадоксально звучить, але доводячи протягом багатьох десятиліть тезу про побудову єдиного науково керованого суспільства вітчизняна теоретична думка навіть на поріг не пускала і сьогодні ще не завжди пускає кібернетику. Навіть поняття механізму управління, а не те що зворотного зв'язку, чужинне у галузі суспільствознавства. А без цього неможливо пояснити процес саморегулювання системи соціальної роботи.

Саморегулювання, як всяка життєво важлива функція організму, створює собі *морфологічний орган управління*. Про самостійність життя органу управління видового соціального організму свідчить його власне життя, що створюється за особливими законами інформаційного спілкування.

При цьому можна тільки шкодувати, що кібернетика і синергетика, які внесли найбільший концептуальний вклад у сучасне світорозуміння, ще не вплетені належним чином у тканину соціальної роботи.

Навіть у соціальній філософії, особливо в підручниках, не розкривається сутність найважливіших філософських і соціальних категорій управління, організації та інформації, не кажучи вже про соціальну ентропію. *Інформація* досі не визнана філософською категорією, а саме ж інформація і ентропія сьогодні стали основоположними поняттями теорії самоорганізації і теорії розвитку соціальних систем.

Наш аналіз показує, що інформація, як інструментальний засіб онтологічного аналізу, вживається нами немовби в інтуїційній оболонці, оскільки вона ще не отримала статусу філософської категорії. Парадоксально, але на питання про її сутність не зміг відповісти навіть К.Шеннон – “батько” сучасної теорії інформації. Вважаючи це поняття суто математичним, він обмежився лише формулою обчислення кількості інформації. Не знав відповіді і “батько” кібернетики Вінер, її визначення він звів до фрази: “Інформація – це інформація, а не матерія і не енергія”. Згодом теорія інформації активно розвивалася. У ній виникло багато напрямків: статистичний, семантичний, якісний, алгоритмічний та інші, однак жоден з них не дасть адекватної відповіді на запитання – що ж таке інформація і як її правильно вимірювати і трактувати. Проблема і по цей день залишається невирішеною.

У ході дослідження системи соціальної роботи ми спираємось на концепцію інформації, запропоновану нещодавно математиком і філософом М.Бугріним. Його теорія побудована на двох системах принципів. Перша система дасть відповідь на запитання, що таке інформація і те, які закономірності її функціонування, а друга – розглядає засоби виміру інформації.

Для нас принципово важливо те, що, виходячи з першої, М.Бугрін зробив дуже

важливий висновок, який спростовує традиційні уявлення: інформація у чистому вигляді не існує. Але це “ніщо” проявляється і дасть про себе знати як “щось” в дії. Це як промінь світла: сам по собі невидимий, висвічує, робить видимими тіла, які потрапили під його опромінення. Це означає, що *інформація є результатом специфічного процесу, який протікає в другій природі, оскільки вона є величина функціональна*. Нам доведеться знайти такий процес або процеси, які завдяки такому погляду на природу інформації можуть постати перед нами у цілком новому вигляді.

Для нас особливо цінне те, що, виходячи з іншої гіпотези, він доводить різницю між знаннями та інформацією. Це істотно різні речі. Цей висновок, що здається на перший погляд таким незвичним, є принципово новим у науці і переконливо аргументується М.Бугріним. Не заглиблюючись у тонкощі аргументації автора, можна викласти суть його основної ідеї у такому твердженні: *знання подібні матерії, а інформація – енергії*. Таке співвідношення понять *матерії* та *інформації* цілком підходить для обґрунтування морфи соціального організму країни, а значить і системи соціальної роботи, і пояснення процесу породження з одних інших видів організмів, у тому числі і системи соціальної роботи.

Крім того, як на наш розсуд, автор наведеної концепції переконливо доводить, що в одних випадках може відбуватися зменшення кількості інформації, в інших – її кількість залишається незмінною, а ще в інших – можливе навіть збільшення кількості інформації.

І, нарешті, останнє зауваження відносно використання теорії інформації М.Бугріна для досягнення мети нашого дослідження - формалізації морфологічної форми соціальної роботи. Воно стосується того моменту інформаційних процесів, у яких інформація постає перед нами як *цінність*. Це означає, що духовний розвиток людини, колективів, етносу, нації або народу ґрунтується, перш за все, на зміні кількості і якості інформації. Це є семантичні підвалини соціальної роботи, один з двох її стрижнів, на якому взагалі тримається процес творення та відтворення соціального організму країни.

Останнє означає, що духовне життя розгортається в системі координат “цінності – сенс”. Живий організм, як похідний від першої, матеріальної природи, діє в рамках дихотомії "потреба-активність". Нагадаємо, що в матеріальних формах життя цьому відповідають координати “простір – час”. Тоді, природно, постає питання про те, *в якій саме системі координат* розгортається родове життя людини? Яку саме роль у забезпеченні саморуху останнього відіграють простір, час, цінність, сенс, потреба, активність, нарешті, діяльність? Виникають і деякі інші питання. Але їх дослідження має відбуватись у майбутньому, тобто після того, як буде запропонована модель системи соціальної роботи.

Ще багато авторів продовжують ігнорувати або ж просто не розуміти визначальної ролі *зворотних зв'язків* у процесах управління соціальною роботою. За твердженням, наприклад, О.Крушанова, зворотний зв'язок “не є найістотною ознакою управління”¹⁰³. Більш того, і “Філософський словник” (1991р.) тлумачить управління без залучення понять зворотного зв'язку, адаптації та самоорганізації. Таке розуміння вченими явища управління лежить не в науковій, а, як і колись, в ідеологічній, конфронтаційній площині, оскільки все ще змістовними вважаються твердження, згідно з якими “на практиці спостерігаються два типи управління: стихійний і свідомий (плановий)”. Ясно, що дотримуючись такої заідеологізованої методологічної настанови, неможливо вийти на розуміння суттєвості явища саморегулювання для процесів саморозгортання системи соціальної роботи.

Морфологічне тіло системи соціальної роботи може перебувати у найрізноманітніших станах: від вкрай невизначеної хаотичності до цілковитої структурної упорядкованості. Перший стан визначається в термінах термодинаміки та теорії інформації як *ентропія*, а другий як *негентропія*. Нагадаємо, що ентропія в теорії інформації тлумачиться як міра невизначеності стану об'єкту або як міра браку інформації, якщо йдеться про соціальний організм країни як цілісну систему. Ентропія є функцією імовірності. Її значення наближається до нуля, якщо імовірність наближається до одиниці, і стає нескінченною, якщо імовірність дорівнює нулю¹⁰⁴.

Суспільствознавство запозичило ідею соціальної ентропії у виведеному І.Пригожиним у 1945 році, так званому, четвертому началі термодинаміки, яким вперше було сформульовано закономірності ентропійних процесів у відкритих системах. Кібернетика Вінера і загальна теорія систем Л.фон.Берталанфі значною мірою обґрунтовуються названою формулою. Соціологія також бере на озброєння поняття ентропії: виходять праці Дж.Міллера (1953), Ротштейна (1958), Баклі (1967), в яких аналізується організація соціума в термінах ентропії і негентропії. Вдало використали вербальні ентропійні моделі щодо теоретичного аналізу суспільства Клапп (1975) і Голтинг (1975).

Але найбільш фундаментально до проблеми соціальної ентропії підійшов професор Каліфорнійського університету К.Бейлі, який в 1990 році випустив книгу "Теорія соціальної ентропії", а в наступному розвинув цю ідею в роботі "Нові системні теорії в системі соціології"¹⁰⁵. Як правильно зазначає М. Кузьмін,

¹⁰³ Крушанов А.А. К вопросу о природе управления // Информация и управление. - М.: Наука, 1985. – С. 247.

¹⁰⁴ Див.: Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. - М.: Наука, 1975. – С. 690.

¹⁰⁵ Див.: Бейлі К. Д. Нові системні теорії в системі соціології. - Албані, 1994. – 121с.

оцінюючи місце і роль К. Бейлі в розробці проблем соціальної ентропії, саме останньому належить пріоритет у застосуванні даної ідеї до соціології та екології. Тепер настав час поширити його ідеї на галузь соціальної роботи.

Всупереч столітньому авторитетові ідеї рівноваги, яка панувала, як відомо, в суспільній свідомості з 1850 по 1950 рік і авторитет якої підтримувався зусиллями Спенсера, Гоббса, Паретто, Ла Шательє і Самуельсона, Кеннона і Парсонса, Хоманса, Стинхкомбе і Міллера, такі відомі учені, як Подолинський, Лотка, Богданов, Кондратьєв та деякі інші енергійно відстоювали ідею динамічної рівноваги живих та інших самозорганізованих систем. Сьогодні у вітчизняному суспільствознавстві з'явилися, нарешті, перші роботи, в яких розглядаються проблеми *соціальної ентропії*. Серед авторів А. Ахізер, Г. Гольц, Ю. Канигін, В. Мазур, А. Назаретян, Н. Омельченко, Є. Седов, Ю. Сурмін та інші¹⁰⁶.

На відміну від зарубіжних авторів, вітчизняні дослідники, наприклад, Канигін і Калітич, тлумачать ентропію як міру віддаленості людської спільноти від оптимального рівня свого функціонування. Черненко і Чернишенко, наприклад, співвідносять поняття соціальної ентропії з мірою економічної та соціальної свободи.

Усе викладене вище прямо вказує на те, що епоха рівноваги закінчилася і настала епоха ентропії, яка несе з собою необхідність і навіть неминучість визнання еволюційних змін системи суспільних зв'язків як послідовності біфуркаційних переходів. Наслідком даної тези для аналізу проблеми, яка нами розглядається, має бути розуміння необхідності такої властивості системи соціальної роботи, як саморухливість, здатність до трансформації.

Взаємодоповнюваним по відношенню до поняття соціальної ентропії є поняття негентропії як міри організованості, упорядкованості соціальних об'єктів. Між негентропією та інформацією проводять аналогію, оскільки інформація, нерозривно пов'язана з поняттям процесу і системи управління, характеризує міру можливості “упорядкування” системи соціальної роботи через управлінські впливи на неї.

При вивченні внутрішніх зв'язків системи соціальної роботи цілого найскладніший та найефективніший гносеологічний та евристичний інструментарій застосовується при розгляді процесу *онтогенезу*, тобто при оцінці розвитку конкретної системи соціальної роботи впродовж її індивідуального життя.

Найскладнішим тут буде вибір інструментарію для оцінки, як мінімум, *чотирьох аспектів названого процесу*. Перша з таких проблем - це розрізнення

¹⁰⁶ Див.: Нова парадигма. Альманах наукових праць молодих вчених Запорізького регіону. – Запоріжжя: РА “Тандем – У”, 1998.- № 6-9.

категорій “функціонування” і “розвиток”. Завдяки тому, що нами вище вже були названі типи зв'язків, без вивчення яких неможливий аналіз системи соціальної роботи, ми можемо розкрити специфіку кожної фази, тобто провести розмежування між ними. Це позбавляє нас від необхідності перенасичувати семантичними одиницями тезаурус нашого дослідження.

До співвідношення процесів *функціонування* та *розвитку* в онтогенезі і філогенезі системи соціальної роботи ми обмежимося тим, що зафіксуємо те, чим процеси функціонування та розвитку розрізняються між собою. *Розвиток системи соціальної роботи відрізняється від функціонування тим, що перший процес істотно відрізнений від простої зміни станів.* Тут момент розвитку є не просто саморозкриття системи соціальної роботи, актуалізація належних їй потенцій, а така зміна станів, в основі якої лежить *неможливість* з тих чи інших причин, *збереження існуючих форм функціонування.* Функціонування щонайбільше призводить до певної повноти прояву внутрішньої організації елементів та потенцій системи соціальної роботи, а розвиток веде його до еволюції і переходу від одного типу або виду до принципово іншого. Тому в еволюції діють здебільшого закони розвитку, а в організації закони функціонування.

Другий аспект пов'язаний з тим, що ми повинні при розгляді онтогенезу системи соціальної роботи використати категорію “процес” для того, щоб можна було розрізнити стадії його саморозгортання.

Центральне поняття нашого дослідження - “система соціальної роботи” - вимагає від дослідника застосування таких дослідницьких засобів, якими є такі суто спеціальні терміни, як *гомеостаз, гомеорез і гомеоклаз.*

Третій аспект пов'язаний з тим, що в інструментальному комплексі дослідження треба провести розрізнення категорій “організм” і “механізм”. Це зумовлене суттєвим зростанням теоретичного рівня сучасного наукового мислення. Від сучасного суспільствознавства вимагається вже не просто дотримуватися діалектичного погляду на соціальне явище, тобто розглядати його не як незмінний, завершений предмет, а аналізувати останній як процес (починаючи з часів Гегеля це поступово стало нормою), а саму процесуальність соціального явища розглядати як динамічний фактор його саморозгортання. Тому сучасний підхід до вивчення системи соціальної роботи передбачає членування останньої на елементи, теоретичну реконструкцію її структури та підсистем останньої, а також вимагає пояснення порядку їхньої взаємодії, тобто потребує обґрунтування механізму саморуху.

Складність досягнення такого рівня філософської рефлексії полягає у тому, що існує певна невідповідність між сукупністю категорій, що використовуються у філософії та науці для опису явищ другої природи, і конкретно-науковими

уявленнями про структуру системи соціальної роботи. Більш того, аналогічні "розриви" існують і всередині суспільствознавства, особливо між категоріальними апаратами, що застосовуються для аналізу економічної, політичної та культурологічної сфер ноосфери. *Якщо ми не зможемо філософськими засобами концептуально пояснити механізм саморозгортання системи соціальної роботи, то наша праця, яких би зусиль вона нам не коштувала, не буде повноцінною з точки зору потреб сучасної соціальної теорії і практики.*

Для оцінки динамічного аспекту системи соціальної роботи ключовим поняттям є поняття "механізм". З його введенням у методологічний апарат дослідження філософський аналіз проблеми стає доведеним до своєї можливої (з точки зору теорії пізнання) межі, оскільки, після пояснення взаємодії елементів механізму саморозгортання системи соціальної роботи між собою, більше нічого вже не можна буде додати по суті справи.

Отже, ми зупиняємось на тому, що термін "механізм" за умов його коректного застосування та повного висвітлення його змісту надасть нам можливість повністю розкрити динамічний аспект процесу спочатку онтогенезу, а потім і філогенезу системи соціальної роботи.

Нарешті, *четвертий аспект* пов'язаний з тим, що цілісне функціонування і розвиток системи соціальної роботи як самоврегульованого об'єкту постає зовні як його характер саморуху, під яким ми розуміємо якість і спрямування саморозгортання внутрішнього змісту даного явища в зовнішнє середовище. Тому поняття "характер саморуху" теж є методологічним засобом вивчення проблеми, що розглядається. Часткова зміна характеру саморуху системи соціальної роботи являє собою момент трансформації його в межах морфологічної конструкції – соціального організму країни, що встановилася, тобто без зміни основних конфігуральних параметрів.

Після пояснення механізму саморуху системи соціальної роботи у структурі соціального організму окремої країни і встановлення варіацій його характеру для нас завданням залишиться лише формулювання *основного закону*, якому підкоряється життєдіяльність системи соціальної роботи.

Таким чином, ми на цьому можемо закінчити підбір інструментальних засобів для аналізу внутрішніх зв'язків соціального тіла, оскільки названі вище категорії дозволяють цілісно описати онтогенез системи соціальної роботи будь-якого вигляду і рівня. Тепер є необхідність перейти до формування *методологічних засобів для аналізу її зовнішніх зв'язків*.

Це означає, що треба зробити ще один важливий крок у напрямку методологічного забезпечення логічного аналізу проблеми – обрати засоби для аналізу зовнішніх

зв'язків системи соціальної роботи, що реалізуються, як відомо, у філогенезі. У зв'язку з цим, як стає зрозумілим, категорія "філогенез" є основним пізнавальним засобом осягнення проблеми соціального організму на заключному етапі дослідження.

У науці сформувався подання про філогенез як про послідовність онтогенезів. Філогенез у найбільш розповсюдженому розумінні є історичний розвиток соціальних систем. Причому, за висловом Ф.Енгельса, історія людського суспільства відрізняється від історії природи "тільки як процес розвитку самовідомих організмів"¹⁰⁷.

Аналіз розвитку зовнішніх зв'язків систем соціальної роботи є вкрай нерозвиненим, але практика останніх років підштовхує нас досить суттєво до узагальнення взаємодії аналогічних систем, що належать різним країнам. Для цього є, як мінімум, дві суттєвих причини. Перша з них пов'язана з процесом глобалізації соціального життя людей у рамках Європейської та світової спільноти, а друга – з поширеною за останні десятиліття практикою надання допомоги з боку системи соціальної роботи одній країні іншим. Тут досить навести приклади взаємодії країн з приводу катастрофи на Чорнобильській атомній електростанції, у випадках землетрусів та повені, що періодично дають про себе знати у різних куточках світу.

Вивчення системи зовнішніх зв'язків системи соціальної роботи буде вичерпним, якщо буде залучене поняття "філогенез". Бо його використання автоматично виводить нас на поглиблення розуміння дисипативного характеру системи соціальної роботи, що є найважливішою її атрибутивною особливістю. Структури цього виду можуть виникати довільно тільки при підтриманні постійного обміну речовиною, енергією та інформацією між системою, що самоорганізується, і середовищем, що організує. Поняття "дисипативна структура" в синергетиці означає структурну тривалість цілого, що стало відкритим по відношенню до його середовища, яке його породило, і відтворюючого себе в постійному обміні енергією і речовиною із економічним, політичним та культурологічним середовищем.

Визнання даного організму як дисипативної структури означає, що таке утворення існує як безупинно діюча самооновлююча система: вона не просто існує, а перебуває в стані безперервного становлення. На підтвердження цього можна навести факти, загальноновизнані наукою для іншого видового організму – фізичного. Так, наприклад, Л. фон Берталанфі ще в 30-40 роках ХХ століття постійно підкреслював, що будь-який живий організм є відкрита система, саме існування якої зумовлене постійним протіканням через неї потоків енергії і речовини. Цієї ж позиції, як відомо, дотримується і І.Шмальгаузен, який досліджував фундаментальні

¹⁰⁷ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т.20.- С.551.

залежності у фізичному організмі. Про це ж свідчить і К.Тимірязєв, який писав, що “основна властивість, яка характеризує організми, яка відрізняє їх від неорганізмів, полягає в постійному діяльному обміні між їхньою речовиною і речовиною навколишнього середовища. Організм постійно сприймає речовину, перетворює її в собі подібне, засвоює, асимілює, знов змінює і виділяє”¹⁰⁸.

Цей процес присутній і в системі соціальної роботи з тією принциповою різницею, що тут обмін іде здебільшого не речовиною, а інформацією та послугами, тобто діяльністю. Засвоїти інформацію -означає перевести її в стан знання. І нам треба буде в ході подальшого логічного аналізу встановити, чим і як обмінюється система соціальної роботи із зовнішнім середовищем. Вона, напевне, має специфічну форму продуктообміну з середовищем, що його породила, рівно як і з іншими видами організмів. Так, наприклад, з боку економічної сфери вона отримує матеріально-технічні засоби, з боку організаційно-політичної – типи структур та рівень свободи для функціонування і розвитку, а з боку культурно-історичної – знання та технології. Вона, у свою чергу, поставляє на обмін людину, готову до високопродуктивної праці в умовах високої динаміки світової спільноти.

Перехід людства до інформаційної фази розвитку є надто сильним катализатором для розвитку соціальної роботи, який, з одного боку, дав поштовх особистості для прискореного інтелектуального розвитку, що раптом став гостро за-требуваним. З другого боку, перехід значно розширив, завдяки комп’ютеризації нашого життя, потенційне поле для самореалізації особистості.

“Зв’язок внутрішнього і зовнішнього для дисипативних структур, як для відкритих нестационарних цілісностей, залишається дуже тісним, а кордон між ними – умовним. Власне, всі елементи в даній галузі стають “внутрішніми” для дисипативної структури, виконуючи певні функції в складі її частин”¹⁰⁹. Однак елементи ще не закріплені за цими частинами і можуть виконувати різні функції, динамічно переміщуючись з однієї частини в іншу.

Отже, зовнішні зв’язки повинні розкрити значення специфічної ролі системи соціальної роботи в саморозгортанні соціального організму країни принципу зовнішньої доповнюваності і принципу різноманітності. А з іншого боку - розкрити вплив суспільства на систему соціальної роботи.

Раніше дослідники вважали їх надбанням кібернетики і з цієї причини не включали до апарату дослідження системності соціальної роботи, а без них, виявляється, не можливо пояснити процес її взаємодії з навколишнім середовищем.

¹⁰⁸ Див.: Антология мировой философии. В 4-х томах. Т.4.- М.: Мысль, 1971. – 346с.

¹⁰⁹ Добронравова И.С. Синергетика: становление нелинейного мышления. - К.: «Либідь», 1990. – С.111.

Вивчення зовнішніх зв'язків необхідне для більш повного засвоєння механізму саморуху системи соціальної роботи як видового організму в структурі соціального організму країни. Для цього треба послідовно застосувати до аналізу соціального явища такі ключові категорії, як "еволюція", "розвиток", "прогрес", "регрес", "трансформація" та інші. Стисло пояснимо це.

Ні у кого з дослідників не викликає сумніву коректність застосування категорії "еволюція" до вивчення системи соціальної роботи, під якою будемо розуміти послідовне ускладнення частин і кооперацію соціальних елементів водночас із зростанням у цілому структури, з якої вони виходять. Таким чином, еволюція – це зростаюча послідовність "цілих" від найпростіших організаційних форм до більш розвинутих і просунутих.

Еволюційний процес має свої специфічні механізми. Тому в дослідженні системи соціальної роботи ми не можемо обійтися без застосування відомої дарвінівської тріади: мінливість, спадкоємність і відбір, наприклад, форм роботи з інвалідами, людьми похилого віку, неповнолітніми дітьми, сім'ями та ін.

При цьому важливо встановити їхню специфічну відзнаку від механізмів, що функціонують у першій природі. Адже ясно, що в системі соціальної роботи процес відбору, наприклад, проходить не так, як в соціальному організмі країни. Соціальний розвиток людини зумовлюється якістю наданої допомоги, рівнем матеріально-технічної бази, а також визначається впливом ідей, що одержують все більшу ясність і стають все більш могутніми, а також впливом технічного і практичного досвіду, що досягає все більшої досконалості у соціосфері різних країн світу.

Крім того, категорія еволюції при накладенні на соціальну роботу дозволяє розглянути життєдіяльність окремої особи - соціосистему окремої країни, в даному сімействі як процес доцільної координації взаємодії, що поділяється на кооперацію, інтеграцію і дезінтеграцію. Адже ще П.Кропоткін розглядав взаємодопомогу серед живих істот, а не боротьбу за існування, як основну рушійну силу еволюції¹¹⁰. Він же вперше висунув кооперативну модель людського суспільства.

Отже, при виборі категоріального апарату для вивчення зовнішніх зв'язків системи соціальної роботи ми виходимо на необхідність включення в нього таких засобів дослідження, як поняття соціального прогресу і регресу. "Прогрес і регрес – локальні і більш складні випадки мінливості, загальної для всіх організмів і неорганічних тіл. Перетворення в соціальному організмі виражені навіть незрівнянно різкіше, ніж в органічній природі, включаючи сюди людину. Це природно впливає із законів мінливості" – писав Г.Греєф¹¹¹.

¹¹⁰ Див.: Кропоткін П.А. Взаимная помощь как фактор эволюции. - Х., 1919. – 232с.

¹¹¹ Греєф Г. Общественный прогресс и регресс. - С-Петербург: Типография Ю.Н.Эрлих, Садовая, № 9, 1896. - С. 207.

Тут ми зіштовхуємося з проблемою вибору *критерію* для оцінки ефективності саморозгортання системи соціальної роботи. Пошук даної класифікаційної підстави є одним із найскладніших моментів у дослідженні. Не заглиблюючись у дану проблему, підкреслимо тільки те, що сьогодні в наявній філософсько-історичній літературі можна знайти різні точки зору на цю проблему. Вкажемо на найбільш характерні з них.

О.Конт, як відомо, розглядає прогрес як розвиток порядку, тобто організації. Згодом цю ж ідею розвивали Стюарт Мілль у “представницькому правлінні”, а видатні історики Бокль і Грот додадуть засіб і теорію вчителя до вивчення давніх і нових століть¹¹².

За винятком цього органіцистичного погляду на соціальний організм, який намітив ще Арістотель, потім розвивала німецька метафізика, - вчення Огюста Конта про безперервний і закономірний прогрес примикає до поглядів Кондорсе і Тюрго, які також вбачали в прогресі людських знань мірило суспільного прогресу. Подібно Канту, Огюст Конт вважає, що даний стан суспільства зумовлений становищем, з яким воно пов'язане, як наслідок з причиною, і цей закон соціальної безперервності додається ним до соціальної динаміки. Цікаві також в системі Конта його сходинки людського прогресу, – теорія суб'єктивна, виведена, як і соціологічне його вчення, з помилкової теорії людських здібностей. Тим не менше ці сходинки дають у загальних рисах вірну, хоча і вкрай недосконалу ще, класифікацію суспільного прогресу в матеріальній, фізичній, розумовій і моральній галузях¹¹³.

Однак для оцінки якості функціонування у даному випадку найбільш слушною є пропозиція Г. Гегеля, який, як відомо, вважав, що “стан суспільства слід визнати тим досконалішим, чим менше індивіду доводиться робити для себе, відповідно до своєї власної думки, у порівнянні з тим, що виконується шляхом загальних заходів”¹¹⁴. Це положення, якщо перекласти його на сучасну мову, слід розуміти так, що критерієм соціального прогресу є рівень суспільного розподілу праці та рівень розвитку саме системи соціальної роботи.

Російський публіцист і мислитель П.Ткачов, наприклад, пише з цього приводу так: “Встановлення можливо повної рівності індивідуальностей... І приведення потреб всіх і кожного в повну гармонію із засобами їхнього задоволення – така кінцева, єдино можлива мета людського суспільства, такий верховний критерій історичного соціального процесу. Все, що наближає суспільство до цієї мети,

¹¹² Там само. - С.155.

¹¹³ Там само. - С.156.

¹¹⁴ Гегель Г. Философия права. - М.: Мысль, 1990. – С.270.

те прогресивне; все, що віддаляє, – регресивне. Будь-яка людина, що діє теоретично або практично в інтересах цієї мети, – прогресист; всякий, хто діє у протилежному смислі, або переслідує будь-яку іншу мету, – ворог прогресу”¹¹⁵.

У загальній теорії життя, виходячи з тези про те, що основною інтегративною функцією життя як цілісності в масштабах біосфери є адаптація її до космічного середовища, обґрунтовується точка зору про те, що найважливішим моментом є економізація енергії. Г.Югай пише: “Біохімічна адаптація як сутність і тому основний критерій визначення виду, що знаходить своє чітке вираження в економії енергії, головним чином в обміні речовиною”¹¹⁶.

Отже, для оцінки якості розвитку системи соціальної роботи є досить ефективні методологічні підходи до визначення критерію якості її розвитку. Однак сьогодні ще не існує необхідності однозначно та категорично визначатись з цього приводу, оскільки немає ще самої моделі даного процесу.

До методологічних засобів вивчення системи соціальної роботи, безумовно, належать *тенденції*, що їй притаманні, як складовій частині соціального організму країни. Безумовно, їй притаманні ті ж риси, що виявляються у саморозгортанні соціального світу на сучасному етапі розвитку світової спільноти. Перш за все тут мова йде про глобалізацію соціального захисту, який від захисту з боку сильних світу цього або спонсорами, меценатами окремої людини, верстви населення на кінець ХХ століття досяг більш розвиненої державної форми. На нашу думку, так звані країни з соціально орієнтованою економікою, що виникли і сьогодні є взірцем для наслідування, свідчать саме про глобалізацію соціального захисту. Це викликається необхідністю підтримувати певний рівень потужності інтелекту соціальної спільноти, що є рушійною силою у соціальному вимірі цивілізації.

Характерною рисою інформаційної цивілізації, що часується з майбутнього, є формування у родовому житті людей більш універсального морального об'єднуючого зв'язку між людьми, незрівнянно більш широкого, ніж існуючі раніше зв'язки між ними в особі папства або чистогану прибутку – золотого тільця. Тому соціальна робота має дістати ще більшого розмаху та ваги, бо вона відповідає на найголовніше питання третього тисячоліття, а саме на питання: *який спосіб або шлях становлення планетарного соціального організму?* Знаючи відповідь на це запитання, можна багато що вчасно підправити у функціонуванні і розвитку систем соціальної роботи, а відповідно і в сучасних соціальних організаціях, щоб не наражати себе на зайву небезпеку потрапити знову в жорна геологічної стихії.

¹¹⁵ Ткачев П.Н. Сочинения . В 2-х т. Т.1. - М. : Мысль, 1975. – С. 508.

¹¹⁶ Югай Г.А. Общая теория жизни. - М.: Мысль, 1985. – С. 151.

До цього факту також можна додати низку інших тенденцій, що вже проглядаються на початку XXI століття та третього тисячоліття, наприклад, інтенсифікація соціальної роботи, більш потужне матеріальне забезпечення, поглиблення професіоналізації соціальної роботи, яка потребувала відкриття у вищих навчальних закладах спеціалізованих факультетів та розгалуження номенклатури кадрів соціальної роботи.

Нарешті, останнім елементом, який ми маємо намір обговорити тут як складову комплексу пізнавально-інструментальних засобів дослідження проблеми створення моделі системи соціальної роботи, є *закони функціонування та розвитку даної цілісності*.

Природно, що при вивченні процесу розвитку атрибутивних властивостей системи соціальної роботи ми будемо активно застосовувати основні закони і принципи діалектики та синергетики. При цьому зауважимо, що не всі ці закони мають однаковий евристичний потенціал у даному випадку. Стверджуючи це, необхідно бачити те, що закон заперечення заперечення в процесах самоорганізації складних інформаційних структур проявляється більш активно, ніж два інших відомих закони діалектики. Це пов'язане з тим, що кількість переходів може тут бути більше трьох, причому саме явище в ході діалектичного заперечення переходить не відразу у свою протилежність, а в проміжний, але більш високий рівень організації, новий якісний стан.

Розвиток у природі – це ланцюг діалектичних заперечень, причому не все суще заперечується рівною мірою. Кожне заперечення, відкидаючи попередні ланки зі збереженням того позитивного, що міститься в них, здійснює негентропійний відбір, створює в кінцевому підсумку порядок, усе більш концентруючи у вищих ланках найактуальніші (цінні, живучі) елементи і найдоцільніші живі структури.

Закон заперечення заперечення в процесах самоорганізації ноосфери враховує аспект цілепокладання і здійснює негентропійний відбір, що лежить в основі доцільності і гармонії живої природи, техніки, суспільства і мислення¹¹⁷.

Отже, в наведеному вище вигляді закон заперечення заперечення найбільш повно виражає (і відбиває) діалектичну концепцію розвитку. Однак основні закони діалектики є лише засіб пізнання законів філогенезу, і ми не повинні ні на хвилину забувати про це. Закон філогенезу – це особливий закон. Він виявиться законом, який синтезує закономірності саморозгортання соціальних організмів країн взагалі і систем соціальної роботи зокрема. Це може бути один закон або їх може бути навіть декілька. Нічого не загадуючи наперед, ми поки що тільки можемо висунути гіпотезу про те, що вони будуть за функціями схожі з першим і другим законами термодинаміки, які пояснюють життя матеріального світу.

¹¹⁷ Див.: Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации. - М.: «ВЛАДОС», 1994.- С. 281.

Окрім того, тут існує безліч інших питань, пояснити які можна, тільки усвідомивши індивідуалізований спосіб поведінки системи соціальної роботи. Для цього треба довести дослідження системи соціальної роботи до того, щоб став очевидним *основний закон*, що лежить в основі різних типів систем соціальної роботи взагалі, і кожної конкретної з них окремо. Якщо буде відомим закон функціонування та розвитку системи соціальної роботи, то далі досліджувати уже буде нічого. Теоретична робота дістане завершеної форми, далі справа стане лише за практиками, які повинні визначитись з масштабами, формами, темпами, напрямками та іншими параметрами соціальної роботи.

Отже, зробимо узагальнення, які випливають з аналізу категоріального апарату для проектування моделі системи соціальної роботи, контури якого ми тільки що навели. Їх декілька. По-перше, головне з них полягає у тому, що для проектування моделі соціальної роботи треба застосувати якісно інший семантичний ряд, оскільки той, що використовується сьогодні, не може вирішити дану проблему.

По-друге, обговоривши категоріальний апарат для майбутньої проектно-конструкторської роботи, ми, тим самим, проблему створення моделі системи соціальної роботи звели до рівня задачі. Оскільки відомо, що проблема відрізняється від задачі саме тим, що немає засобів вирішення проблемної ситуації, яка виникла.

По-третє, засіб побудови такої моделі системи соціальної роботи полягає у теоретичному постулюванні та подальшому дослідженні визначеної сукупності елементів та зв'язків, при цьому додаток хоча б одного її компонента може суттєво змінити вид, "конструкцію" всієї системи. До того ж дослідники, як відомо, вибудовують об'єкт будь-якої складності, який вони вважають адекватним задачі, що вирішується, а дослідницька стратегія полягає у переході від заданої складності до визначення цілісності системи та її меж, як правило, просторово-часових та функціональних.

По-четверте, нарешті, ми можемо тепер перейти до формалізації методологічних вимог, яким має відповідати модель системи соціальної роботи.

2.5. Методологічні вимоги до проектування повної моделі системи соціальної роботи

На підставі теоретичного визнання діяльній природи явища соціальної реальності, уточнення світоглядної позиції соціального працівника, що має бути притаманною йому на фазі переходу до інформаційної цивілізації, ґрунтовному визначенні комплексу ідеологем, що покладені нами в основу проектно-конструкторської діяльності, на основі уточнення механізму дії провідних по-

нять, що обслуговують галузь соціальної роботи, та виявлення їх співвідношення з поняттям “система соціальної роботи”, ми можемо, нарешті, сформувати певну сукупність вимог до створення її повної моделі. Це і є на практиці методологічним імперативом, якому має відповідати повна модель системи соціальної роботи.

По-перше, систему соціальної роботи треба розглядати як невід’ємну складову частину соціального організму країни. Тобто вона повинна мати однорідну з ним природу. У широкому сенсі система соціальної роботи повинна співпадати з поняттям соціальна сфера, яка визначається як сфера суспільного відтворення самої людини, з її інтересами та їх виявом у різних формах спілкування. Вона включає у себе і побут, і сферу послуг, і освіту, і охорону здоров’я, і соціальне забезпечення, і сферу дозвілля, тобто сукупність усіх соціальних установ, які націлені на обслуговування потреб людини.

По-друге, треба визначитись з головною функцією системи соціальної роботи. Наш аналіз доводить, що система соціальної роботи повинна забезпечити творення та відтворення сутнісних сил особистості на різних рівнях організації соціального організму країни. Тобто така система повинна мати практично необмежені можливості для того, щоб гарантувати усім громадянам країни, які мають природні або набуті штучно у процесі життєдіяльності вади, допомогу в напрямку розвитку потенціальних можливостей особистості. Це – з одного боку, а з другого, – поновлювати природні сили працівників, які повинні поновити їх, для того, щоб наступного дня знову повернутись до трудового процесу як самовідновлена робоча сила. До речі, треба відзначити, що ця – функціональна складова є найбільш усвідомленою та описаною у науковій літературі. Топологічний аналіз дає змогу виділити, як мінімум, три таких рівні, а саме: особистість, регіон та країна.

По-третє, треба визначитись з характеристиками морфологічного тіла системи соціальної роботи. Без цього неможливо відтворення специфіки елементів або морфологічних одиниць, що входять до структури системи соціальної роботи. Цей бік проблеми створення універсальної системи соціальної роботи, на жаль, є найменш вивченим і тому до цього часу ми не маємо у своєму розпорядженні повну модель даного призначення. Хоч теоретична думка, як видно з того, що ми розглянули вище, постійно шукає, але знайти поки що не може.

Тож, розбудову морфологічного аспекту системи соціальної роботи треба починати з уточнення поняття “соціальне”. Додаткова складність у розбудові моделі системи соціальної роботи в тому, що соціальні якості дослідники спостерігають як у структурі особистості людини, так і на боці суспільства. Звісно, що ці дві частини, які перебувають у суб’єктивованому та об’єктивованому станах, взаємодіють одна з одною, і у вищезгаданій системі вони взаємно об-

слугують одна одну. Це також є методологічна вимога, на яку треба зважити, коли збираєшся відтворити модель системи соціальної роботи.

Для теоретичного відтворення моделі соціальної роботи треба методологічно узгодити походження соціальних відносин. Із теоретичної спадщини минулого етапу розвитку випливає, що джерелом формування соціальних відносин є поділ праці. Залежність соціального життя від економічної сфери у відомому листі до П.Аненкова вперше пояснив К.Маркс: “взьміть певну ступінь розвитку виробництва, обміну та споживання і ви отримате певний суспільний лад, певну організацію сім’ї, станів або класів, - словом, певне громадянське суспільство”¹¹⁸. В іншому випадку він підкреслював: ”мої дослідження привели мене до того результату, що анатомію громадянського суспільства слід шукати в політичній економії”¹¹⁹.

При цьому К.Маркс визнав специфіку соціальних відносин, коли писав про те, що процес праці передбачає наявність окремих відносин, пов’язаних з умовами існування та розширеного відтворення сукупного індивіда як робочої сили і особистості, що у цих зв’язках люди виступають як особистості, суб’єкти, індивіди, віддзеркалюючи певні відносини особистості до особистості, особистості до групи, колективу, особистості до суспільства¹²⁰. Можна навести й інші джерела, у яких мова йде про специфіку соціальних відносин, тобто про особливі зв’язки між людьми, а також про сім’ю, яка “спочатку була єдиними соціальними відносинами”¹²¹ людини.

Тут немає часу та й потреби детально розглядати всі існуючі точки зору на явище, що ховається під терміном “соціальне”. Наведемо тільки ті з них, які мають слугувати нам методологічними вказівками у розбудові моделі системи соціальної роботи. До таких у першу чергу треба віднести точку зору Т. Заславської та Р. Ривкіної, які стверджують, що соціальне життя – це, головним чином, “сфера відносин між групами людей, що займають різне положення у суспільстві, беруть неоднакову участь в економічному, політичному і духовному житті, відрізняються не тільки рівнем, але і джерелами своїх доходів, структурою особистого споживання, способом життя, рівнем особистісного розвитку, типом суспільної свідомості”¹²². У свою чергу поняттям “соціальні відносини”, як пишуть ці автори, “характеризуються не тільки прямі або посередні взає-

¹¹⁸ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т.27. – С.402.

¹¹⁹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т.13. – С.6.

¹²⁰ Див.: Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т.3. – С.438-441; Т.23.- С.181-183, 243-244, 586-587.

¹²¹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т.3. – С.27.

¹²² Заславская Т.И., Рывкина Р.В. О предмете экономической социологии //Известия Сибирского отделения АН СССР. Серия экономики и прикладной социологии, 1984. - №1. – Вып.1. – С.12.

мовідносини, у які вступають ці групи, але і взаємний стан цих груп за становищем у суспільстві. Соціальний інтерес, що завжди носить груповий характер, направлений на збереження або зміну групою свого положення у загальній системі суспільних відносин або у соціальній структурі суспільства. Взаємодія соціальних груп пов'язана не тільки з співпадінням, але і з протиріччями, а в окремих випадках з боротьбою соціальних інтересів”¹²³.

Звідси прямо випливає висновок про те, що специфіка соціальних відносин полягає у тому, що це відносини з приводу і з метою суспільного відтворення і розвитку самих суб'єктів, класів, прошарків, специфічних груп, особистостей. Закономірним висновком з цього є те, що соціальна робота - це специфічне суспільне виробництво з творення і відтворення сутнісних сил як окремої людини, так і соціальних груп.

По-четверте, проектування моделі соціальної роботи повинно відбуватись на основі єдиного системоутворюючого фактору, яким мають бути потреби людини, що представляють собою продукт розвитку історії і культури, а також залежать від умов, у яких знаходиться той, кому потрібна допомога з боку системи соціальної роботи.

Завдяки цьому, система соціальної роботи буде автоматично включена у загальний механізм саморуху соціального організму країни, а відповідно і його окремих складових: економіки, яка потребує більш соціального спрямування у ході розбудови ринку; культурно-історичної спадщини, у якій матеріалізувались потреби людей та сучасної політики, що виникає на підґрунті потреб людей та обслуговує інтереси різних верств населення країни.

По-п'яте, властивість системи соціальної роботи має розглядатись не просто як підсумок властивостей її окремих елементів, а визначається наявністю і специфікою зв'язків і відносин між елементами, тобто конституюється як інтегративні властивості системи як цілого. Наявність зв'язків і відносин між елементами системи та інтегративні, цілісні властивості системи забезпечують “відносно самостійне відокремлене існування, функціонування (а у деяких випадках і розвиток) системи”¹²⁴.

Отже, система соціальної роботи – це не простий перелік елементів відібраних за певною ознакою, а цілісність, що є видовим органом соціального організму країни. Ця теза означає, що її параметри визначаються не тільки внутрішніми факторами або основою, а вона також залежить від зовнішніх факторів

¹²³ Там само. – С.14.

¹²⁴ Садовский В.Н. Основания общей теории систем. - М., 1974. – С.83-84.

або середовища. До першого відноситься внутрішній зміст соціальної сфери країни, а до другого - навколишнє середовище.

По-шосте, система соціальної роботи набуває форму та функціонує у відповідності від того середовища, у якому вона сформувалась і розвивається. До ближнього середовища соціальної системи належать економічна, політична та духовно-культурологічна складові соціального організму. Так, відомо, що економічна система визначає стан та темпи оновлення матеріально-технічної бази соціальної роботи, а духовно-культурологічна сфера визначає ідеологію функціонування соціальної допомоги населенню як з боку держави, так і з боку приватного сектору. У той же час політична сфера обумовлює нормативно-організаційні параметри соціальної роботи, рівень керованості та напрямки модернізації системи управління даною галуззю народногосподарського комплексу країни. Про це ніколи не можна забувати.

По-сьоме, модель соціальної роботи повинна складатися з системи внутрішніх та зовнішніх зв'язків. Внаслідок цього, вона має з'явитись як сукупність функціональних органів, які формуються і стійко функціонують у соціальному організмі країни, обумовлюються ним, підкоряються йому і змінюються разом з ним.

Саме на них будується фундаментальна організація об'єкта та порядок його взаємодії з середовищем, з механізмом управління і розвитку. Треба також обґрунтувати її цілісність, тобто довести, за яких умов щільність її внутрішніх зв'язків стане потужніше ніж щільність зовнішніх.

По-іншому, цілісність повинна розглядатися не як прихована у системі сутність, а як визначений її специфікою і конкретним завданням принцип, що задає відповідну програму дослідження. Специфіку такої програми можна звести до таких моментів: по-перше, така система має досить чітке і різке визначення своєї межі, що виступає як основа для її відділення від середовища і розподілу її внутрішніх та зовнішніх зв'язків; по-друге, пошук і аналіз системотворюючих її зв'язків і засобів їх реалізації; по-третє, формалізація механізму її життєдіяльності, динаміки, тобто засобу її функціонування та розвитку, оскільки для практики важливо не тільки встановити її загальну характеристику, але й зробити спробу відкрити закон взаємної зміни її властивостей.

По-восьме, треба подати механізм саморуху системи соціальної роботи. Для цього треба вказати на джерело саморуху соціальної діяльності людини, показати пряму та зворотну фази руху системи соціальної роботи, визначити його складові ланки, розкрити момент саморегуляції, довести можливість пульсації системи соціальної роботи.

По-дев'яте, сформулювати основний закон життєдіяльності даної соціальної конструкції.

По-десяте, нарешті, верифікувати спроектовану модель системи соціальної роботи на основі тих її моделей, що викладені нами вище. При цьому спроектована модель соціальної роботи повинна пояснити існування усіх цих варіантів, а точніше, вона повинна “поглинути” їх, оскільки претендує на високий рівень універсальності.

У цілому ж, запропонованому нами комплексу евристичних засобів повинен бути притаманний ряд властивостей. Назвемо найважливіші з них. По-перше, він повинен бути специфічною формою розвитку уявлень про соціальне явище, які формалізуються теоретичними поняттями. Теоретичні поняття якраз і фіксують емпіричні і теоретичні знання про систему соціальної роботи.

По-друге, комплекс евристичних засобів повинен надавати можливість здійснювати повний параметричний опис морфологічної форми соціальної роботи, яка утримує у собі все багатство процесуальних форм соціального процесу.

По-третє, названий вище набір інструментальних засобів повинен забезпечити нам доступ до пояснення природи і механізму життєдіяльності системи соціальної роботи як складової соціального організму країни.

Оскільки сьогодні уже є певні теоретичні напрацювання з проблем морфології та функціонування соціального організму країни, то ця обставина диктує необхідність почати розробку повної моделі системи соціальної роботи, як видового соціального організму у структурі цілого. При цьому когнітивні засади відіграють позитивну роль, оскільки, з одного боку, - вони немовби утворюють собою духовні форми, в які має бути відлита соціальна реальність, а з другого, – відіграють роль проектно-конструкторського інструментарію для обробки морфи соціального тіла.

Резюме

- У даному розділі посібника ми узагальнили в певній мірі вітчизняний та закордонний досвід створення системи соціальної роботи, оцінили існуючі підходи до розбудови такої цілісності і дійшли до висновку, що треба перейти від індуктивного до дедуктивного шляху вирішення цієї проблеми, виклали світоглядно-ідеологічні та методологічні засоби, які треба використати у проектно-конструкторській діяльності, а також формалізували сукупність методологічних вимог до проектування універсальної моделі системи соціальної роботи.
- Суть наведених головних когнітивних положень, завдяки яким ми підходимо до створення повної морфологічної форми соціальної роботи, полягає, на нашу думку, у такому:
- Історичний аналіз показав існування багатоманіття підходів до вивчення систе-

много характеру морфологічної форми соціальної роботи, а також висвітлив національний колорит процесуальних форм, що входять до її складу. Він переконав нас також у тому, що найбільш вагомими позитивними результатами у справі відтворення морфологічної форми соціальної роботи сьогодні можна отримати завдяки дедуктивному методу. Одночасно стало ясно, що не можна відмовлятися від використання індуктивного методу вивчення соціальної роботи, оскільки на відміну від дедуктивного методу, він дозволяє поступово узагальнювати практику та готувати свідомість соціальних працівників до нових синергетичних стрибків у цій галузі нашого життя або інновацій масштабного характеру.

- Світоглядна платформа, яка могла б забезпечити відтворення морфологічної форми соціальної роботи, своїми коренями заглиблюється до вчення В.Вернадського про ноосферу. Саме цей підхід висвітлює оригінальну онтологічну основу, або так звану морфу, системи соціальної роботи, що постає у даному світоглядному вимірі як сукупність процесів з творення та відтворення родового життя людини та населення країни.
- Принципово новий світогляд, що викликається станом Майбутнього, забезпечує теоретичні кадри соціальної роботи проектно-ціннісною свідомістю. Вона є закономірний результат саморозгортання інформаційної фази розвитку планетарної спільноти, яка піднімає нас до розуміння підвищення у нашому житті ролі гіпотез та різного роду проектів, трансформації емпіричного в абстрактно-теоретичне і навпаки.
- Ідеологічна основа теоретичного досягнення морфологічної форми соціальної роботи розглядається як сукупність принципово нових ідей-ідеологем або семантичних фільтрів, завдяки яким тільки і можливо виокремити повну форму системи соціальної роботи. Зміст ідеологем обумовлюється характером інформаційної цивілізації, яка почала саморозгортатись і буде визначати зміст загальноєволюційного процесу протягом ХХІ століття і далі.
- Зміна семантичних фільтрів здатна підвести соціальних працівників до досягнення морфологічного образу соціальної роботи, що сьогодні ховається за різноманітними її національними процесуальними формами. Найважливішими ідеологічними установками є твердження про те, що система соціальної роботи представляє собою оригінальний функціональний орган у структурі соціального організму країни.
- Методологічні засоби освоєння морфологічної форми соціальної роботи концептуально складаються з системи понять, до яких соціальні працівники раніше звертались дуже рідко. Зміна світоглядно-ідеологічних засад потребувала звернення до понять більш високого теоретичного рівня. Виявилось, що коло

понять, які треба застосувати для розбудови повної моделі соціальної роботи, визначається двома чинниками: перший – це механізм дії понять, заснований на порівнянні смислів, що містяться в них, а другий – це рівень узагальнення, який потрібно забезпечити у ході проектно-конструкторської діяльності.

- Аналіз показав, що сфера соціальної роботи сьогодні потребує докорінного оновлення категоріального апарату. На практиці це означає, що соціальна робота має піднятися з психолого-педагогічного рівня до соціологічного та політико-філософського рівня. Збагачення соціальної роботи категоріальним апаратом нового рівня має позитивні, на наш погляд, перспективи для її офіційного визнання та подальшого розвитку. Це ми можемо пояснити тим, що вона стає більш доступною до політиків та політологів, глибше усвідомлюється державною думкою.
- Методологічні вимоги до проектування повної моделі соціальної роботи викристалізувались самі собою у ході вивчення світоглядних, ідеологічних та методологічних підвалин морфологічної форми соціальної діяльності. Остання є, нагадаємо, необхідною працею, що забезпечує існування людини як особистості і як працівника певної галузі суспільного виробництва. Необхідною тому, що без неї не може обійтись ні особа, ні країна, бо завдяки саме їй існує соціальний організм країни.
- Вимоги створюють систему мислеформ, наповнення яких змістом соціальної роботи сформує оригінальний орган у структурі соціального організму країни. Ясно, що зміст соціальної роботи відтворюється, у свою чергу, у семантичних одиницях або теоретичних поняттях, ідеях. По-іншому, смисловий зліпок зі змісту соціальної роботи, який підпадає під поріг необхідної праці, і створює саме те, що нас цікавить - конфігурацію морфологічної форми соціальної роботи.

РОЗДІЛ 3. ЕЛЕМЕНТИ ПОВНОЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

- *Поняття “повна система соціальної роботи”*
- *Елементи системи соціальної роботи*

Для незалежної України вельми актуальною є проблема створення ефективної науково-проектної бази для проведення соціальних досліджень, які б дали змогу накопичити позитивний досвід реформування різних сфер держави і суспільства, примножити людський капітал, економічні та інтелектуальні ресурси. Тим більше, що аналіз тенденцій розвитку людинознавчих наук свідчить про значно ширше запровадження ними уже у найближчому майбутньому різноманітних експериментальних методів – теоретичних і прикладних, якісних і статистичних, діагностичних і прогностичних, мисленнєвих і модельних, природних і соціальних, технічних і психологічних.

З цієї точки зору проектно-конструкторська діяльність соціальних працівників, яка має бути націленою на розбудову повної моделі системи соціальної роботи, повинна теж мати певну законодавчу або, іншими словами, нормативну базу. Вона не повинна носити відтінок самодіяльності.

Однак питання її легітимізації досить не просте, оскільки методологія проектно-конструкторської діяльності у попередні роки десятиліттями перебувала під ідеологічним пресом універсального матеріалістично-діалектичного методу, який, попри безперечні переваги, все ж невиправдано обмежував наукове розуміння світу, блокував альтернативні способи його пізнання і перетворення.

Тому сьогодні в незалежній Україні гостро стоїть питання про створення нової методології національної науки та освіти, яка б ґрунтувалася на соціально-культурній парадигмі їх розвитку і реформування. Успіх хоча б в одній із сфер багато значить для вирішення проблем у майбутньому.

Позитивний поштовх до розбудови методологічних засад проектно-конструкторської діяльності соціальні працівники отримали після прийняття Верховною Радою України Закону “Про наукову і науково-технічну діяльність та затвердження Міністерством освіти і науки України “Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності”, які суттєво розширюють простір внесення конструктивних послідовних змін у суспільне життя шляхом професійного здійснення експериментальної роботи у закладах, організаціях, соціумі загалом.

3.1. Поняття “повна система соціальної роботи”

Добре відомо, що розбудова повної системи соціальної роботи дедуктивним шляхом означає, перш за все, розробку її семантичного інваріанту. Це можливо зробити завдяки науковому знанню про дану галузь суспільного виробництва. Як одна з найпродуктивніших форм організації сукупного наукового знання (ідеї, закони, закономірності, принципи, моделі, поняття, факти), наука дає цілісне уявлення про природу соціальної роботи. Її зрілість багато в чому визначається, з одного боку, емпіричним наповненням, тобто кількістю задіяних споглядальних фактів, з іншого, – методологічною виваженістю, тобто обґрунтованістю методологічних положень (стандартів), якими користується соціальний робітник у галузі соціальної роботи, створюючи принципово нові продукти інтелектуального походження.

Приступаючи до теоретичного відтворення морфологічної форми соціальної роботи, визначимось з терміном “повнота” системи соціальної роботи. Пам'ятаючи при цьому про те, що у філософському розумінні **“повнотою називається завершене зібрання усього одиничного, що входить до певної сфери”** (Г.Гегель). Звісно, що тут мається на увазі сфера соціальної роботи у масштабах країни.

За І.Кантом, повнота опису означає необхідність дати “первісне і повне викладення поняття речі в її межах”. При цьому, як пише він в роботі “Критика чистого розуму”: “Повнота означає ясність і достатність ознак; межі означають точність у тому сенсі, що ознак дається не більш ніж потрібно для повного поняття; первісне означає, що визначення меж нізвідкіль не виводиться і, отже, не потребує обґрунтування, інакше передбачуване пояснення не могло б бути дане раніш всіх суджень про предмет”¹²⁵.

Тож, повнота у даному випадку - це така характеристика соціальної системи, яка дозволяє продемонструвати технологію задоволення потреб людини і подає у зрозумілій для сприйняття нами формі механізм саморуху даної цілісності. Після чого визначення закону, який стверджує життєдіяльність даного видового соціального організму – справа майже формальна.

Одночасно раніше нами обґрунтовано, що соціальна робота як система морфологічно не відокремлена від середовища, тому їй треба відтворити у мисленні. При цьому ми виклали вимоги, яким вона повинна відповідати. Отже, морфологічна форма соціальної роботи має польову природу, розгортається у реальному “часі-просторі” як певна система функціональних органів – проце-

¹²⁵ Кант І. Критика чистого розуму. – М.: Мысль, 1994. – С.430.

сів. Цей аспект – соціальна робота як самодостатня система, дуже важливий для освоєння механізму саморуху взагалі та розуміння закономірностей її функціонування та трансформації в умовах сучасної кризи конкретно.

Якщо висловитись по-іншому, то модель соціальної роботи можна відтворити на основі певної сукупності технологічних процесів, що складає сутність процесу творення та відтворення сутнісних сил особистості. Висвітлюючи достатній опис способів і засобів реалізації конкретної дослідно-експериментальної роботи, вона покликана, крім початкових і завершальних етапів проектування цілісності, з'ясувати проміжні наслідки безперервного прогресивного розвитку науково спроектованої системи соціальної роботи, зафіксувати переходи останньої від одного стану до іншого, висвітлити механізм її саморуху.

Нарешті, зробимо ще одне методологічне зауваження, яке має принципове значення для проектування морфологічної форми системи соціальної роботи. **Сутність його полягає у тому, що морфологічна конструкція відтворює одночасно дві складові соціальної діяльності.** *Одна частина якої знаходиться у структурі об'єкту соціальної роботи, тому вона виявляється через різні його споживчі стани, у той час як інша - представлена у вигляді різноманітної сукупності предметів зовнішнього середовища, і яка є ніщо інше, як соціальна сфера суспільства.*

Ця єдність морфологічної форми як відношення буття є у бутті понад усе становлення, перехід однієї визначеності у другу, а якщо сказати конкретніше, то це і є саме те, що нас цікавить – процес переходу суб'єктивної форми соціальних відносин в об'єктивну форму соціальних відносин і навпаки.

Для того, щоб приступити до проектування повної форми системи соціальної роботи, нам треба “побачити” її образ через призму поняття “соціальне”. Ця вимога відтворити конструкцію через сутність поняття детермінується дедуктивним шляхом відтворення морфології соціальної реальності.

Аналіз сутності та змісту поняття “соціальне” треба виконати на основі методологічного інструментарію науки логіки Г.Гегеля. Теоретично ця теза обґрунтовується у явищі “завдяки тому, що відмінності форми – внутрішнє та зовнішнє – покладені, навпаки, кожне у самому собі як цілісність себе і свого іншого; внутрішнє як проста рефлексована у себе тотожність є безпосереднє і тому у тій же мірі буття і зовнішнього, у якій воно сутність; а зовнішнє, як багатообразне визначене буття є лише зовнішнє, тобто, покладене як несуттєве і як таке, що повернулось у свою основу, тобто, як внутрішнє. Цей перехід їх одне у одного є їх безпосередня тотожність як основа; але так само він їх безпосередня тотожність, а саме, кожне є якраз завдяки своєму іншому те, що воно є у собі, - цілісність відносин. Або навпаки, визначеність кожної із сторін завдяки тому, що вона у самій собі цілісність, опосередкована з іншою визначеністю;

таким чином, цілісність опосередковує себе з самою формою або визначеністю, опосередковує себе своєю простою тотожністю з собою ...

У цій тотожності явища з внутрішнім або сутністю сутнісні відносини визначили себе як дійсність¹²⁶.

Матеріал, у якому втілюється цілісність соціальної системи, - це понад усе її внутрішні та зовнішні зв'язки. Саме на них вибудовується фундаментальна організація системи соціальної роботи і порядок її взаємодії з середовищем, з механізмом управління та розвитку соціального організму країни. По-іншому, цілісність розглядається нами не як прихована у системі сутність, а як принцип, що визначається її конкретною специфікою і який обумовлює програму моделювання механізму саморуху системи соціальної роботи.

Специфічні риси такої програми можуть бути визначені: по-перше, тим, що така система має достатньо чітке та різке визначення своєї межі, яка поділяє зв'язки на внутрішні та зовнішні; по-друге, вияв та аналіз системоутворюючих зв'язків та способу їх реалізації; по-третє, відтворення механізму життя, динаміки, тобто способу її функціонування та розвитку, бо для практики дуже важливо отримати не тільки її загальну характеристику, але й обґрунтувати закон взаємної зміни її властивостей.

Така сукупність уявлень виступає як система методологічних орієнтирів при вивченні складних об'єктів. Конструктивність же їх гарантується розчленуванням, розгортанням поняття цілісності системи, яка вивчається за рахунок уведення цілого ряду нових понять – функції, організації, структури, управління, зв'язку і т.ін. Усе це є, у свою чергу, знаряддям визначення предметної сфери дослідження морфології системи соціальної роботи.

Із того, що було вище викладено, можна зробити висновок про те, що вивчення системи соціальної роботи може відбуватись двома шляхами. Перший шлях пов'язаний із вивченням її внутрішніх, а другий – зовнішніх зв'язків. Саме собою розуміється, що якість виконання нею своїх функцій у соціальному цілому, у першу чергу, обумовлюється внутрішнім змістом об'єкту, що аналізується.

Цей висновок прямо вказує на те, що ми тепер можемо приступити до аналізу елементної бази морфологічної форми системи соціальної роботи.

3.2. Елементи системи соціальної роботи

Для того, щоб приступити до вивчення внутрішнього устрою конструкції системи соціальної роботи, треба розчленувати її на складові частини, елементи, причому під останнім розуміється дещо просторово локалізоване. Точно

¹²⁶ Гегель Г. Наука логіки. – М.: Мысль, 1971.-Т.2. – С.169-170.

так повинні бути ізольовані, подані у речовинному вигляді її особливі складові – ті, що відіграють роль зв'язків у середині системи, забезпечують її цілісність.

Поняття елемента, зазвичай, уявляється інтуїтивно ясним; під ним розуміється мінімальна частка системи або її максимальна межа, її розчленування. При цьому йому притаманна внутрішня активність. Тому ми можемо говорити не просто про елемент, а про діючий елемент. Це означає, що елементи повинні у системі обслуговувати одне одного і тому їх відбір має відбуватись на основі функціональних залежностей.

Активність елементів є така його характеристика, що дозволяє виділити і пояснити дуже важливу властивість системи соціальної роботи – її здатність протистояти доквіллю, середовищу, завдяки якому вона не просто існує у середовищі, але завжди так чи по-іншому “перероблює” її. Таким чином, у системі соціальної роботи, що представляє собою органічне ціле, елемент визначається понад усе за його функціями: як найменша одиниця, що здатна до відносно самостійного здійснення певної функції.

Далі нам треба обґрунтувати сферу соціального буття, із якого ми маємо намір вибирати елементи для відтворення повної моделі системи соціальної роботи. Це питання принципове, тому тут ми вимушені звернутись до сутності поняття “соціальне” у вузькому сенсі.

Нагадаємо, що серед існуючих підходів до визначення сутності поняття “соціальне” ми вважаємо перспективними розробки тих авторів, що визначають його як взаємозв'язок між людьми та їх колективами, як носіями певних видів праці і які відрізняються одне від одного, у зв'язку з цим за життєвим рівнем та положенням у суспільстві.

Аналіз наукових джерел виявляє, що найбільш повна характеристика даного підходу подана точкою зору Т.І.Заславської та Р.В.Ривкіної. Вони стверджують, що соціальне життя – це, головним чином, “сфера відносин між групами людей, що займають різне положення у суспільстві, беруть неоднакову участь в економічному, політичному та духовному житті, різняться не тільки рівнем, але й джерелами своїх прибутків, структурою особистісного споживання, способом життя, рівнем особистісного розвитку, типом суспільної свідомості”¹²⁷.

У свою чергу, поняттям “соціальні відносини”, продовжують вони, характеризуються не тільки прямі або опосередковані взаємовідносини, у які вступають ці групи, але й взаємне положення цих груп відносно їх положення у

¹²⁷ Заславская Т.И., Рывкина Р.В. О предмете экономической социологии // Известия Сибирского отделения АН СССР. Серия экономики и прикладной социологии, 1984. -№11. – Вып.1. – С.12.

суспільстві. Соціальний інтерес, завжди має груповий характер, що направлений на збереження або зміну групою свого положення у загальній системі соціальних відносин або у соціальній структурі суспільства. Взаємодія соціальних груп пов'язується не тільки зі співпадинням, але й з протиріччям, а у окремих випадках з боротьбою соціальних інтересів.

При цьому соціальна нерівність є ніщо інше, як системоутворюючий принцип формування класів, а відповідно й класових суспільств. З цього боку соціальну роботу можна розглядати, як засіб не тільки зниження соціального розшарування або соціальної нерівності, але й як впливовий інструмент формування безкласового типу розвитку світової спільноти. Майбутня фаза розвитку світової спільноти вимагає детального аналізу даної гіпотези.

З цього випливає, що специфіка соціальних відносин, на нашу думку, полягає понад усе в тому, що ці відносини з приводу і у цілях суспільного відтворення та розвитку самих суб'єктів, етносів, нації, класів, груп, особистостей.

Ясно, що складові системи соціальної роботи не можуть бути формалізовані вільно. Це пов'язано з тим, що поняття віддзеркалює, за закономірностями науки логіки, протиріччя морфологічної форми. Розглянувши сутність поняття, можна відтворити конструкцію соціального явища. Взаємозалежність тут має природне, тобто об'єктивне, походження.

Тож, тепер ми маємо алгоритм, завдяки якому відтворимо складові поняття “соціальне” у вузькому сенсі слова, а заодно й морфологію повної системи соціальної роботи. Для цього треба розгорнути це поняття по лінії: існування – явище або буття – дійсність.

Починати аналіз тут треба з тези Гегеля про те, що “з поняття неможливо виколупати існування”. Це означає, що раніш ніж сутність “соціального”, шляхом формалізації себе у тій чи іншій формі знаходить “стихію самостійної сталості” і стає доступною для спостереження та аналізу, вона повинна ще пройти стадію існування. “Рух суті справи, який полягає у тому, що її обумовлюють, з одного боку, її умови, а з другого, – її основа, є, як стверджував Г.Гегель, лише зникнення видимості опосередкування. Основа сутності справи є, значить, виступ, простий вихід (Herausstellen) в існування, чистий рух її до самої себе”¹²⁸.

Ні у кого з авторів, що пишуть про проблеми соціальної роботи, немає сумнівів про те, що існування сутності даного соціального явища пов'язано з потребами людей. Це означає, що сутність соціального у вузькому сенсі слова проявля-

¹²⁸ Гегель Г. Наука логіки. – М.: Мысль, 1971. - Т.2. – С.108.

ється у формі потреб людини або колективу, які “є зв’язок зі всезагальним механізмом і з абстрактними силами природи, інстинкт існує лише як внутрішнє”¹²⁹.

Потреба людини є, таким чином, з одного боку, сутністю соціального, що рухається у буття або явище і в подальшому своєму рухові проявляється у тій чи іншій своїй конкретній формі, а з другого, – вона увібрала в себе “зовнішню безпосередність і момент буття”. По-іншому, потреба є таким моментом соціального, коли внутрішній стан людини “рухається” у зовнішнє середовище, а зовнішнє середовище відчуває цей рух не тільки як безлику активність організму людини але й знає що він вимагає від зовнішнього середовища як засобу “зняття” або нейтралізації цього руху.

Ось чому самі потреби не можуть безпосередньо бути вилучені з об’єктивної реальності як речовинного відокремленого об’єкту, а всякий раз є продуктом мисленнєвого конструювання. Само собою розуміється, що воно, конструювання потреб, не вільне від реальності. У той же час вони, потреби, є конструктивними і операціональними одиницями, тобто такими, з якими можна працювати при аналізі емпіричного матеріалу і отримувати однорідний опис стану “соціального”, дає змогу рухатись і у формальній площині оперування знаннями.

Це дуже важливий момент, мається на увазі перехід сутності “соціального” у своє існування у вигляді потреб людини. Саме з цим ми пов’язуємо те, що сама міра рівності та нерівності положення людини повинна визначатись завдяки рівню задоволення потреб як нужд окремої людини або групи, колективу або ж всієї сукупності так, як “різні потреби внутрішньо пов’язані між собою у одну природну систему”¹³⁰.

Це дуже важлива теза для розуміння моменту повноти системи соціальної роботи. Пояснюється це так: якщо на основі потреб розбудувати систему соціальної роботи, то вона буде структурно бездоганною за рахунок того, що потреби людей, як впливає з наведеної тези, є іманентна цілісність. Даний висновок пояснюється тим, що тут співвідношення, які знаходяться всередині суб’єкта, з одного боку, ще незалежні від множини об’єктивного світу буття, який здатний до динамічних змін, і, отже, володіючого нестійкістю отриманих результатів.

З другого боку, - вони ще не досягли свого абсолютного значення або абстрактного рівня, коли уже не можна здійснити заміри та порівняти результати.

¹²⁹ Гегель Г. Энциклопедия философских наук. – М.: Мысль, 1975. – Т.2. – С.507.

¹³⁰ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - Т.23. – С.368.

Ця обставина відмічена дослідниками. Так, наприклад, у колективній праці, що присвячена проблемам рівності та нерівності людей, написано: “Мірою рівності або різниці повинен бути ступінь задоволення відповідних потреб або всієї їх сукупності, а не безпосереднє співставлення душевого споживання окремих благ у натуральній формі або за кошторисом фонду споживання або реальних доходів у перерахунку на душу і т.ін. Такий підхід визначається тим, що неоднакові самі потреби груп населення, що проживають у різних регіонах країни, як із-за природно - кліматичних умов, так і з-за різниці демографічної структури¹³¹.”

Дану позицію поділяє і В.З.Роговін, який відмічає, що “відносини рівності і нерівності у суспільстві проявляються як різниця у ступені розвитку та задоволення потреб суспільних груп”¹³².

К.Маркс, досліджуючи те, чим визначається нормальна підтримка життєдіяльності людини, зазначив, що потреби її є продукт розвитку історії та культури, а також залежать від умов, у яких вона знаходиться. Він також показав, що перелік та обсяг засобів для життя, під якими передбачається усе, що входить до щорічного фонду споживання, неоднакові для різних категорій працюючих, а витрати на їх освіту та виховання різні у залежності від кваліфікації робочої сили.

Для відтворення повної форми системи соціальної роботи дуже важливе розуміння того, що перехід сутності “соціального” в існування веде до визрівання його, - про що свідчить наявність у людини потреб, для зняття або задоволення яких вона уже потребує, як всяка жива істота, у речовині, енергії та інформації із навколишнього середовища, як певних предметів для споживання. Це важливий елемент, який треба відтворити у морфологічній структурі соціальної роботи.

подальший рух “соціального” від існування у явище є “перехід у дещо абсолютно протилежне, отже, воно нескінченне, і цей вихід протилежного з безкінечності або із свого небуття є скачок, і наявне буття образу у його відродженій силі є спочатку для самого себе, раніш ніж воно усвідомить своє відношення до чужого”¹³³.

У той же час, як зауважив Гегель, “те, що здійснюється відповідно до внутрішньої необхідності, таке, що результатом передумов є ніщо інше, а, навпаки, те, що подано, також виникає в результаті, співпадає з самим собою, саме

¹³¹ Планирование, технический прогресс, эффективность. – М.: Экономика, 1985. – С.158.

¹³² Роговин В.З. Социальная политика в развитом социалистическом обществе. - М.: Наука, 1987. –С.18.

¹³³ Гегель Г. Политические произведения. –М.: Наука, 1978. – С.274.

себе знаходить, або іншими словами, обидва моменти – безпосередньо наявне буття й призначеність – покладені як один момент”¹³⁴.

Тому людина, завдяки потребам, “по-перше, визначає себе, тим самим покладає себе як те, що підлягає запереченню і цим співвідноситься з іншою по відношенню до неї, байдужою об’єктивністю, але що воно, по-друге, так же не втрачене в цій втраті самого себе, зберігає себе у ній і залишається тотожністю рівного самому собі поняттю; тим самим воно імпульс до покладання для себе згаданого другого по відношенню до нього світу як рівного поняттю, до зняття цього світу і до об’єктивації себе. Внаслідок цього самовизначення живого має форму об’єктивної зовнішності, а через те, що воно у той же час тотожне з собою, воно абсолютне протиріччя”¹³⁵.

Остання теза надто важлива для розуміння структури морфологічної форми соціальної роботи, бо вона теоретично обґрунтовує її як протиріччя. Наявність протиріччя є свого роду гарантом того, що така система здатна до саморозвитку, оскільки є причина, тобто сила, яка забезпечить саморух її власного механізму.

Таким чином, при виході потреб людини, як необхідності, у буття має місце їх роздвоєння на складові частини. Одна з них знаходиться у структурі живого, тілесного людського організму, яка проявляється через різні його споживчі стани¹³⁶. У той час як інша – представлена множинною сукупністю предметів зовнішнього середовища і яка є не що інше як соціальна сфера суспільства.

Це означає, що доморфологічну форму треба розглядати як протиріччя між біологічним організмом людини та соціальною сферою суспільства, або суб’єктивним та об’єктивним елементами.

При цьому нагадаємо, що зміст соціальної сфери суспільства вперше більш-менш ґрунтовно був розкритий у радянській науці лише у 1989 році після широкої дискусії в науковому середовищі. Саме тоді науковці й політики дійшли до висновку, що “у широкому сенсі – це сфера суспільного виробництва самої людини, з його інтересами та їх виявленнями у різних формах спілкування. Вона включає в себе і побут, і сферу послуг, і освіту, і охорону здоров’я, і соціальне забезпечення, тобто сукупність усіх соціальних інститутів, що націлені на обслуговування потреб людини”¹³⁷.

¹³⁴ Гегель Г. Философия религии. – М.: Мысль, 1977. –Т.2. – С.65.

¹³⁵ Гегель Г. Наука логики. – М.: Мысль, 1972. –Т.3. – С.227.

¹³⁶ Див.: Михайлов Н.Н. Социализм и разумные потребности личности. – М.: Политиздат, 1982. – С.22-38 та ін.

¹³⁷ Горбачов М.С, Социалистическая идея и революционная перестройка. –М.: Политиздат, 1989. – С.27.

Ця єдність морфологічної форми як відношення буття є у бутті понад усе становлення, перехід однієї визначеності в іншу, а якщо виразитись конкретніше, то це і є той процес, що знаходиться в основі морфологічної форми системи соціальної роботи. *Сутність морфологічної форми полягає, таким чином, в утриманні як остова даної системи переходу суб'єктивної форми соціальних відносин в об'єктивну форму соціальних відносин і навпаки.*

У той час, як людина звично вважає, що тільки нужда примушує його пристосовуватись до реально існуючого, часом вороже йому протистояння світу. У дійсності ж ця єдність, людини зі світом повинна бути усвідомлена не як вимушене відношення, а як відношення розумне. Вирішити це завдання - означає з'ясувати спосіб їх взаємодії між собою, за яким уже, як відомо, нічого немає. Саме це ми робимо, вимальовуючи теоретичними засобами морфологічну форму системи соціальної роботи.

Тепер ми можна приступити до теоретичного відтворення повної форми системи соціальної роботи як компонента соціального організму країни. Але ми тут повинні довести аналіз структури поняття "соціального" до логічного кінця, тобто розглянути рух його сутності на стадії дійсності. Це не надуманий крок, а нагальна необхідність, оскільки він викриває суттєві властивості соціальної роботи.

На стадії дійсності "соціальне" у вузькому сенсі слова постає перед нами як органічна єдність сутності та існування. Саме в дійсності має істину позбавлена образу сутність та позбавлене опори явище, по-іншому, певна сталість системи соціальної роботи і багатоманіття її, що позбулося міцності.

Ця єдність внутрішнього та зовнішнього моментів "соціального" є абсолютна дійсність, яка є абсолютним відношенням його до самого себе – є субстанція. Вона відома нам як атрибут. "Атрибут – це лише відносне абсолютне, деякий зв'язок, - відмічає Гегель, - який не означає нічого іншого, крім абсолютного у деякому визначенні форми"¹³⁸.

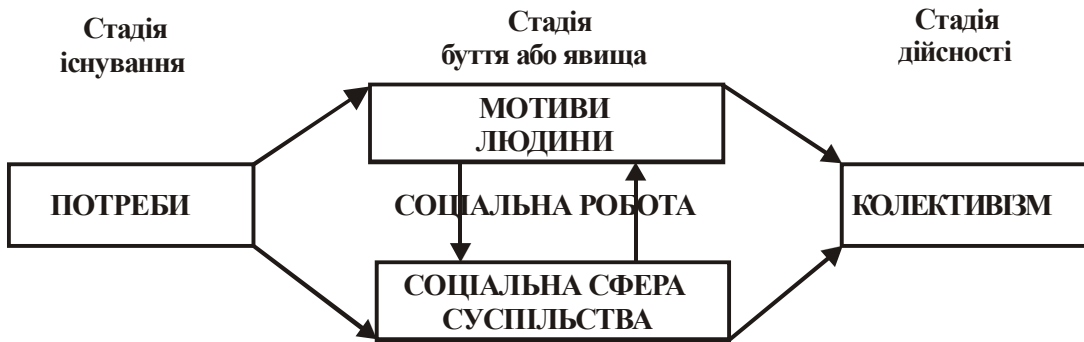
З наукової літератури випливає, що результатом становлення соціальної роботи, або атрибутом саморозгортання соціального явища, є *колективізм, як всезагальний принцип, спосіб сумісної діяльності людей*, що утворює свого роду "тотальність людського проявлення життя". Становлення якого необхідно для того, щоб людство вирвалось, нарешті, з множини зовнішніх залежностей і для того, щоб створити в середині себе механізм саморозвитку. Саме цей продукт ми маємо на увазі коли апелюємо до поняття "соціальний організм країни".

¹³⁸ Гегель Наука логики. –М.: Мысль, 1971. – Т.2. - С.177.

Тепер можна подати алгоритм саморозгортання поняття “соціальне” у вузькому сенсі слова. З вищевикладеного прямо випливає, що він має такий вигляд (Див. схему 6.1).

Схема 6.1.

Алгоритм саморозгортання поняття “соціальне”

Як випливає з вищенаведеного, ми можемо дійти висновку про те, що “соціальне” у вузькому сенсі слова – це специфічний спосіб включення людини у всезагальний механізм саморозгортання матеріального та духовного світів, який сформувався під впливом суспільного поділу праці, заснований на поглиблюючому та поширюючому процесі задоволення постійно зростаючих потреб людини у необхідному обсязі речовини, енергії та інформації, що матеріалізується у структурі людського організму у формі її фізичних та сутнісних сил, виявляючий та стверджуючий себе на практиці шляхом саморозгортання принципу колективізму.

У життєдіяльності людей зміст “соціального” подає себе як соціальне явище. При цьому підкреслимо, що діяльність, відношення, зв’язок, процес – це всього лише його різні основи. Загальне визначення “соціального” приводить до членування його на соціальні зв’язки та соціальні процеси, які можна розглядати як його статичний та динамічний аспекти. Соціальним зв’язком треба вважати всі форми відносин між людьми, включаючи безпосередні контакти між особистостями з приводу свого відтворення. З цього кута зору навіть неформальні контакти між ними з приводу усіх без виключення сторін саморозвитку світової цивілізації є соціальним зв’язком. Саме цим пояснюється, на нашу думку, таке стійке вживання терміну “соціальне” у вузькому та широкому сенсах. Зв’язки переростають у процеси, якщо за ними настають будь-які зміни. Якщо формальна або неформа-

льна взаємодія людей веде до укріплення згуртованості колективу, то настає момент розвитку, який дістав назву процесу його соціального становлення.

Якщо додати до цього, що дійсність соціального явища є формальна єдність його внутрішнього та зовнішнього, що володіє визначенням безпосередності, що є протилежним визначенню деякої можливості. Співвідношення цих двох складових, мається на увазі безпосередності та можливості – є третє, а саме – необхідність. Їх взаємодія є, таким чином, сама причинність, бо причина тут не тільки має деяку дію, але у дії вона як причина співвідноситься сама з собою. Необхідність є таким чином внутрішня тотожність; причинність – це його виявлення себе, в якому його видимість – буття іншого у субстанціональному сенсі – зняла себе і необхідність зведена у свободу.

Одночасно з цього впливає висновок про те, що, з одного боку, соціальна робота необхідна для соціального цілого – наприклад, країни або світу, а з другого - система соціальної роботи має, завдяки специфічним властивостям особистості людини, свій оригінальний продукт, а саме – соціальний організм країни. Тож, соціально сильна держава – це утворення, яке побудоване на принципі колективізму.

Таким чином, вона, повна система соціальної роботи, є рушійна сила у творенні та відтворенні соціального цілого. Завдяки саме їй, соціальний організм країни набуває якостей аутопоезису, тобто властивості самовідтворення.

Звідси також прямо впливає розуміння того, чого варта соціальна робота і з точки зору затрат інтелектуальної енергії, і з точки зору затрат часу та матеріальних ресурсів, і з точки зору фінансових витрат, і з точки зору престижності професії соціального працівника, і з точки зору темпів формування української нації, і з точки зору перспектив розбудови незалежної України.

На основі того, що подали вище, тепер можна перейти до відтворення елементної бази морфологічної форми системи соціальної роботи. При цьому, звернувши увагу на положення, що введене в практику системного аналізу суспільних процесів В.Г.Афанас'євим. Суть його полягає у тому, що як суспільство у цілому, так і його підсистеми у своїх підвалинах “мають речові, процесуальні, духовні та людські компоненти”¹³⁹.

На підставі вищеподаного, можна визначити, що елементами системи соціального забезпечення формування особистості є:

- **Особистість людини, як сукупність вітальних та соціальних потреб;**

¹³⁹ Див.: Афанас'єв В.Г. Человек в управлении обществом. – М.: Политиздат, 1977. –С.7.

- Громадянське суспільство або соціальні спільноти: народ, нація, етнос, колектив, група, сім'я;
- Кадри соціальної роботи;
- Технологія соціальної роботи;
- Матеріали задоволення потреб: речовина, енергія та інформація;
- Соціальна інфраструктура;
- Орган управління соціальною системою соціальної роботи;
- Нормативна база: стандарти, нормативи;
- Канали комунікації, що пов'язують елементи між собою.

Аналіз поданих тут складових дає змогу стверджувати, що вони мають соціальний характер, тому що поєднуються у цілісність потребами людини. Саме вони, потреби, дають можливість подати дану сукупність як логічно однорідну, тобто задають їй масштаб, систему координат та визначають специфіку системоутворюючих зв'язків.

По-перше, вони певним чином виокремлюють та організують соціальну реальність, прив'язують нас до їх носія – конкретної особистості, сім'ї, групи, колективу і т.ін.

По-друге, вони структурують дану реальність, тобто задають її елементи та зв'язки, що повторюються, типологічно однорідні відношення та вузли відношень.

По-третє, вони прив'язують нас до певного принципу пояснення.

По-четверте, вони дають можливість обумовити одиницю аналізу, таке мінімальне утворення, у якому безпосередньо відтворені її сутнісні зв'язки та параметри.

Тепер можна більш детально розглянути кожен з вищенаведених елементів системи соціальної роботи. Це пов'язано з тим, що до цього часу у літературі вони майже не розглядалися як самостійні утворення, яким притаманні свої функції у вищенаведеній єдності.

3.2.1. Особистість людини як сукупність потреб

Першоелементом системи соціальної роботи є сама особистість, яку треба розглядати як певну систему потреб. Звідси прямо впливає його місце та роль у системі соціального забезпечення як джерела її саморуху. Її провідна функція полягає у тому, що він, елемент, індивідуалізує функціонування системи соціальної роботи шляхом здійснення програми особистого індивідуального розвитку.

Нагадаємо, що у філософському трактуванні потреби – це “нужда або недостаток у чому-небудь необхідному для підтримки життєдіяльності та розвитку організму, людської особистості, соціальної групи, суспільства в цілому; внут-

рішній збудник активності"¹⁴⁰. При цьому задоволення існуючих потреб веде до появи нових, "і це породження нових потреб є, за визначенням К.Маркса, першим історичним актом"¹⁴¹.

Людина виходить за обмеження першої природи і "доводить свою всезагальність понад усе шляхом створення різноманіття потреб і засобів (їх задоволення – В.Б.), а потім розчленуванням і розділом конкретної потреби на окремі складові і сторони, які стають різними приватними і тим самим більш абстрактними потребами"¹⁴².

При цьому слід звернути увагу на те, що потреби особистості мають системний характер, тому суспільство повинно мати саме повний варіант системи соціальної роботи, оскільки у будь-який момент може активізуватись будь-яка потреба людини. "Розмір так званих необхідних потреб, рівно як і засоби їх задоволення, самі є продуктом історії і залежать від культурного рівня країни"¹⁴³, - цілком слушно зауважував К.Маркс. Усвідомлені суспільством, класами, групами та індивідами потреби виступають як їх соціальні інтереси.

У словнику-довіднику для соціальних працівників та соціальних педагогів виділяється два види потреб, з якими вони стикаються у практиці соціальної роботи. Тут мова йде про психологічні та соціальні потреби. При цьому зазначено, що психологічні потреби – це "психічне явище відображення об'єктивної нужди (нестатку) організму у чому-небудь (це є біологічні потреби) або особистості (соціальні чи духовні потреби, які властиві тільки людині). Психологічні потреби виступають джерелом активності людини. Діяльність людини породжується "модифікованими" потребами – мотивами. Мотив спонукає людину до діяльності, тому що мотив є предметом потреби, опредмеченою потребою"¹⁴⁴.

У той же час соціальні потреби подаються для соціальних працівників як "особливий вид потреб людини; нестаток у чому-небудь, що є необхідним для підтримки життєдіяльності організму людської особистості, соціальної групи, суспільства загалом; внутрішній спонукач активності. Потреби соціальні – потреби людини у трудовій діяльності – соціально-економічній активності, духовній культурі, тобто у усьому, що є продуктом суспільного життя. До потреб

¹⁴⁰ Философский энциклопедический словарь. 2-е изд.– М.: Сов. энциклопедия, 1989. – С.499.

¹⁴¹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.3. – С.27.

¹⁴² Гегель Г. Философия права. – М.: Мысль, 1990. – С.235.

¹⁴³ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.23. – С.182.

¹⁴⁴ Словник –довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників. – К., 2000. – С.151.

соціальних належать потреби, пов'язані з включенням індивіда в сім'ю, соціальні групи і колективи, в різні сфери виробничої і невиробничої діяльності.

Потреби соціальні – вихідний побуджувач людини до діяльності, що виражає залежність суб'єкта діяльності від зовнішнього соціального світу. Умови, які оточують людину, не лише породжують потреби, але й створюють можливості їх задоволення. Фіксація потреб соціальних у формі ціннісних орієнтацій, усвідомлення реальних можливостей їх реалізації, шляхів і способів їх досягнення означають перехід потреб до свідомості людини¹⁴⁵. З інших наукових джерел відомо, що мотив – це окультурена потреба. І з цим можна погодитись.

При цьому очевидним фактом є наявність у структурі особистості двох протилежних джерел активності, а саме: вітального, коли активність збуджується завдяки механізму мотивації, тобто залежного від першої природи та соціального, коли активність збуджується завдяки механізму спонукання, тобто залежного від другої природи.

Тут треба визначити сферу використання понять “людина” та “особистість”, бо кожна з понад ста тридцяти наук, що вивчає особистість людини, вкладає у них “свій” зміст. Досить вказати на те, що в сучасній науковій літературі існує понад п'яти десятків визначень поняття “особистість”.

При аналізі явища соціальної роботи слід виходити, на нашу думку, з того, що у понятті “людина” фіксуються загальні родові ознаки – біологічна організація, фізичний стан, психіка, свідомість, мова, то у понятті “особистість” – фіксуються соціальні властивості (здатність до праці, спілкування), що притаманні окремому типу людей і їх форма існування завжди індивідуальна. Вираз “особистість людини” підкреслює системне відтворення та функціонування природних та соціальних якостей індивіда. Це добре сформулював О.Г.Спіркін, який писав: “Людина представляє собою цілісну єдність біологічного (організмного), психічного та соціального рівнів, які формуються із двох начал: природнього та соціального, успадкованого та набутого в житті. При цьому людський індивід – це не проста арифметична сума біологічного, психічного та соціального, а їх інтегративна єдність, яка приводить до виникнення якісно нового ступеня – людської особистості”¹⁴⁶.

При цьому важливо підкреслити те, що особистість, як одна зі складових структури індивіду, морфологічно складається з так званих сутнісних сил, які саме й утворюють її соціальну якість. Суспільні відносини, що засвоєні особистістю у ході життєдіяльності, як довів К.Маркс, претендують “на положення

¹⁴⁵ Словник – довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників. – К., 2000. – С.151.

¹⁴⁶ Спіркін А.Г. Основы философии. – М.: Политическая литература, 1988.- С.457.

внутрішньої сутності”, у цьому сенсі вони і виступають сутнісними силами людини, які він і розглядав як “дійсний суспільний зв’язок” людей.

Більш пізнішими дослідженнями доведено, що сутнісні сили, як атрибутивні якості, виникають у процесі внутрішньої життєдіяльності людини. Вони існують у структурі біологічного організму людини як специфічні енергоінформаційні поля, завдяки яким людина має змогу брати участь у суспільному поділі праці¹⁴⁷.

Таким чином, “сутнісні сили” треба розглядати як міру акумульованої людиною інтелектуальної енергії, завдяки якій вона може здійснювати певний вид роботи, а отримуючи за це матеріальну винагороду, підтримувати своє існування. Їх не можна ототожнювати з діяльністю людини, оскільки вони характеризують лише її потенційну можливість до здійснення такої діяльності.

Отже, сутність особистості людини є функціонування сутнісних сил як, власне, соціального змісту людини, що еволюційним шляхом виникає із атрибутивних властивостей універсуму. Це у генетичному аспекті, а у функціональному вимірі - сутнісні сили виникають у молодого покоління під впливом уже існуючого суспільства, яке на етапі зрілого стану підхоплює естафету старшого покоління у збагаченні існуючого соціального світу.¹⁴⁸

За таких умов поняття “розвиток особистості” постав, як суспільний процес. К.А.Абульханова-Славська розглядає його як “рух” особистості у суспільній життєдіяльності. “Рівень, якість розвитку особистості, - пише вона, - сам по собі є умовою її участі у житті суспільства”¹⁴⁹.

Даний процес – не просто потік її змін, а сталі, тобто такі, що зберігають зміни у структурі життєдіяльності особи, і які пов’язані з оновленням або реабілітацією, якщо говорити мовою соціальної роботи, її сутнісних сил. І якщо ні в жодній сфері дійсності не може проходити розвиток, який би не відкидав своїх прийдешніх форм існування, то розвиток особистості засобами соціальної роботи передбачає, відповідно, перетворення існуючих настанов, орієнтацій, ідеалів, цілей, потреб та мотивів, нарешті, поведінки людини.

3.2.2. Громадянське суспільство або соціальні спільноти

Привласнюючи об’єктивні соціальні відносини, особистість завжди вступає з соціальними спільнотами у прямий або опосередкований контакт. Сюди ж вона, особистість, відкидає і свій особистий продукт, що отриманий у результаті перетворення засвоєного матеріалу. Існування соціальних спільнот – це особлива

¹⁴⁷ Див.: Бех В.П. Человек и Вселенная.- Запорожье: “Тандем-У”, 1999.

¹⁴⁸ Див.: Там само. – С.29.

¹⁴⁹ Абульханова –Славская А.К. Деятельность и психология личности. – М., 1980. – С.125.

сфера у структурі соціального організму країни і вона відома нам як громадянське суспільство. З'ясуємо більш детально зміст явища “громадянське суспільство”, у лоні якого виникає, функціонує та розвивається соціальна робота.

Існує декілька його визначень. Вони перш за все стосуються різних мовних та культурних середовищ. Тому громадянське суспільство “являє собою видовище як *надмірності*, так і убогості і загального обом фізичного і морального упадку”¹⁵⁰.

Найбільш глибоко це явище проаналізував Г.Гегель, який вважав, що громадянське суспільство виникає, коли “сім’я розпадається і її члени відносяться один до одного як самостійні особи, що об’єднуються лише узами потреби один у одному”¹⁵¹.

У іншому випадку він писав про те, що громадянське суспільство – це “об’єднання членів як самостійних, одиничних у формальній, таким чином, всезагальності на основі їх потреб і через правовий устрій (правову державу – В.Б.) як засобу забезпечення безпеки осіб та власності і через зовнішній порядок для їх особливих та загальних інтересів”¹⁵².

Сьогодні в теоретичній думці України під громадянським суспільством розглядається “суспільство розвинених економічних, соціальних, політичних і моральних взаємовідносин, яке функціонально не залежне від держави, взаємодіє з нею створює правові відносини, умови зростання матеріального добробуту та духовної культури, сприяє розвитку соціальної активності громадян, форм їх самоорганізації”¹⁵³.

Для сучасного українського суспільства актуалізуються, з точки зору того, що воно є основою для саморозгортання явища соціальної роботи, принаймні декілька основних особливостей громадянського суспільства, а саме те, що:

воно ще тільки структурується у певну соціокультурну композицію громадських організацій, об’єднань, асоціацій, фондів, рухів. Це означає, що національна система соціальної роботи повинна одночасно вибудовувати свою структуру з урахуванням не тільки стану та політики державних інститутів, але й поведінки агентів громадянського суспільства;

його провідними завданнями, у розумінні європейської традиції, є: забезпечення прав і свобод кожного пересічного громадянина та громадське “страхування” щодо їх реального забезпечення;

¹⁵⁰ Гегель Г. Философия права. – М.: Мысль, 1990. – С.230.

¹⁵¹ Там само. – С.95.

¹⁵² Там само. – С.208.

¹⁵³ Концепція реформування політичної системи України. Проект. – К., 2001. – С.17.

воно здійснює громадську оцінку якості "життєвого простору" особистості щодо дотримання принципу справедливості та його придатності для саморозгортання особистості;

воно має стати експертом якості управлінських рішень з боку держави, особливо соціальної політики;

воно покликане забезпечити ефективний громадський контроль щодо невтручання державних органів управління в особисте життя громадянина;

воно повинно бути ініціатором пропозиції щодо множини власних рішень та механізмів запровадження (громадські слухання, обговорення у ЗМІ і таке ін.) аж до їх прийняття демократичними засобами.

Тож, провідним елементом тут є соціальні спільноти, тому що саме вони на практиці генерують не тільки зміст соціального явища, але й наукові знання про "соціальне", а у їх масовій свідомості функціонують та зберігаються духовні цінності. Тому головна його функція проявляється у формі діяльності з формування та зберігання потреб особистості.

Воно ж визначає загальні межі, обсяг і структуру системи соціального забезпечення. По вертикалі розташовуються різні соціальні спільноти, що відрізняються одне від одного наборами потреб та інтересами, що формуються на їх основі, а по горизонталі – розташовується сукупність потреб цих спільнот. Тим самим створюється певний діапазон для задоволення потреб окремої особистості і, відповідно, можливість досягнення нею певного рівня розвитку.

Це означає, що соціальні спільноти визначають той масштаб розвитку особистості, який відповідає конкретному періоду розвитку суспільства. Бо саме вони утворюють, за висновками К.Маркса, так званий формаційний тип особистості.

Таким чином, соціальна робота є породженням родового життя людини, тому вона саморозгортається на основі функціонування та розвитку громадянського суспільства, визначається потребами людини, і, нарешті, торкається як потреб біологічного, так і соціального походження. При цьому зауважимо, що держава виконує відносно соціальної роботи лише загальну регуляційну функцію.

Саме генетичний зв'язок соціальної роботи з громадянським суспільством, який інтуїтивно відчувається дослідниками, є поясненням того, що останнім часом дехто з них відносить до її об'єктів усе більшу кількість верств населення. Не поодинокими є випадки коли до об'єктів соціальної роботи віднесені категорії працюючих, які мають добре здоров'я, амбіційні плани на майбутнє й досить солідну заробітну платню.

3.2.3. Кадри соціальних працівників

Система соціальної роботи, як галузь суспільного виробництва повинна обов'язково мати специфічні кадри. Поняття “кадри соціальної роботи” як категорія, на жаль, не увійшло поки що до словників з соціальної роботи, але, якщо підійти до визначення їх статусу із загальнометодологічних позицій, то мова повинна йти, на нашу думку, про людські ресурси, що задіяні у галузі соціальної роботи.

Нагадаємо, що під *трудовими ресурсами* розуміється та частина населення, яка володіє необхідним фізичним розвитком, здоров'ям, освітою, культурою, здібностями, кваліфікацією, професійними знаннями у сфері соціальної роботи. У той же час *поняття “кадри соціальної роботи” включають у себе постійний (штатний) склад працівників, тобто працездатних громадян, що знаходяться у трудових відносинах з різними організаціями соціальної сфери.*

У цьому смислі воно, поняття “кадри” співпадає з соціально-економічною категорією “робоча сила”, під якою розуміється здатність до праці у сфері надання послуг іншим людям, сукупність фізичних та інтелектуальних здібностей людини, необхідних їй для виробництва життєвих благ. Термін “трудові ресурси”, що вперше в науку ввів, як відомо, у 20-ті роки минулого століття С.Г.Струмлін, переважно застосовується як планово-розрахунковий вимір робочої сили. Як соціально-економічна категорія – це сукупність носіїв функціонуючої і потенціальної суспільної та індивідуальної робочої сили і тих відносин, що виникають у процесі її відтворення (формування, розподілу, та використання).

Разом з тим між цими поняттями існують і відмінності. Робоча сила – це загальна здатність до виробничої праці, її застосування пов'язано з виробництвом матеріальних або духовних благ.

Тому під кадрами соціальної роботи слід розуміти штатних кваліфікованих працівників, що пройшли попередньо фахову підготовку і володіють спеціальними знаннями, трудовими навичками або досвідом роботи у вибраній сфері діяльності¹⁵⁴. Серед яких, до речі, тільки у державній системі соціальної роботи в Україні працюють майже 37 тисяч соціальних працівників, які не мають відповідної освіти¹⁵⁵.

Персонал, на відміну від кадрів, представляє собою більш широке поняття. Персонал – це весь особистісний склад закладу соціальної роботи або частина цього складу, що представляє собою групу за професійними або іншими ознаками (наприклад, обслуговуючий персонал). По-іншому, основні складові по-

¹⁵⁴ Див.:Щекин Г.В. Теория кадровой политики. – К.: МАУП, 1997. – С.18.

¹⁵⁵ Див.: Соціальна робота в Україні: перші кроки. – К.: Видавничий дім “KM Academia”, 2000”. – С.118.

няття “кадри” – постійність та кваліфікація – для поняття “персонал” не є обов’язковими. Персоналом називають постійних та тимчасових робітників, представників кваліфікованої і некваліфікованої праці.

Люди, які зайняті у сфері соціальної роботи мають своїм професійним обов’язком підтримку та захист прав людини, задоволення її основних соціальних намагань направлень. Соціальна робота за своїм спрямуванням є професією в основі якої лежить захист прав людини. Своїм основоположним принципом має істину кожного індивідуума; однією з основних завдань є співдія справедливим соціальним структурам, що здатні запропонувати людям безпеку та розвиток, підтримують їх достоїнність.

Соціальний робітник працює зі своїми клієнтами на багатьох рівнях: микрорівень – індивідууми та сім’я, мезорівень – соціальні спільноти та організації, макрорівень суспільства – національний та інтернаціональний. Тому соціальна робота – це професія, метою якої є внесення необхідних соціальних змін у суспільство в цілому і в індивідуальні форми його розвитку. Професійні соціальні працівники покликані служити на благо та самореалізацію людських індивідуумів, розвитку і предметному залученню наукових знань відносно властивостей людини і суспільства, розвитку ресурсів для задоволення індивідуальних, групових, національних та інтернаціональних потреб і прагнень до досягнення соціальної справедливості. За таких обставин принцип соціальної справедливості є головним у соціальній політиці¹⁵⁶. Тому не випадково, що деякі автори сутність соціальної роботи визначають як “надання допомоги індивідам та різним групам у здійсненні ними соціальних прав”¹⁵⁷.

Професійно-етичні вимоги до соціального працівника більш ґрунтовно викладені у навчальному посібнику “Соціальна робота в Україні: теоретико-методологічні засади”, що вийшов з друку у 2001 році¹⁵⁸.

Соціальні працівники займаються плануванням, оцінкою, застосуванням, аналізом і модифікацією превентивної соціальної політики і послуг для груп і спільнот. Вони участвують у виконанні багатьох соціальних функцій шляхом застосування різних методологічних підходів, працюючи у широких організаційних рамках і забезпечуючи соціальні послуги для різних секторів на макро- мезо- та макрорівнях. Навчання соціальній роботі проводиться у рамках соціологічного

¹⁵⁶ Див.: Преподавание и изучение прав человека: Пособие для учебных заведений по общественной деятельности и социальной профессии. – Нью-Йорк: ООН, 1992.

¹⁵⁷ Технологии социальной работы: Учебник под общ.ред. проф.Е.И.Холостовой. – М.:ИНФРА-М, 2001.- С.35.

¹⁵⁸ Див.: Лукашевич М.П., Мигович І.І., Пінчук І.М. Соціальна робота в Україні: Навчальний посібник/ За ред. М.П.Лукашевича. – К.: МАУП, 2001. – 126с.

напрямку і націлено на підтримку соціального розвитку, тренінг і знання практики соціальної роботи, політики соціальних послуг і соціального благобуття.

Наявність кадрів соціальних працівників у структурі системи соціальної роботи прямо вказує на те, що є всі об'єктивні підстави для розробки та здійснення у цій галузі цілеспрямованої кадрової політики.

Таблиця 6.1.

Головні види професійної діяльності,
якими доводиться найчастіше займатися співробітникам
Державного Центру соціальних служб для молоді¹⁵⁹

№ з/п	Зміст питання	Кількість відповідей у %
1	Організація масових заходів	92
2	Підготовка звітної документації	73
3	Підготовка та проведення лекцій та бесід	70
4	Очне консультування	65
5	Соціологічні опитування	59
6	Керівництво роботою колективу	57
7	Розповсюдження профілактичних матеріалів, підготовка соціальної реклами	57
8	Підготовка і організація роботи волонтерів	51
9	Телефонне консультування	40
10	Розробка проектів та програм соціальної роботи	35
11.	Сприяння наданню побутових послуг	30
12.	Проведення тренінгів	30
13.	Підготовка пропозицій щодо державних та регіональних програм, законодавства, нормативних документів	30
14.	Організація роботи ігротек	27
15.	Розробка або адаптація методик соціальної роботи,	22

¹⁵⁹ Див.: Соціальна робота в Україні: теорія та практика. – К.: УДЦССМ, 2001. – С.10.

	методичних матеріалів	
16.	Організація роботи груп взаємодопомоги	22
17.	Вулична робота	19
18.	Методична підготовка соціальних працівників	13

У той же час зміст керівників соціальних служб для молоді різного рівня значно відрізняється від того, чим професійно зайняті рядові співробітники. Про це яскраво свідчать дані, що отримані у ході їх опитування (Див. таблицю 2.).

Таблиця 6.2.

Розподіл відповідей на питання
«Які завдання Вам доводиться розв'язувати у професійній діяльності
як керівнику соціальної служби?»

№ п/п	Зміст питання	Кількість відповідей, у %
1	Планувати роботу	76
2	Представляти інтереси служби в інших органах	70
3	Розробляти кошторис заходів, залучати кошти	68
4	Надавати клієнтові необхідну інформацію	62
5	Розв'язувати організаційні питання (підготовка приміщень, придбання необхідних матеріалів тощо)	57
6.	Відшукувати ресурси для діяльності служби	54
7.	Керувати діями підлеглих	54
8.	Стимулювати дії підлеглих	49
9.	Аналізувати соціальні проблеми, їх причини, тенденції розвитку, наслідки	46
10.	Представляти інтереси клієнта в інших установах	43
11	Відшукувати ресурси для задоволення запитів клієнтів	35
12.	Проводити навчання підлеглих	13
13.	Здійснювати супервізію підлеглих	13

Ясно, що сьогодні ще не все гаразд з якістю підготовки кадрів соціальних працівників до соціальної роботи в умовах трансформації суспільних відносин. Найбільш вразливі місця у їх професійній діяльності виявлені у ході соціологічного дослідження (Див. таблицю 3.).

Таблиця 6.3.

Розподіл відповідей на питання
«Які знання та вміння були б потрібні (необхідні)
Вам у професійній діяльності?»

№ з/п	Зміст питання	Кількість відповідей у %
1.	Законодавство та нормативне забезпечення соціальної роботи взагалі і соціальної підтримки окремих категорій клієнтів	78
2	Технології розробки та впровадження соціальних проєктів, програм соціальної роботи	68
3	Методика індивідуальної і групової роботи з клієнтами	65
4	Психологічна робота в соціальній роботі	62
5	Організація соціальної роботи на основі "клієнт"	62
6.	Соціальна політика в Україні	57
7.	Історія і сучасний досвід соціальної роботи в Україні та в інших країнах	57
8.	Технології роботи соціальних служб і центрів соціальної роботи	54
9.	Теоретичні засади соціальної роботи, в т. ч. з окремими категоріями клієнтів	51
10.	Менеджмент в соціальній роботі	43
11.	Основи менеджменту	41
12	Етичні проблеми в соціальній роботі	40
13.	Супервізорство у соціальній роботі	40

Отже, як показав спеціальний аналіз, найбільш слабким місцем у підготовці соціальних працівників є недостатні знання з теорії соціальної роботи – системи поглядів і уявлень щодо використання чи пояснення соціальних явищ, процесів, відносин, пов'язаних із діяльністю відповідних органів і служб із соціального захисту й допомоги населенню. Недостатня також їх орієнтація в законодавстві та в нормативному забезпеченні щодо соціальної роботи взагалі і соціальної підтримки окремих категорій і клієнтів зокрема (78%), невміння проводити психологічні дослідження (62%), слабке володіння методикою і технологією індивідуальної і групової роботи (65% і 54% відповідно) знижують ефективність рівня соціальної роботи з відповідними категоріями населення¹⁶⁰.

3.2.4. Технологія соціальної роботи

Подальшим елементом системи соціальної роботи є технологія соціальної роботи. Справа полягає у тому, що технологія має унікальну властивість опти-

¹⁶⁰ Див.: Соціальна робота в Україні: теорія та практика. – К.: УДЦССМ, 2001. – С.10.

мізувати у часі та просторі використання наявних матеріальних, людських та фінансових ресурсів. Її головна функція - пов'язувати інструменти соціальної роботи у ході задоволення потреб індивіду, групи, спільноти, суспільства.

Тому, як цілком слушно пише О.І.Холостова: “Комплексність проблем соціальної роботи, складність об'єктів та суб'єктів соціальних перетворень, необхідність при обмеженому обсязі соціальних ресурсів досягти максимально значущий та ефективний результат – все це наполегливо вимагає технологізації соціальної роботи, а специфіка цього виду діяльності визначає характер тих технологій, якими оперує соціальна робота”¹⁶¹.

Подамо точку зору вітчизняних авторів на технологію соціальної роботи¹⁶². Технологія соціальної роботи (гр. *techue* - мистецтво, *logos* – поняття, вчення) – сукупність знань про засоби і способи здійснення певних процесів. У нашому випадку технології соціальної роботи - сукупність шляхів, методів, прийомів і засобів надання допомоги клієнтові, або вирішення проблеми.

Розуміння соціальної роботи (Данакін Н.С.) як інтегрованого, універсально-го виду діяльності, спрямованого на задоволення соціально гарантованих та особистісних інтересів і потреб людей, перш за все соціально незахищених верств населення, дозволяє визначати дві форми соціальних технологій:

- 1) соціальні програми, що містять певні засоби та способи діяльності;
- 2) саму діяльність, побудовану відповідно до таких програм.

Існує кілька підходів до класифікації соціальних технологій. Вони базуються як на диференціації об'єктів соціальної роботи, так і на визначенні змісту, способів, методів оптимального функціонування соціуму. Якщо за основу класифікації брати сфери докладання зусиль та масштабність соціальних операцій, то можна визначити такі групи технологій: глобальні; інноваційні; регіональні; інформаційні; історичні; технології соціальної злагоди; технології розв'язання конфліктів; політичні; адміністративно-управлінські; психологічні та психофізичні технології.

У вітчизняній літературі технології соціальної роботи трактуються як сукупність прийомів, методів та впливів, що застосовуються соціальними службами, окремими закладами соціального обслуговування, соціальними працівниками з метою досягнення успіху соціальної роботи та забезпечення ефективності реалізації завдань соціального захисту населення.

Технології, що застосовуються в соціальній роботі, виступають переважно у формі знань (наука); знань та умінь (навчання); знань, умінь, досвіду і практики (діяльність). Діяльнісний аспект трактовки соціальних технологій дозволяє

¹⁶¹ Технологии социальной работы: Учебник под общ.ред. проф.Е.И.Холостовой. – М.:ИНФРА-М, 2001.- С.39.

¹⁶² Див.: Соціальна робота в Україні: теорія та практика. – К.: УДЦССМ, 2001. – С.35-39.

визначити такі їх види: соціальний контроль, соціальну профілактику, терапію, реабілітацію, соціальну допомогу та захист, соціальне страхування, соціальне обслуговування, соціальне опікунство та соціальне посередництво.

О.І. Холостова трактує соціальні технології як узагальнення набутих і систематизованих знань, досвіду, умінь і практики роботи суб'єктів соціальної діяльності і зазначає, що зміст соціальних технологій стосовно розуміння соціальної роботи (в широкому розумінні цього терміна) має носити випереджальний превентивний характер.

Завдання підвищення технологічного рівня соціальної роботи складається з таких аспектів: структурного, функціонального, нормативного, операційного та інструментального.

Структурний аспект технологізації містить поняття керованих та некерованих соціальних ситуацій та можливої післядії (результату та наслідку).

Функціональний аспект дозволяє визнати такі механізми здійснення соціальних завдань, як заборона, настанова, дозвіл, обмеження, орієнтування, спрямування.

Нормативний аспект технологізації соціальної роботи означає встановлення закономірностей, принципів та правил.

Операційний аспект технологізації означає відокремлення певних процедур та операцій та їх подальшу координацію і синхронізацію. До основних процедур належать:

- інституціоналізація (встановлення норм та еталонів поведінки, розробка та впровадження соціальних статусів, формування системи цінностей та ідеалів);
- профілактика (система дій, спрямованих на недопущення аномальних станів соціальної системи);
- контроль (система дій, що забезпечує нормальний стан соціальної системи);
- корекція (виправлення припущених помилок, відхилень).

Інструментальний аспект технологізації передбачає усталення всіх наявних засобів та методів здійснення соціального регулювати. Автори "Довідникового посібника з соціальної роботи" визначають 17 таких способів, а саме: нормативний, традиційно-ритуальний, конвенціональний (неформальні зобов'язання, угоди), компаративний (соціальне порівняння), змагання, ціннісний, оціночний, статусний (вплив на статус людини), символічний, психотерапевтичний, соціоекологічний (вплив на життєве середовище), примушуючий, раціональний (переконання), сугестивний (навіювання), стимулюючий, селекційний та ситуаційний.

Після визначення аспектів та "інструментовки" настає час координації і синхронізації технологічних операцій, визначення послідовності їх виконання, вибір оптимальних засобів та методів виконання.

Аналіз літератури з проблем соціальної роботи дозволяє нам визначити такі етапи соціальної технології:

- теоретичний, який передбачає обґрунтування мети і об'єкта технологічного впливу, виокремлення складових компонентів (елементів), з'ясування соціальних зв'язків між ними;
- методичний, який пов'язаний з добором методів, засобів впливу, обробкою інформації, її аналізом, вибором принципів трансформації результатів аналізу в висновки та рекомендації;
- процедурний, який пов'язаний із практичною діяльністю з апробації обраної послідовності використання інструментарію.

Структура змісту технологій соціальної роботи визначається наявністю науково обґрунтованої програми (проекту), в межах якої розв'язується певна проблема; заданого алгоритму як системи послідовних операцій на шляху досягнення результату; певного стандарту (нормативу) діяльності як критерію успішності.

Аналіз складових поняття "технологія соціальної роботи" дозволив нам запропонувати такі компоненти, як первинне та загальне цілеспрямування, пошук джерел інформації, її збирання, аналіз та обробка, вибір можливих варіантів дій, уточнення мети та вибір інструментарію; прийняття рішення та організаційно-процедурна робота щодо його здійснення.

Особливостями технології соціальної роботи є:

- динамічність (гнучкість), яка проявляється в постійній зміні змісту та форми роботи фахівця з клієнтом;
- неперервність, що визначається потребою постійної підтримки контакту з клієнтом;
- циклічність, тобто стереотипне, закономірне повторення етапів, стадій процесу в роботі з клієнтами;
- дискретність соціальної роботи як технологічного процесу, яка проявляється в нерівномірному ступені впливу на клієнта на різних етапах діяльності.

Соціальні технології - це сукупність способів професійного впливу на соціальний об'єкт з метою його покращання, забезпечення оптимізації функціонування при можливому тиражуванні даної системи впливу.

Специфіка соціального впливу на об'єкт може визначатися рівнем суспільних відносин. Виходячи з цього, Л.Я.Дятченко визначає три групи соціальних технологій: технологія макросистем (макротехнології); мезотехнології - технології рівня міста, населеного пункту; мікротехнології, що розраховані на невеликі людські спільноти.

Низка дослідників характеризує соціальні технології за ступенем їх практичного втілення в організаційний процес. Так, А.І.Пригожий серед соціальних технологій визначає кабінетні - отримані на основі інформаційно-логічного аналізу; лабораторні - отримані в експериментальних, штучно створених умовах; польові - отримані в реальному соціальному середовищі.

Багатоваріантність класифікації соціальних технологій дозволяє нам визначити такі основні види соціальних технологій:

- правового забезпечення функціонування суспільства;
- політичні технології адміністративно-владного регулювання;
- економічного функціонування суспільства, розвитку власності;
- інформаційного забезпечення засобами масової інформації та комп'ютерної мережі;
- духовно-культурного розвитку;
- забезпечення соціального функціонування суспільства.

Як уже згадувалось, соціальні технології визначаються як сукупність засобів та методів впливу на соціальні процеси та соціальні системи з метою їх упорядкування та оптимізації. Звісно, що існують й інші класифікації. Так, наприклад, О.І.Холостова наводить три групи, а саме: технології діагностики (на основі вивчення соціальних проектів та вірогідних прогнозів їх розвитку); технології конструювання та проектування розвитку тих чи інших соціальних об'єктів; технології реалізації соціальних проектів, програм, введення соціальних інновацій¹⁶³.

Звертає на себе увагу розробка російськими вченими функціонального різноманіття технологій соціальної роботи як елемента морфологічної системи. Нагадаємо, що вони виділяють вісім провідних функцій, а саме¹⁶⁴:

- *аналітико-прогнозна*: вияв та облік на підвідомчій території груп, сімей та окремих громадян, які відносяться до категорій соціального ризику, оцінку рівня нужденності у різних видах та формах соціальної підтримки, моніторинг соціальних процесів, прогноз змін існуючих параметрів;
- *діагностична*: аналіз існуючих актуальних і потенційних соціальних проблем, виявлення їх причин, дослідження проблемного поля соціальної ситуації конкретних індивідуальних і групових клієнтів;
- *системно-моделююча*: визначення характеру, обсягу, форм та методів соціальної допомоги людям і групам, що опинились у скрутному становищі,

¹⁶³ Технологии социальной работы: Учебник под общ.ред. проф.Е.И.Холостовой. – М.:ИНФРА-М, 2001.- С.40.

¹⁶⁴ Див.:Технологии социальной работы: Учебник под общ.ред. проф.Е.И.Холостовой. – М.:ИНФРА-М, 2001.- С.40-41.

концептуальне обґрунтування системи надання такої допомоги, у першу чергу, системи соціального обслуговування на різних рівнях;

- *проектно-організаторська*: розробка, ресурсне обґрунтування реалізація та оцінка соціальних проектів, що націлені на вирішення того чи іншого соціального ускладнення, допомога конкретній категорії клієнтів;
- *активаційна*: підтримка активації потенціалу власних можливостей індивіда, сім'ї до самостійного вирішення своїх проблем, виходу із скрутного становища, організації розвитку самопомоги та взаємодопомоги;
- *інструментально-практична*: надання різних видів допомоги у ситуаціях життєвих ускладнень, консультації та тренінги для поліпшення взаємовідносин між людьми, надання допомоги у оформленні документів та інших необхідних дій для здійснення клієнтами своїх соціальних прав опіки та попечительства по відношенню до дітей, що втратили батьків, або повнолітнім особам, які потребують цього;
- *розпорядно-управлінська*: менеджмент органів соціального управління, координація діяльності державних та недержавних організацій та закладів з надання допомоги тим, хто її потребує, у соціальній підтримці громадян, участь у роботі з формування соціального захисту, підбір та виховання кадрів;
- *евристична*: нарощення соціального знання, поглиблення розуміння соціальних проблем, поліпшення освітньої та загальнокультурної підготовки самих соціальних працівників, підвищення їх кваліфікації.

Перспективним є, на наш погляд, використання для оцінки технологічного забезпечення соціальної роботи методологічних узагальнень, що запропоновані В.Г.Підшивалкіною¹⁶⁵. Цей автор ґрунтовно розглянув не тільки загальний алгоритм розробки соціальних технологій, але й запропонував цілу низку їх класифікацій.

Технології соціальної роботи слід розглядати саме як технології забезпечення соціального функціонування суспільства. Під соціальною роботою як особливим видом соціального впливу ми розуміємо специфічну діяльність не тільки щодо забезпечення соціальних прав громадян і надання соціальної допомоги, а й діяльність з метою регулювання відносин людини з колективом, державними структурами.

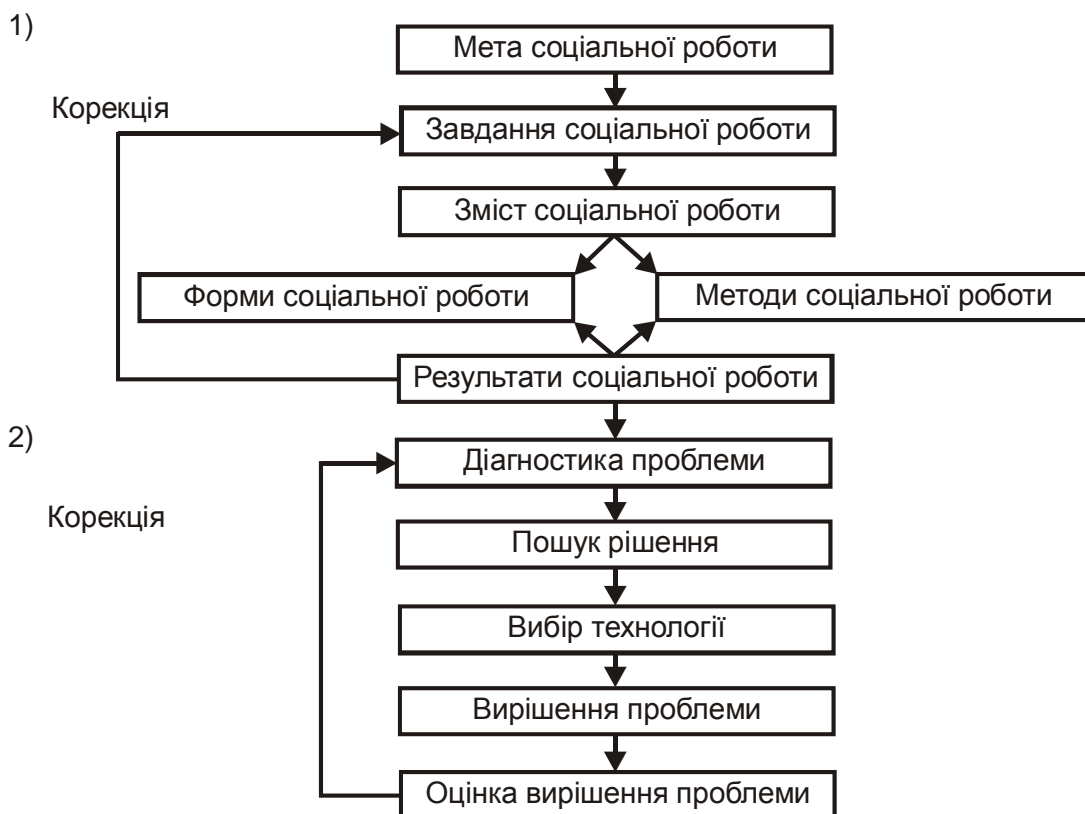
Тому визначення соціальних технологій може бути в кожному з компонентів соціальної роботи: в соціальній роботі як науці; соціальній роботі як в циклі навчальних дисциплін і соціальній роботі як виді професійної діяльності.

¹⁶⁵ Подшивалкина В. Социальные технологии: проблемы методологии и практика – Кишнев: Центр. ТИП., 1997

Будь-яку технологію у соціальній роботі можна подати, на думку Н.С.Матвійчука, у вигляді схеми¹⁶⁶:

Схема 6.2.

Модель структури технології соціальної роботи
(за Н.С.Матвійчуком).

Впровадження технологій в діяльність соціального працівника забезпечує економію сил і засобів, дозволяє науково побудувати соціальну роботу, сприяє ефективності розв'язання завдань¹⁶⁷.

Крім того, вона, технологія, надає можливості навчати людей економно витратити робочий та особистий час, ресурси і при цьому завжди гарантовано домогаться позитивних результатів у практиці соціальної роботи.

¹⁶⁶ Див.: Соціальна робота в Україні: теорія та практика. – К.: УДЦССМ, 2001. – С.38.

¹⁶⁷ Див.: Лекції по технології соціальної роботи: В 3-х частинах /Под ред. Е.И.Холостовой. – М., 1998. – 494с.; Фирсов М.В., Студенова Е.Г. Теория социальной работы. – М., 2000. – 432с.

Таким чином, виходячи з вищевикладеного, важко не визнати, що технологія соціальної роботи має право розглядатись як елемент системи соціальної роботи

3.2.5. Матеріал задоволення потреб людини (речовина, енергія, інформація) та його грошова форма

Окремим елементом треба розглядати матеріал, завдяки якому здійснюється задоволення потреб особистості. Головна функція даного елемента полягає у тому, щоб бути матеріалом, завдяки якому задовольняється та чи інша потреба людини.

На практиці прийнято вважати, що допомога надається клієнту у вигляді послуг різного спрямування та призначення. При цьому *професійна послуга соціального працівника* – це справа, яка здійснюється з врахуванням єдності знань як теорії, так і практики, згідно зі стандартами та сучасними вимогами, а також етичними нормами. Усі ці фактори визнавались і раніше, але сьогодні увага до них зростає у декілька разів.

Відповідальність за якість надання послуг соціальними службами лежить на їх керівниках, які повинні сьогодні особливу увагу звертати на такі моменти:

- Прийняття роботи до виконання. Службі краще не братись за те з чим вона не здатна впоратись. Якщо справа не у її компетенції, то соціальний працівник має одразу направити клієнта до фахівців відповідного профілю;
- Соціальна служба повинна мати внутрішні та зовнішні програми для підвищення кваліфікації свого персоналу, або залучати до цього фахівців з вищої школи та інших спеціалізованих закладів (юридичних, психологічних, охорони здоров'я, екологічних та інших);
- Підбір відповідних кадрів соціальної роботи є впливовим інструментом на підвищення якості надання соціальних послуг;
- Керівництво соціальної служби повинно прийняти максимум заходів, щоб не припуститися помилки. Справи, що знаходяться у потфелі соціальної служби, повинні обговорюватись і узгоджуватись не одним фахівцем. Спеціально розроблена система контролю має виявляти та запобігати конфліктні ситуації ще до початку роботи з клієнтом.

Зараз уже недостатньо зусиль однієї людини, щоб запобігти помилок у соціальній роботі. Усі, від керівника до рядового співробітника – повинні знати клієнта та його проблеми настільки добре, щоб виправдати його надії.

При цьому, наприклад, головна увага сьогодні соціальними працівниками у центрах соціальних служб для молоді надається сприянню творчого розвитку дітей та молоді, організації їх змістовного дозвілля, відпочинку, оздоровленню (57%), профілактиці негативних явищ у молодіжному середовищі (51%),

профілактиці правопорушень у молодіжному середовищі (38%), молодим сім'ям (27 %), соціальній підтримці дітей та молоді з особливими потребами.

Найбільш ефективна допомога надається, за оцінками соціальних працівників, такими категоріям клієнтів соціальних служб для молоді (Див. таблицю 6.4.).

Таблиця 6.4.

Контингент, переважно якому надається сьогодні соціальна допомога в системі соціальних служб для молоді

№ з/п	Запитання “З якими категоріями клієнтів Ви особисто працюєте найбільш професійно або результативно?”	Кількість відповідей у %
1.	Творча талановита молодь	70
2.	Соціально активна молодь	65
3.	Діти-сироти та діти, що залишились без батьківського піклування	65
4.	Молоді сім'ї	62
5.	Діти та молодь з особливими потребами	59
6.	Діти та молодь, схильні до правопорушень	54
7.	Багатодітні сім'ї	49
8.	Неповні сім'ї	43
9.	Особи, що вживають наркотики (в т.ч. наркозалежні)	33
10.	"Діти вулиці"	32
11.	Безробітні	29
12.	Конфліктні та кризові сім'ї	27
13.	Особи, що звільнились з місць позбавлення волі	27
14.	Дорослі безпритульні	1

Структуру послуг, яку надають соціальні працівники молоді можна побачити на основі даних соціологічного опитування соціальних працівників, які працюють у системі соціальних служб для молоді (Див. таблицю 5.)

Таблиця 6.5.

Види та рейтинг послуг, що надаються сьогодні молоді в Україні.

№ п/п	Запитання “Які види діяльності Вам особисто доводиться виконувати найчастіше?”	Кількість відповідей у %
1	Організація масових заходів	92
2	Підготовка звітної документації	73
3	Підготовка та проведення лекцій та бесід	70
4	Очне консультування	65
5	Соціологічні опитування	59
6	Керівництво роботою колективу	57
7	Розповсюдження профілактичних матеріалів, підготовка соціальної реклами	57
8.	Підготовка і організація роботи волонтерів	51
9.	Телефонне консультування	40
10	Розробка проектів та програм соціальної роботи	35
11.	Проведення трснінгів	30
12.	Сприяння наданню побутових послуг	30
13.	Підготовка пропозицій щодо державних та регіональних програм законодавства, нормативних документів	30
14.	Організація роботи ігротек	27
15.	Організація роботи груп взаємодопомоги	22
16.	Розробка або адаптація методик соціальної роботи, методичних матеріалів	22
17.	Вулична робота	19
18.	Методична підготовка соціальних працівників	13

Розмір витрат матеріалів для послуг клієнтам системи соціальної роботи викладений у Державному класифікаторі соціальних стандартів і нормативів. У даному документі передбачено витрати матеріалу з кожного з типологізованих видів послуг з розрахунку на одну особу протягом року. Тут передбачаються нормативи споживання, статистичні та нормативи у натуральному вираженні. Починається він з нормування продуктів харчування, а завершується

нормативами місячного грошового доходу, який задовольняє рівень задоволення потреб однієї людини.

Окремою строкою подається розмір місячної заробітної плати робітників та службовців, який забезпечує раціональний рівень їх існування та відтворення.

3.2.6. Соціальна інфраструктура

Подальшим елементом системи соціальної роботи є, на нашу думку, *соціальна інфраструктура*, що розглядається як комплекс матеріальних умов різних форм життєдіяльності людей. Сукупність цих матеріальних умов, об'єднаних терміном “соціальна інфраструктура”, є обов'язковим її елементом. За своїм походженням він є похідним від ведучого елемента - особистості, оскільки він є його матеріальним прообразом і створює об'єктивні матеріальні передумови для задоволення потреб особистості.

У сучасній науковій літературі немає сталої точки зору на соціальну інфраструктуру. Вона на початку 80-х років ХХ століття стала предметом прискіпливого наукового аналізу як з боку вчених, так і з боку практиків. Однак аналіз питання про її становлення та функціонування без глибокого усвідомлення методологічних основ привів до того, що склались різні точки зору на зміст самого поняття “соціальна інфраструктура”.

У названій єдності соціальна інфраструктура проявляє себе сукупністю *функцій*. По-перше, виступаючи матеріально-речовинною основою функціонування та розвитку системи соціального забезпечення, вона уже самим своїм змістом організує певним чином процес задоволення потреб людини, тобто їй притаманна *організаційна функція*. По-друге, взаємодія людей з об'єктами соціальної інфраструктури також передбачає оволодіння ними певними знаннями, уміннями та навичками, тобто є певним рівнем культури задоволення потреб. У цьому полягає її *культурно-освітня функція*. По-третє, найбільш ефективно на практиці проявляється її *функція стимулювання*. Досвід попереднього розвитку свідчить про те, що у тих колективах, які мають розвинену соціальну інфраструктуру, у працівників значно краще розвинене почуття колективізму, менша плінність кадрів, вища творча активність.

Але *головною її функцією* у системі соціальної роботи є *інструментальна*, яку вона забезпечує шляхом утримання певної системи знарядь, що цілеспрямовано використовується для задоволення потреб особистості. Вона дійсно виступає цементуючою матеріальною основою системи соціальної роботи.

Історично і логічно поняття “інфраструктура” та “соціальна інфраструктура” з'явилися у ході дослідження процесу виробництва та розвитку продуктивних сил суспільства. Саме тому треба співставити між собою взаємозв'язок

понять “соціальна інфраструктура” та “продуктивні сили”. При цьому треба пам’ятати, що частина елементів соціальної інфраструктури є часткою продуктивних сил суспільства.

До даної сукупності відносяться три основні *групи речових елементів*, що виконують різні цільові функції у процесі суспільного виробництва, оптимізуючи трудову діяльність людини. *По-перше*, це будівлі та споруди, у яких протікає трудовий процес. *По-друге*, це комунікації, що створюють розширену “судинну” систему суспільства. Завдяки їм (шляхам, мережам зв’язку, наприклад, Інтернету та ін.) здійснюється поєднання різних видів діяльності у єдиний процес. *По-третє*, нарешті, технічна оснащеність будівель, споруд та комунікацій.

При цьому треба підкреслити, що матеріально-речові елементи виробничих сил, що створюють важливу ланку всієї соціальної інфраструктури, не створюють матеріальних або духовних цінностей, а лише забезпечують нормальний хід суспільного виробництва.

Таким чином, соціальна інфраструктура виступає своєрідною об’єднувальною системою між засобами виробництва та людьми. В силу цього вона представляє собою не просто матеріально-речові елементи, але має і свій ярко виражений соціально-політичний аспект, бо характеризує ступінь і рівень забезпечення людей необхідними умовами для трудової, суспільно-політичної, культурно-просвітницької та побутової діяльності.

Певний зв’язок існує також між поняттями “соціальна інфраструктура” та “матеріально-технічна база”. При цьому зазначимо, що загальними елементами останньої є засоби та предмети праці, технологія та організація праці, галузева структура, розміщення продуктивних сил, які дають загальну характеристику досягнутого рівня виробництва, його потенціалу.

У той же час у поняття “матеріально-технічна база” необхідно включаються і загальні умови процесу виробництва, що забезпечують органічний зв’язок усіх елементів суспільного виробництва як єдиного цілого. Частину цих умов, які пов’язані з трудовою діяльністю людини на виробництві і слугують задоволенню різних соціальних потреб людини, - ми розглядаємо як такі, що мають безпосереднє відношення до соціальної інфраструктури. До матеріально-технічної бази відноситься і сукупність речових елементів суспільного буття, які є необхідними умовами для суспільно-політичної, сімейно-побутової та інших видів діяльності людини, які також складають важливий компонент соціальної інфраструктури.

Звідси випливає висновок, що інфраструктура взагалі і соціальна інфраструктура у тому числі – це частина матеріально-технічної бази, виокремлення якої у структурі народно-господарського комплексу країни та регіонів дозволяє

більш точно мати уяву про такі її елементи, що забезпечують загальні умови для розвитку економічних та соціальних процесів з точки зору створення об'єктивних матеріальних можливостей для ефективного функціонування оречовленої та живої праці. Таким чином, поняття “соціальна інфраструктура” та “матеріально-технічна база” без сумніву співвіднесені одна до одної, але лише у межах, про які вище йшла мова.

Нарешті, треба уточнити співвідношення соціальної інфраструктури зі сферою обслуговування. Тут існує, як мінімум, три точки зору. Перша з них ідентифікує між собою ці два поняття. Вона ґрунтується на тому, що економіка поділяється на галузі матеріального та невиробничого виробництва. Як ми уже відмічали, діяльність людини у сфері виробництва також потребує відповідних умов, а створення загальних умов для будь-якої діяльності у сфері матеріального виробництва є завданням соціальної інфраструктури. Таким чином, вплив соціальної інфраструктури поширюється далеко за межі сфери обслуговування. З цього кута зору цілком слушним є поширення соціальної роботи на осіб, які працюють на виробництві, що повсякденно спостерігається сьогодні на практиці.

Існує й інша точка зору, згідно з якою її прибічники вважають, що соціальна інфраструктура включає і галузі матеріального виробництва, що пов'язані зі створенням речових умов виробництва (будівля залізниці та автомобільних шляхів, освоєння річок), а також такі об'єкти, результат дії яких виражається у наданні послуг (транспортні послуги та ін.). У такому випадку поняття “соціальна інфраструктура” ширше поняття “послуга”. Однак вони не виключають у поняття “соціальна інфраструктура” побутові та деякі культурні послуги населенню. У такому випадку поняття “соціальна інфраструктура” є вужча за поняття “послуга”.

Нарешті, згідно з третьою точкою зору, соціальна інфраструктура включає в себе галузі невиробничої сфери, які обслуговують як матеріальне, так і духовне виробництво. Між поняттями “сфера **Ошибка! Закладка не определена.** обслуговування” та “соціальна інфраструктура” дійсно багато спільного. Вони мають одне й те ж функціональне призначення: як та так й інша виконують функцію обслуговування і безпосередньо не причетні до створення суспільного продукту.

Разом з тим, між ними є суттєва відмінність. У сферу обслуговування входять люди, так звані трудові ресурси, без яких неможливий сам процес надання послуг. За нашою концепцією соціальні робітники або кадри соціальної роботи до соціальної інфраструктури не входять, оскільки складають окремий елемент системи соціальної роботи.

У сучасній вітчизняній літературі ще немає усталеної точки зору на сутність соціальної інфраструктури та її роль у самоорганізації суспільства. Цей термін сьогодні майже не використовується. Це диктує потребу розглянути ті підходи, що існують у літературі.

За часи, коли було важливо опановувати нові райони, наприклад, цілину або славнозвісну Байкало-Амурську магістраль, питання створення відповідного середовища для життєдіяльності людей привертало увагу не тільки органів державного управління але й вчених. У цей час до соціальної інфраструктури частіше всього відносили споруди, підприємства та заклади, що у сукупності створюють матеріальні і культурно-побутові умови для нормального життя населення і сприяють приверненню уваги робочої сили до регіону.

Цілком слухна загальна спрямованість даного визначення не позбавлена від певних недоліків. По-перше, у соціальній роботі не можна обмежуватись тільки “матеріальними і культурно-побутовими умовами”. У житті населення суттєву роль відіграють умови для розвитку та прояву соціальної активності, різних форм міжособистісного спілкування. По-друге, увага до закріплення робочої сили у нових районах було цілком виправдана, але не менш актуальною є задача закріплення та використання робочої сили. По-третє, загальне ствердження про “нормальне життя” також вимагає уточнення, оскільки у даній формулюванні воно дозволяє трактувати соціальну інфраструктуру надто широко і недостатньо конкретно.

У другому випадку під соціальною інфраструктурою розуміється сукупність об’єктів галузі сфери послуг (торгівля, громадське харчування, побутове обслуговування, житлово-комунальне господарство, транспорт та зв’язок, інформаційне обслуговування населення, медичне обслуговування, соціальне забезпечення, народна освіта, культура, мистецтво, кредитування та державне страхування), діяльність яких направлена на задоволення особистих потреб окремої людини, забезпечення життєдіяльності та інтелектуального розвитку населення регіонів та країни.

Дехто з дослідників називають соціальну інфраструктуру соціально-побутовою, розуміючи під нею комплекс споруд, підприємств та установ, що забезпечують на певній території необхідні матеріальні та культурно-побутові умови для розміщення та нормального проживання населення. У такому визначенні у більшій мірі ніж у попередньому випадку практично виключаються умови, що забезпечують трудову та суспільно-політичну діяльність людей, і вся увага зосереджується на невиробничій сфері.

Такий поділ більше співвідноситься з поняттям “виробнича” та “невиробнича” сфери. При цьому механічний перенос цих понять, наприклад у частині елементів, “невиробничої сфери”, на поняття “соціальна інфраструктура” не дозволяє виявити сутність останньої. Справа у тому, що у зміст поняття “соціальна інфраструктура” входять і ті елементи інфраструктури, які зосереджені на виробництві і у розвитку яких соціальний аспект є переважаючим (пасажирський транспорт на виробництві, спеціальні приміщення для проведення різних соціальних заходів та ін.).

Найбільш глибоко та всебічно до характеристики соціальної інфраструктури підійшов В.А.Жамін¹⁶⁸. Характеризуючи її сутність він виділив 12 структурних елементів, які практично охоплюють усі сфери життя людини. Даний автор керується підходом, який склався в економічній науці: при класифікації елементів інфраструктури він користується поділом економіки на галузі виробничої та невиробничої сфери з подальшою конкретизацією обох за допомогою економічних понять. При цьому він стверджує, що такий поділ не повинен співпадати з поділом інфраструктури на виробничу та соціальну.

Підсумовуючи різні визначення соціальної інфраструктури, що поширені у науковій літературі, слід підкреслити, що здебільшого як основа виокремлюються матеріально-речові елементи, що призначені забезпечити загальні умови діяльності людини у сфері праці, суспільно-політичному та духовному житті та з тими, з якими міцно пов’язана діяльність людини у сім’ї та побуті.

У той же час “соціальна інфраструктура” – це “нове поняття, - пише Ж.Т.Тощенко, - за допомогою якого вперше з’являється можливість глибоко вивчати об’єктивні закономірності та розробляти принципи планомірного та пропорційного розвитку усіх матеріально-речових елементів, що забезпечують загальні умови оптимізації суспільного життя...”¹⁶⁹. Це по-перше.

По-друге, соціальна інфраструктура має об’єктивний характер, оскільки вона є закономірний або культурно-історичний результат попереднього розвитку суспільства, його продуктивних сил. Це означає, що у ринковій моделі функціонування країни розвиток її продуктивних сил повинен супроводжуватись розвитком соціальної інфраструктури. При цьому остання не може бути вища за рівень розвитку продуктивних сил. У випадку, коли вона не досягає рівня розвитку продуктивних сил, то вона істотно загальмовує розвиток країни у цілому. Як закономірний висновок з цього впливає те, що у ринковій моделі функціонування країни розвиток її продуктивних сил повинен контролюватись державою.

¹⁶⁸ Див.: Жамін В.А. Инфраструктура при социализме. – Вопросы экономики, 1977. - №2. – С.14-15.

¹⁶⁹ Тощенко Ж.Т. Социальная инфраструктура: сущность и пути развития. – М.: Мысль, 1980. - С.27.

По-третє, соціальна інфраструктура означає систему закладів та організацій, яка має не стільки технічне, як це може здаватись на перший погляд, скільки соціально-економічне значення, бо створює умови для оптимізації діяльності людини.

По-четверте, соціальна інфраструктура покликана забезпечити всебічний розвиток або нормальне життя всього населення країни. Тому соціальна інфраструктура повинна бути готовою до того, щоб надавати допомогу тим частинам населення країни, які ще не досягли зрілого стану і не можуть ще включитись у виробничий процес, наприклад молоде покоління громадян країни, або ті, які уже вийшли з даного процесу або є інвалідами з дитинства. Держава повинна цілеспрямовано дбати про розвиток соціальної інфраструктури. Рівень її розвитку повинен оцінюватись у системі відносних показників, тобто треба мати стандарти забезпечення населення елементами соціальної інфраструктури. Це означає, що треба знати, скільки об'єктів соціальної інфраструктури припадає на одну або десять тисяч населення.

По-п'яте, за допомогою стану та темпів розвитку соціальної інфраструктури можна визначати спрямованість держави, оцінювати рівень її соціальної орієнтованості.

По-шосте, оскільки соціальна інфраструктура націлена на задоволення певної сукупності потреб людей, то її структуру та розвиток треба оцінювати через призму розвитку національної та світової культури, яка є важливим механізмом її удосконалення. І якщо на початку XXI століття світова спільнота, під тиском логіки еволюційного процесу, дістала чітко вираженого духовного виміру, то і соціальна інфраструктура повинна формуватись у якісно новій парадигмі. У такому випадку вона, соціальна інфраструктура, модернізуючись в інформаційному вимірі, відкриває принципово нові можливості залучення особистості до виробничої діяльності. Це означає, одночасно, що при цьому докорінно оновлюється і зміст соціальної роботи.

Тому є сенс розглядати соціальну інфраструктуру як стійку сукупність матеріально-речових елементів, що створюють загальні умови для раціональної організації основних видів діяльності людини у ринковій моделі розвитку України – трудової, суспільно-політичної та інших, - що розвиваються в інтересах населення регіону та країни. Експлуатацією її, соціальної інфраструктури, займаються соціальні працівники.

У зв'язку з вищевикладеним закономірно постає питання про уточнення специфіки функцій соціальної інфраструктури, які ні один інший орган у структурі соціального організму країни виконати не може.

Нагадаємо, що головною функцією соціальної інфраструктури є створення матеріально-технічного базису для проведення специфічної роботи з творення та відтворення сутнісних сил особистості. Без цих матеріально-речових умов саморозвиток особистості не може реалізуватись у повному обсязі. Він може йти у незавершеному вигляді.

Уточнюючи функцію елементу системи соціальної роботи треба виходити з того, що функція об'єкта віддзеркалює особливу форму залежності між компонентами єдиного процесу творення та відтворення людини, коли зміни одного з них є похідними від зміни інших.

У працях, що присвячені розвитку соціальної структури, частіше всього мова йде про забезпечення житлово-побутовими, соціально-культурними та матеріальними умовами для нормального проживання населення на тій чи іншій території, продуктивної праці у певній галузі виробництва. Це, безумовно, важливі функції, але вони не вичерпують її роль у системі соціальної роботи.

Є й інша точка зору на функції соціальної інфраструктури. За часи СРСР, як відомо, її цілком виправдано з точки зору ідеології первинності матеріального над духовним підкоряли інтересам матеріального виробництва. Від цього соціальна інфраструктура, як самостійний елемент системи творення та відтворення населення країни, губила своє обличчя.

Нарешті, була ще й така точка зору, яка підкоряла функції соціальної інфраструктури загальним цілям суспільного прогресу. За часи панування комуністичної ідеології вона знов-таки пов'язувалась із розвитком економіки та визнання провідної ролі матеріального виробництва, що підкреслювало прикладний характер соціальної інфраструктури. Типовим було таке визначення ролі соціальної інфраструктури у розвитку суспільства: "Всебічний розвиток особистості працівника, його культурного рівня, кваліфікації, творчих здібностей... - важлива передумова економічного розвитку суспільства. У міру усе більш повного задоволення матеріальних потреб неухильно зростає необхідність створення умов для фізичного і духовного ... розвитку особистості, тобто розвитку всього комплексу соціальної інфраструктури"

При цьому Ж.Т.Гощенко, який спеціально досліджував функції соціальної інфраструктури, зауважував, що тут мова повинна йти тільки про загальні умови, і зводив її провідну функцію до досягнення соціалістичним суспільством соціальної рівності та соціальної одноманітності. За його уточненням, метою ро-

звитку соціальної інфраструктури є її “орієнтація на створення матеріальних передумов розвитку суспільства та всебічного розвитку кожної особистості”¹⁷⁰.

Соціальна інфраструктура має такі рівні та види соціальної інфраструктури. Як ми з’ясували, до соціальної інфраструктури відносяться усі матеріально-речові елементи суспільного розвитку, що впливають на ефективність здійснення людиною усіх форм її життєдіяльності: жилі будинки, підприємства торгівлі та громадського харчування, пасажирський транспорт, система водопостачання та каналізації, медичні установи різного спрямування, школи, середні спеціальні та вищі навчальні заклади, установи професійно-технічної підготовки, поштово-телеграфні та фінансові установи, культурно-розважальні установи, спортивні та оздоровчі споруди (стадіони, Палаці спорту, плавальні басейни, парки, будинки відпочинку) та інші об’єкти та установи соціально-побутового призначення.

При цьому кожному конкретному об’єкту соціальної інфраструктури притаманний набір специфічних властивостей та характеристик. У зв’язку з цим є необхідність класифікувати елементи соціальної інфраструктури. У науковій літературі є різні принципи такої класифікації, наприклад за рівнями, цілями, призначенням, формами, напрямками, видами.

Найбільш важливим є групування елементів соціальної інфраструктури відповідно до рівнів організації суспільства. У такому випадку ієрархія рівнів соціальної інфраструктури буде мати такий вигляд: соціальна інфраструктура країни або національний рівень крупного економічно-промислового регіону, наприклад, Нижнього Подніпров’я або Слобожанщини, області, міста, міського або сільського району, нарешті державного підприємства або приватної фірми.

За іншою класифікацією виділяють магістральну, регіональну та локальну соціальну інфраструктуру.

Аналіз соціальної інфраструктури відповідно до рівнів організації суспільства не відмінняє інших підходів до класифікації її елементів. Основою тут можуть виступати також її форми. У такому випадку можна говорити про лінійну та точечну соціальну інфраструктуру. Під лінійною інфраструктурою треба розуміти мережу залізничних та автомобільних шляхів, лінії зв’язку та передачі електроенергії і т. ін. У точечну інфраструктуру включаються безпосередньо окремі об’єкти (школи, клуби, лікарні та ін.). Така класифікація доречна у тих випадках, коли мова йде про ті чи інші елементи соціальної інфраструктури на різних рівнях організації суспільства. Так, на рівні окремого підприємства доречно говорити про точечну інфраструктуру, не виключаючи наявності окремих елемен-

¹⁷⁰ Див.: Тощенко Ж.Т. Социальная инфраструктура: сущность и пути развития. – М.: Мысль, 1980. - С.31.

тв лнійної. На рвнї району, мїста, області у рвнїй мїрї можна говорити як про лнійну, так і про точечну інфраструктуру та про шляхи погодження їх взаємодїї. Крім того, такий подїл соціальної інфраструктури допомагає характеризувати форму її організації у кожному конкретному випадку. Найбільш детально соціальна інфраструктура соціальної роботи подана у монографії В.Б.Халемендик¹⁷¹.

Крім того, у літературі є пропозиції відносно виокремлення як особливих видів таких елементів соціальної інфраструктури, які призначені для вирішення програмно-цільових або проблемно-цільових завдань. Дані програми або проблеми не обов'язково повинні бути пов'язані з певними рівнями організації суспільства. Наприклад, тут мова може йти про забезпечення матеріально-речовими засобами боротьби зі СНІДом або наркоманією, роботи з безпритульними дітьми. До них можна віднести обладнання вільних економічних зон та деяких інших віртуальних утворень. Своєрідну соціальну інфраструктуру використовує служба туризму, яка має у своєму розпорядженні мережу пансіонатів, готелів, ресторанів, спеціалізованого транспорту.

Соціальна інфраструктура може бути поділена і у відповідності з тим, які потреби людей вона задовольняє. Є такі її елементи, що сприяють задоволенню повсякденних потреб населення і тому їх набір за місцем проживання або роботи чітко окреслений необхідними рамками. Взаємозамінність таких елементів практично не можлива. Гарна столова, наприклад, не може замінити лікарняного закладу або клуб, дїм культури, дитячий садок. Дані елементи можуть існувати тільки у повному наборі.

Одночасно існують потреби, що притаманні не всьому населенню і відчувають їх люди лише у певному віці або періоді життя. Це, наприклад, потреба у вищій освіті, відвідання музеїв, театрів і т. ін. Стосовно саме таких елементів є проблема рівномірного їх розподїлу за економічними районами у відповідності до кількості населення регіону. Так, наприклад, вважається доцільним відкривати державний театр у місті, у якому мешкає не менш ніж 250 тисяч населення.

Не відкидаючи значення висвітлених класифікацій соціальної інфраструктури, є сенс з наведеного багатоманїття її елементів детально аналізувати певні групи, які слугують умовами певної діяльності людини. При цьому, особливо підкреслюючи те, що умови є лише передумовами, можливістю діяльнос-

¹⁷¹ Халемендик В.Б. Інфраструктура соціальної роботи: теоретико-методологічний аналіз. Монографія. – Запоріжжя : Дике поле, 2006. – 262 с

ті, то сама діяльність є реалізація можливостей – дійсність. У процесі діяльності умови стають її активними початками або факторами.

Тому є сенс виділяти такі *види соціальної інфраструктури: інфраструктура виробничої діяльності, суспільно-політичної діяльності, інфраструктура діяльності у сфері духовної культури, соціально-побутова інфраструктура, інфраструктура охорони природного середовища та здоров'я людини.*

Провідним елементом соціальної інфраструктури є сукупність матеріально-речових елементів, що створюють загальні умови для ефективної трудової діяльності людини, у процесі якої формуються та проявляються її сутнісні сили. На виробництві вони включають умови праці, поза виробництвом до них відносяться пасажирський транспорт та зв'язок, просторові умови розселення, а також матеріально-речова основа професійно-технічної освіти та підвищення кваліфікації.

Інфраструктура суспільно-політичної діяльності включає загальні умови, що забезпечують можливість активної участі робітників в управлінні справами суспільства та виробництва. До них відносяться матеріально-технічна основа політичних заходів та засоби масової інформації, а також відповідні умови для розвитку ідейно-пізнавальної активності.

Що стосується діяльності населення у сфері культури, то для її забезпечення передбачається комплекс умов для освіти (дитячі дошкільні заклади, навчальні заклади усіх типів), підвищення культурного рівня (культурно-просвітницькі заклади, кінообслуговування, бібліотечна мережа, музеї) і для організації відпочинку (парки, зони відпочинку і т.ін.).

Інфраструктура сфери обслуговування також є одним із вагомих елементів соціальної інфраструктури. Забезпеченість житлом, комунальним обслуговуванням, різними послугами і т. ін. відіграє важливу і всезростаючу роль у житті людини. Більш того, житло та побут сьогодні є одним із провідних мотивів вибору людиною міста мешкання, роботи, визначення його життєвих планів.

Усе більше значення набуває соціальна інфраструктура охорони природного середовища та здоров'я людини, яка здійснює прямий вплив на раціональну організацію життя як всього суспільства, так і окремих його верств, груп і кожного індивіда.

Треба, нарешті, звернути увагу і на такий вид соціальної інфраструктури, як умови міжособистісного спілкування. Для різних захоплень, спільного відпочинку, об'єднання за інтересами повинні бути створені відповідні комплекси матеріальних умов (такі, наприклад, як спеціально оснащенні для цих цілей приміщення, відповідний інвентар і т. ін.).

Таким чином, сфери (види) життєдіяльності виступають тією єдиною основою, за якою треба виділяти елементи соціальної інфраструктури. Це ні в якому разі не означає, однак, що ці елементи у реальній дійсності існують ізольовано, незалежно одне від одного. Навпаки, аналіз умов діяльності, наприклад у галузі культури, може частково охоплювати і умови діяльності у сфері праці так же, як характеристика матеріально-речових умов для розвитку соціальної активності повинна включати аналіз компонентів соціальної інфраструктури інших сфер життєдіяльності людини.

На практиці можлива класифікація елементів соціальної інфраструктури за видами потреб, серед яких виокремлюється система медичного обслуговування, комунального господарства, освіти, туризм та деякі інші.

Таким чином, коли мова йде про соціальну інфраструктуру, треба відмічати, що вона у цілому обслуговує не окремі моменти, а всю життєдіяльність особистості. Це гарантія того, що соціальна інфраструктура буде цілісно сприяти самовідтворенню соціального організму країни, у якому особистість відіграє роль провідної рушійної сили.

3.2.7. Орган управління

Соціальна робота, як всяка цілеспрямована діяльність людини, є явищем, що має свою специфічну мету, завдання, засоби реалізації, вона локалізується у часі та протікає у певному часовому вимірі, у ході її здійснення має місце кооперація її учасників, одним словом, вона не може відбуватися без координації з боку *органу управління*.

При цьому слід зазначити, що головна функція його полягає у збудженні, організації та координації зусиль всіх частин взаємодії у даній системі, причому це відноситься як до особистості клієнта, так і по відношенню до її особистого функціонування та розвитку.

Відомо, що даний орган, як елемент системи соціальної роботи повинен забезпечити системне управління соціальними процесами – у широкому сенсі – це органічно притаманне суспільній системі явище, у ході якого забезпечується збереження її цілісності, якісної специфіки відтворення та оновлення в умовах України до інформаційної фази розвитку у складі європейської та світової спільноти¹⁷².

¹⁷² Див.: Социальное управление: Словарь/Под ред. В.И.Добренкова,И.М.Слепенкова. –М.: Изд-во МГУ, 1994. –С.169.

Головною діючою особою тут є, безумовно, суб'єкт соціальної політики та його положення в системі саморегуляції соціального організму країни. У дзеркалі морфологічного аналізу він вимальовується досить розпливчато.

Проблема полягає у тому, що суб'єкт управління соціальною роботою, яка є відносно самостійною підсистемою у структурі соціального організму країни, поряд з економічною, політичною та ідеологічною підсистемами, не має в Україні організаційної й функціональної самостійності.

Рудиментарним є факт управління соціальною галуззю органами промислової політики за сумісництвом. Парадоксально, але факт, що управління процесом відтворення сутнісних сил особи, як і за часів радянської практики, залишається підпорядкованим роботодавцю. Останній має особистий виробничий інтерес і не зацікавлений в утриманні її у повному обсязі, це з одного боку, а з іншого,- предметом його уваги завжди залишається лише працездатна частка населення країни і тільки у межах конкретного виробництва. З поширенням приватної форми власності та формуванням ринку вільної праці -ця картина ще більше розпливається.

Управління у своїй діяльності керується Конституцією і законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, наказами Мінпраці, розпорядженнями голови обласної державної адміністрації, актами відповідних органів місцевого самоврядування, а також цим положенням.

Основними завданнями управління є:

- забезпечення на відповідній території реалізації державної політики у сфері соціально-трудових відносин, безпечної життєдіяльності, оплати, охорони і належних умов праці, зайнятості, пенсійного забезпечення, соціального захисту та обслуговування населення, в тому числі громадян, які потребують допомоги та соціальної підтримки з боку держави;
- забезпечення у межах своїх повноважень дотримання законодавства про працю та охорону праці, зайнятість, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, пенсійне забезпечення та соціальний захист населення;
- формування і забезпечення виконання цільових регіональних програм поліпшення стану безпеки умов праці та виробничого середовища, а також здійснення заходів, пов'язаних з охороною праці, передбачених у програмах соціально-економічного і культурного розвитку регіонів;
- сприяння ефективному використанню трудових ресурсів, раціональній, продуктивній та вільно обраній зайнятості, підвищенню конкурентоспроможності робочої сили, продуктивності праці;
- сприяння органам місцевого самоврядування у вирішенні питань соціально-економічного розвитку відповідних територій;

- організаційно-методичне забезпечення діяльності відповідних структурних підрозділів виконавчих органів рад;
- вдосконалення форм соціального партнерства, організація співробітництва місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з профспілками та організаціями роботодавців.

Управління відповідно до покладених на нього завдань:

- здійснює моніторинг у сфері праці, зайнятості, загальнообов'язкового державного соціального страхування, пенсійного забезпечення, соціального захисту та обслуговування населення; аналізує та прогнозує розвиток процесів у соціально-трудої сфері відповідної території;
- організовує на засадах соціального партнерства проведення переговорів і укладення угоди між місцевими органами виконавчої влади, об'єднаннями роботодавців та профспілок, іншими уповноваженими трудовими колективами;
- аналізує стан роботи щодо укладення колективних договорів на підприємствах, в установах та організаціях, надає сторонам переговорного процесу організаційно-методичну допомогу, забезпечує у межах своїх повноважень дотримання законодавства з питань вирішення колективних трудових спорів (конфліктів);
- вносить пропозиції до програм соціально-економічного розвитку відповідних територій; бере участь у розробленні та здійсненні заходів, спрямованих на реалізацію довготермінової державної політики щодо розвитку трудового потенціалу; розробляє пропозиції щодо поліпшення збалансованості трудових ресурсів та потреби в них; організовує розроблення та подання на розгляд обласної державної адміністрації цільових (комплексних) перспективних та поточних програм з питань, що належать до його компетенції;
- бере участь у розробленні та реалізації заходів, спрямованих на посилення мотивації до праці, удосконалення її організації, оплати та нормування;
- вивчає стан використання трудових ресурсів відповідної території, аналізує розвиток процесів, які відбуваються на ринку праці та у сфері професійного навчання; бере участь у розробленні пропозицій щодо розвитку виробництва і створення робочих місць, доцільності розміщення нових підприємств, створення спеціальних (вільних) економічних зон, формування професійно-кваліфікаційного складу робочої сили на відповідній території;
- аналізує демографічну ситуацію, міграційні процеси на відповідній території, готує пропозиції щодо регулювання міграційних процесів;
- в установленому порядку бере участь у розробленні спеціальних програм, пов'язаних із захистом країни від зовнішніх небезпек;
- забезпечує діяльність комісій у справах альтернативної (невійськової) служби;

- забезпечує соціальний захист працюючих, зайнятих на робочих із шкідливими та небезпечними умовами праці, вживає заходів щодо якісного проведення атестації робочих місць на їх відповідність нормативно-правовим актам про охорону праці на підприємствах, в установах та організаціях;
- вивчає на підприємствах, в установах та організаціях усіх формах власності стан дотримання режиму праці і відпочинку та практику відшкодування роботодавцем шкоди, заподіяної працівникові каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків, розробляє відповідні пропозиції;
- здійснює державний контроль за охороною праці та своєчасною і не нижче визначеного державою мінімального розміру виплат мінімального розміру виплатою заробітної плати, дотримання підприємствами, установами та організаціями усіх форм власності, а також фізичними особами - суб'єктами підприємницької діяльності законодавства з питань зайнятості, пенсійного забезпечення та соціального захисту населення;
- сприяє профілактиці травматизму невиробничого характеру; організує розроблення регіональної програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища, а також програм (заходів) щодо запобігання нещасним випадкам невиробничого характеру та контроль за їх виконанням;
- бере участь у розслідуванні групових, а також смертельних нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на підприємствах відповідно до законодавства; організує проведення розслідування та аналізу нещасних випадків невиробничого характеру, ведення їх обліку;
- організує роботу, пов'язану з пенсійним забезпеченням громадян (після передачі функцій призначення та виплати пенсій Пенсійному фонду здійснює контроль за їх призначенням та виплатою);
- надає практичну, консультаційно-правову та організаційно-методичну допомогу; сприяє створенню єдиного автоматизованого банку даних персоніфікованого обліку в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, розвитку недержавних систем пенсійного забезпечення;
- проводить роботу з надання адресної соціальної допомоги і підтримки малозабезпечених громадян, у тому числі інвалідів; здійснює контроль за правильністю і своєчасністю призначення та виплати соціальних виплат і допомоги, проведенням інших заходів соціального захисту населення; здійснює керівництво і контроль за роботою відповідних підрозділів з нарахування та виплати соціальних виплат і допомоги;

- разом з органами Пенсійного фонду сприяє забезпеченню відшкодування підприємствами витрат на виплату пенсій, призначених у зв'язку з трудовим каліцтвом або професійним захворюванням працівників;
- сприяє інтеграції інвалідів у суспільство, полегшенню їх доступу до об'єктів соціальної інфраструктури, розвитку системи професійної та соціальної реабілітації інвалідів, їх працевлаштуванню, створенню для них виробництв, цехів, дільниць і робочих місць; бере участь у розробленні пропозицій щодо встановлення нормативів робочих місць, призначених для використання праці інвалідів; направляє інвалідів до навчальних закладів системи соціального захисту населення для професійно-технічного навчання і перекваліфікації; перевіряє роботу підприємств, установ та організацій з цих питань;
- організує роботу щодо забезпечення інвалідів протезо-ортопедичними виробами, спеціальними засобами пересування і самообслуговування, засобами реабілітації, а також матеріального та соціально-побутового обслуговування, санаторно-курортного лікування інвалідів, ветеранів війни та праці;
- вивчає стан матеріально-побутового забезпечення та потреби соціально незахищених громадян, у тому числі інвалідів, вживає заходів щодо створення спеціалізованих служб з надання соціальних та інших послуг цим громадянам, вносить до обласної держадміністрації пропозиції про створення мережі реабілітаційних центрів, спеціальних підприємств торгівлі, побуту, громадського харчування, медичних закладів для соціального обслуговування цієї категорії громадян;
- проводить роботу, пов'язану з розвитком та зміцненням мережі територіальних центрів соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян, закладів соціального обслуговування населення, інтернатних закладів; сприяє розвитку їх підсобних господарств і лікувально-виробничих трудових майстерень (цехів, дільниць тощо) та кооперації з виробничими підприємствами;
- бере участь у плануванні бюджетних капітальних вкладень на будівництво закладів соціального захисту населення та в роботі комісій з прийняття в експлуатацію завершених будівництвом нових об'єктів у частині доступності їх для інвалідів;
- організовує роботу та контролює надання установлених пільг інвалідам, ветеранам війни та праці, одиноким непрацездатним громадянам, дітям-сиротам, одиноким матерям, сім'ям загиблих військовослужбовців, багатодітним сім'ям, іншим громадянам; координує роботу підприємств, установ та організацій з цих питань; розробляє та вносить відповідні пропозиції;

- бере участь у забезпеченні відповідно до законодавства соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- організовує роботу соціальних інспекторів;
- організовує, координує та контролює надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива;
- організовує, координує та контролює здійснення відповідно до законодавства компенсаційних виплат інвалідам на бензин, технічне обслуговування та ремонт автомобілів, транспортне обслуговування інвалідів, а також вартості санаторно-курортного лікування;
- організує роботу комісій з розгляду питань, пов'язаних з наданням статусу учасника війни;
- сприяє благодійним, релігійним організаціям, окремим громадянам та їх об'єднанням у наданні допомоги соціально незахищеним громадянам;
- бере участь у підготовці пропозицій щодо укладення розірвання) і визначення умов контрактів з керівниками підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління місцевих державних адміністрацій, а також щодо погодження призначення на посаду і звільнення з посади керівників підприємств, УСТАНОВ ТА організацій, що належать до сфери управління міністерств та інших центральних органів виконавчої влади;
- у межах своєї компетенції організовує роботу, пов'язану з наданням благодійної (гуманітарної) допомоги малозабезпеченим громадянам і сім'ям з дітьми;
- спрямовує і контролює роботу управлінь праці та соціального захисту населення районних держадміністрацій; вивчає, узагальнює і поширює досвід і впроваджує прогресивні методи в практику їх роботи;
- надає практичну та організаційно-методичну допомогу відповідним структурним підрозділам виконавчих органів рад;
- проводить роботу з підвищення кваліфікації, підготовки та перепідготовки працівників управління, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління обласної держадміністрації;
- координує підготовку кадрів соціальних працівників для потреб відповідних територій;
- забезпечує своєчасний розгляд звернень громадян та їх об'єднань, вживає заходів щодо усунення причин виникнення скарг, проводить прийом громадян;
- організує через засоби масової інформації роз'яснення нормативно-правових актів про працю, охорону праці, зайнятість, загальнообов'язкове

державне соціальне страхування, пенсійне забезпечення, соціальний захист та обслуговування населення;

- створює підрозділи автоматизованої обробки інформації, підтримує єдине інформаційне і телекомунікаційне середовище у складі єдиної інформаційної системи Мінпраці України;
- здійснює функції управління майном, яке належить йому на праві оперативного управління;
- виконує інші функції, передбачені законодавством.

Управління має право:

- подавати голові обласної держадміністрації пропозиції про розірвання контрактів з керівниками підприємств, установ, організацій, що належать до сфери управління місцевих держадміністрацій, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади у разі систематичного порушення законодавства у сфері праці та соціального захисту;
- подавати у разі потреби обласній держадміністрації, Мінпраці України пропозиції щодо поліпшення ситуації в соціально-трудоій сфері відповідної території;
- залучати до розгляду питань та підготовки пропозицій спеціалістів інших структурних підрозділів обласної держадміністрації, підприємств, установ, організацій та об'єднань громадян (за погодженням з їх керівниками);
- одержувати в установленому порядку від інших структурних підрозділів обласної держадміністрації, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій всіх форм власності документи та інші матеріали, необхідні для виконання покладених на нього завдань;
- скликати в установленому порядку семінари, наради та конференції з питань, що належать до його компетенції;
- засновувати в установленому законодавством порядку друковані засоби масової інформації для висвітлення питань, що належать до його компетенції, а також випускати проспекти, листівки та інші матеріали;
- виступати замовником науково-дослідних робіт у сфері соціально-трудоих відносин, оплати, нормування та охорони праці, зайнятості, загальнообов'язкового державного соціального страхування, пенсійного забезпечення, соціального захисту та обслуговування населення, налагодження соціального партнерства.
- управління у процесі виконання покладених на нього завдань взаємодіє з іншими структурними підрозділами обласної держадміністрації, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, а також з релігійними, благодійними організаціями та об'єднаннями громадян.

- управління очолює начальник, який призначається на посаду і звільняється з посади головою обласної держадміністрації за погодженням з Мінпраці України.

З метою наближення соціальних послуг до користувачів, соціальну роботу сьогодні найбільше активізують на місцях, тобто в районах. Соціальний захист у районах здійснюють управління праці та соціального захисту населення районної, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій. Управління забезпечують у межах своїх повноважень дотримання законодавства про працю, охорону праці, зайнятість, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, пенсійне забезпечення, соціальний захист населення.

Наведемо приклад, який засвідчує функціональну неспроможність суб'єкта управління керувати соціальною роботою у цей час. Головною причиною тут є організаційна залежність його від інших факторів, наприклад економічних та політичних. Загалом, 90-м рокам в Україні притаманна певна політична аморфність: влада в країні залишалася формально позапартійною та партійно-неструктурованою. Це призводило до відсутності відповідальності, до гальмування реформ, до невиваженої соціальної політики. Їй разом із тим на адресу влади все голосніше лунали звинувачування в корумпованості. У фокусі політичних дебатів в Україні опинялися економічні негаразди, але рішення не носили системного характеру й часто хибували популізмом. Вони суттєво стримували соціальний розвиток країни. Тому рішення Верховної Ради про незабезпечення урядом належного соціального захисту населення і розпуск у 1995 році Кабінету Міністрів було цілком обґрунтованим.

Картина не змінилась і після ухвалення Верховною Радою 28 червня 1996 року Конституції нової держави, яка проголосила Україну правовою та соціальною державою, закріпила соціальні права громадян, зокрема право на соціальний захист. Однак очікуваної миттєвої стабілізації політичного процесу не сталося. При цьому гарантовані Основним Законом права не завжди реалізуються на практиці.

Водночас в Україні зберігалася ієрархічна адміністративно-командна система управління, спостерігалася слабкість громадянського суспільства та ототожнювання політичних сил з державними інститутами та регіональними кланами.

Позитивним моментом, що спостерігається за перші десять років самостійного існування України, є залучення до участі добровільного (недержавного) сектора, який поступово бере на себе, за зразком Західної Європи, частину функцій, які раніше виконували державні служби або не мали свого агента. Так, наприклад, за статистикою, у 1991 році було зареєстровано 319 з діючих на сьогодні громадських організацій, у 1992 році - 1356, а в 1993 р. - уже 3257.

За даними на 1 січня 2000 року, в країні уже діє понад 20 тисяч недержавних організацій (НДО). Серед них - чимало організацій (благодійних, громад-

ських, приватних тощо), які серед своїх статутних завдань визначають, зокрема, надання соціальних послуг різним категоріям населення. Так, зареєстровано понад 900 організацій, які опікуються розв'язанням проблем інвалідів, майже 1200 працюють з людьми похилого віку.

Кількісний аналіз громадських організацій за територією свідчить, що найбільше їх діє сьогодні у м. Києві (1850), Дніпропетровській, Донецькій, Львівській областях.

У країні більшість таких організацій лише роблять перші кроки, проте продовжують свою роботу й ті НДО, що користуються державною підтримкою ще з часів повоєнних. Це Товариства УТОГ, УТОС, Український Червоний Хрест, його місцеві відділення та ін.

3.2.8. Нормативна база соціальної роботи

Немає сумнівів у тому, що елементом системи соціальної роботи має бути така складова, яка сама безпосередньо не формує соціальні відносини і тим більш не змінює їх змісту – це правові, адміністративні, морально-етичні та інші норми.

Їх призначення або головна функція визначається тим, що вони задають певні форми та засіб функціонування механізму соціального забезпечення, тобто за їх допомогою суб'єкт управління направляє та організує життєдіяльність цілого – видового соціального організму.

Соціальні працівники не тільки пом'якшують соціальну напругу, але і беруть участь у підготовці законодавчих актів, які більш повно захищають інтереси громадян.

Соціальні працівники допомагають всім громадянам, які потребують допомоги, вирішити проблеми їх повсякденного життя. У першу чергу така допомога надається тим, хто не захищений у соціальному відношенні, - літнім людям, інвалідам, дітям, позбавленим нормального сімейного виховання, особам з психічними розладами, наркоманам, хворим на СНІД та ін.

Соціальна політика держави направлена на створення умов, які забезпечують пристойне життя і вільний розвиток людини. У зв'язку з цим, важливим є охорона праці подеи, встановлення гарантованого мінімального розміру оплати праці, забезпечення державної підтримки сім'ї, материнства і дитинства, інвалідів та літніх громадян, встановлення державних пенсій, допомог та їх гарантій соціального захисту (серед яких особливо відділяються соціальне забезпечення за віком, у випадку хвороби, інвалідності, втрати годувальника та ін.).

У сучасних умовах в Україні створюється специфічний механізм підтримки населення, обумовлений багатьма факторами і, зокрема, станом економічного розвитку окремих її регіонів, посиленням соціальної диференціації, переходом від одного суспільного устрою до другого.

При цьому, як ніколи, посилюється значення соціальної роботи як специфічного виду суспільної діяльності, що функціонує в умовах ринкової економіки у формі соціальної допомоги. Клієнтами соціальних служб є громадяни, які підпадають під дію системи соціального захисту.

Сучасна соціальна політика держави - це, насамперед, координація громадських інститутів і соціальних груп населення з питання активізації захисних дій осіб, які потребують допомоги, а також тих, хто не захищений, тимчасово не працює, хворий або знаходиться в кризі. Ця політика типова для ринкової економіки.

Розглянемо нормативне забезпечення системи соціальної роботи в Україні за матеріалами, що підготовлені П.В.Шумським і викладені на сторінках вітчизняних видань¹⁷³.

Право громадянина на соціальний захист є конституційним правом. У відповідності до ст.46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі нової, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в ін. випадках, непередбачених законом.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних; комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Таким чином, в умовах розвитку правової держави в Україні, в центрі уваги є питання захисту прав людини і в першу чергу тих, хто не захищений у соціальному відношенні, а це свідчить про значне підвищення ролі соціальної роботи.

Система соціального захисту населення з її структурою установ, служб, центрів і органів управління є, з одного боку, створенням організаційної діяльності людей, колективів, які входять в цю систему, а з другого, - складає той же

¹⁷³ Див.: Соціальна робота в Україні: теорія та практика: посібник для підвищення кваліфікації працівників центрів соціальних служб для молоді. - у 2-х ч./ За заг. ред. А.Я.Ходорчук. -К.: УДЦССМ, 2001. - С.101-113.

самий структурний простір, поле діяльності, в рамках якого здійснюється соціальна робота, її удосконалення і розвиток.

Основною метою соціальної роботи є:

- збільшення ступеня самостійності клієнтів, їх здатності контролювати життя і більш ефективно вирішувати виниклі проблеми;
- створення умов, у яких клієнти можуть у максимальному ступені виявити можливості і одержати все, що їм належить за законом;
- адаптація або реадaptaція людей у суспільстві;
- створення умов, при яких людина, незважаючи на фізичне каліцтво, душевний зрив або життєву кризу, може жити, зберігаючи почуття власної гідності і повагу до себе з боку оточуючих;
- кінцева мета - досягнення таких наслідків, коли необхідність в допомозі соціального працівника у клієнта відпадає.

Соціальна робота, в головному, якраз і направлена на підтримання, розвиток і реабілітацію індивідуальної і соціальної суб'єктності, які в свої єдності характеризують життєві сили людини. Особливу увагу держава приділяє соціальному захисту інвалідів, як найменше захищеним у соціальному відношенні громадянам, яких в Україні нараховується більше 2,5 млн. осіб.

Питання соціальної захищеності інвалідів регулюється Законом України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні " від 21 березня 1991 р. № 975 - XII із наступними змінами і доповненнями. Дискримінація інвалідів забороняється і переслідується законом.

Соціальний захист інвалідів полягає у наданні грошової допомоги, засобів пересування, протезування та прийняття інформації, пристосованого житла; у встановленні і опіки або стороннього догляду, а також пристосуванні забудови населених пунктів і громадського транспорту, засобів комунікацій і зв'язку для особливостей інвалідів. Захист прав, свобод і законних інтересів забезпечується в судовому або адміністративному порядку.

Для здійснення заходів із захисту інтересів інвалідів створюються громадські організації. Державне управління в цій галузі здійснюється Міністерством праці та соціальної політики, Міністерством охорони здоров'я, місцевими радами. Все вищесказане дозволяє зробити висновок про те, що соціальна робота може бути віднесена до системи ознак правової держави.

Основні напрями державно-правової підтримки соціальної роботи докладно проаналізував В.П.Шумський. У відповідності до ст.3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнається в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Ст.46 Конституції України передбачено право громадян на соціальний захист, про що йшла мова вище. Вказане і є головною правовою підставою для діяльності всієї системи соціального захисту населення з її структурою установ, служб, центрів і органів управління.

Реалізація механізмів соціального захисту населення потребує, насамперед, їх *ресурсного забезпечення*, яке, зокрема, включає такі аспекти:

- визначення потреб у матеріальних (грошових та натуральних) і трудових (професійних кадрів і добровольців) ресурсах, які потрібні для надання різних форм соціальної допомоги і підтримання населення;
- оцінка загального обсягу ресурсів у грошовому і натуральному виразі на підставі нормативів, які розробляються вищими і територіальними органами управління і необхідні для забезпечення різних соціальних програм для соціальної підтримки і допомоги населенню;
- визначення основних і додаткових джерел фінансування програм соціального захисту населення.

До основних *джерел фінансування* соціальних програм із соціального захисту населення регіонів відносяться обов'язкові дотації із державного бюджету, а до додаткових:

- одночасні, цільві асигнування, доплати і дотації із державного і місцевого бюджетів;
- державний і регіональні фонди соціальної підтримки населення;
- кошти, надані благодійними фондами, спонсорство, добровільні внески населення;
- кошти, надані підприємствами і організаціями на заходи із соціального захисту населення;
- кошти із регіональних фондів соціальної підтримки населення;
- інвестиційні фонди, створені на підприємстві приватизаційних чеків громадян, які знаходяться під соціальним захистом.

Все це є одним з основних напрямів державно-правової підтримки соціальної роботи. Крім грошової, може існувати і натуральна допомога (продукти, послуги, промтовари). Джерелами натуральної допомоги можуть бути продукція виробничих підприємств (незалежно від форм власності) та послуги служб і установ регіону, також незалежно від форм їх власності.

Діяльність усіх органів і служб соціального захисту населення регулюється єдиними нормативними актами, а також регіональними підзаконними актами.

Вдосконалення правової основи системи соціального захисту непрацездатних громадян і сімей з дітьми проводиться на підставі Конституції України і включає в себе систему підзаконних актів і комплекс заходів, які гарантують соціальну захищеність непрацездатних громадян і сімей з дітьми.

Додатковими функціями із захисту непрацездатних та малозабезпечених громадян є підготовка нормативних актів, які регулюють надання нових видів соціальної допомоги за рахунок коштів регіонального фонду соціальної підтримки населення.

У цих нормативних актах закріплюються необхідні норми, які регулюють питання забезпечення соціальних потреб непрацездатних громадян і сімей з дітьми.

У даний час загальний стан правового регулювання соціальних питань в Україні принципово не відповідає найнагальнішим завданням забезпечення соціального захисту населення. Це призводить до наростання соціальної напруги, деформує політичну орієнтацію суспільства.

Головні недоліки існуючої системи, яка сформована низкою підзаконних нормативних актів, часто неузгоджених та внутрішньо суперечливих між собою, безпосередньо породжені відсутністю законодавчого визначення основних засад системи соціального захисту населення. Вони мають відповідати новим соціальним реаліям суспільства з економікою перехідного типу та завданням формування громадянського суспільства.

На нашу думку, було б доцільним систематизувати законодавство щодо соціальної роботи, чим передбачити:

- встановлення загальних правових, організаційних і фінансових засад соціального захисту населення України;
- систематизації та уніфікації чинного законодавства з соціальних питань;
- визначення перспектив соціальної політики та конкретних шляхів реформування системи соціального захисту.

Необхідно закласти правові основи для задоволення найнагальніших потреб громадян і побудови сучасної дієвої та ефективної системи соціальної підтримки населення та у кінцевому підсумку - забезпечення конституційного права кожної людини на гідні умови її життя.

Соціальний захист - це система державного гарантування прав громадян України на матеріальне забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них

обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законодавством України.

Соціальний захист забезпечується на основі загальнообов'язкового державного соціального страхування, створення мережі державних, комунальних, приватних закладів охорони здоров'я, догляду за непрацездатними та соціального забезпечення, інших організаційних та фінансових заходів, що здійснюються безпосередньо державою, сприяння здійсненню таких заходів громадянськими та іншими недержавними організаціями.

Соціальний захист населення України здійснюється за такими принципами:

- визнання соціального захисту пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави;
- законодавче визначення основних соціальних гарантій;
- загальнодоступність і гарантований рівень соціального забезпечення найнагальніших життєвих потреб для всіх громадян;
- законодавчо встановлений розподіл відповідальності між державою, роботодавцями та працівниками щодо забезпечення гарантій із соціального страхування;
- визначення рівня наданих гарантій на підставі соціальних нормативів;
- забезпечення непрацездатному населенню рівня життя, який відповідає встановленому законом прожитковому мінімуму;
- відповідність основних засад соціального захисту рівню соціально-економічного розвитку держави.

Завданнями кодифікованого акту є також забезпечення дотримання соціальних гарантій щодо:

- встановленого законом гарантованого рівня медичного, комунально-побутового та соціального обслуговування;
- державної допомоги непрацездатним та малозабезпеченим громадянам;
- солідарної (з участю держави) підтримки на випадок безробіття, втрати або обмеження працездатності;
- допомоги громадянам, які постраждали внаслідок техногенно-екологічних та природних катастроф чи надзвичайних обставин. Законодавство України про соціальний захист населення базується на Конституції України.

Основу законодавства про соціальний захист становлять також інші закони України з цих питань. Актами цього законодавства також є укази Президента України та Постанови Кабінету Міністрів України.

Міністерства, відомства, інші центральні органи державної виконавчої влади України можуть видавати акти, що регулюють питання соціального захисту

лише у випадках і в межах, передбачених законами та іншими актами законодавства про соціальний захист.

Чинні міжнародні договори з питань соціального захисту, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Якщо міжнародним договором України, ратифікованим у формі закону, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України про соціальний захист, діють правила міжнародного договору. Захист прав громадян повинен здійснюватись в установленому порядку шляхом:

- 1) визнання відповідних прав;
- 2) припинення (заборони) дій, які порушують ці права;
- 3) присудження до виконання обов'язку щодо забезпечення прав;
- 4) компенсації завданої шкоди, в тому числі моральної;
- 5) іншими засобами, передбаченими законом.

Захист прав щодо соціального забезпечення та захисту у випадках і в порядку, встановлених законодавством України, здійснюється судами, а також іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, відповідними установами та організаціями.

Громадяни України мають рівні права у сфері соціального захисту. Соціальним законодавством України не може бути встановлено необґрунтованих привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статті, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, службового становища, належності до професійних спілок, за мовними або іншими ознаками.

Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами, а також несуть такі ж обов'язки як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Систему соціального захисту складають встановлені законодавством України гарантії та організаційно-фінансові засоби їх забезпечення. Забезпечення соціального захисту здійснюється шляхом:

- формування та реалізації державної політики;
- організації та здійснення системи державних та громадських заходів щодо забезпечення соціального захисту населення;
- створення матеріальної, фінансової та організаційної бази для забезпечення встановлених соціальних гарантій;

- встановлення відповідальності за порушення прав і законних інтересів громадян щодо соціального захисту.

Забезпечення соціального захисту населення - пріоритетний напрям держави. Вона формує соціальну політику та забезпечує її реалізацію.

Державну соціальну політику формує Верховна Рада України шляхом прийняття законодавчих актів, якими встановлюються соціальні гарантії, правові механізми їх забезпечення, затвердження загальнодержавних програм соціального розвитку, в тому числі спрямованих на підтримку окремих соціальних груп населення або вирішення інших комплексних чи локальних питань соціального захисту.

Складовою частиною політики соціального захисту є комплексні та цільові програми, що формуються органами місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування і віддзеркалюють потреби соціального захисту населення, яке проживає на певних територіях.

Реалізація державної політики соціального захисту покладається на органи державної виконавчої влади та у передбаченому законами України порядку на органів місцевого самоврядування.

Державна політика соціального захисту реалізується та забезпечується спрямуванням коштів державного бюджету на соціальний захист населення відповідно до обґрунтованих потреб, визначених у встановленому законодавством порядку або державними програмами, організацією систем загальнообов'язкового державного соціального страхування та його додаткових систем, державними гарантіями платоспроможності страхових фондів або інших відповідних установ, здійсненням функцій нагляду за витрачанням коштів фондів та контролю за діяльністю організацій сфери соціального захисту населення.

Держава через центральні та місцеві органи виконавчої влади забезпечує надання громадянам матеріального забезпечення та функціонування мережі органів охорони здоров'я та соціального обслуговування.

Вона фінансує у повному обсязі здійснення органами місцевого самоврядування заходів державної політики соціального захисту, які здійснюються відповідно до делегованих повноважень органів виконавчої влади. Кошти, необхідні для здійснення органами місцевого самоврядування цих повноважень, щороку передбачаються в Законі України "Про Державний бюджет України".

Держава гарантує органам місцевого самоврядування доходну базу, достатню для забезпечення населення послугами на рівні мінімальних соціальних потреб на основі нормативів бюджетної забезпеченості на одного жителя з урахуванням економічного, соціально-природного та економічного стану відповідних територій.

Фінансування та організація надання матеріального забезпечення здійснюється фондами соціального страхування, а також іншими відповідними установами, функції яких забезпечуються законодавством України.

Держава через спеціально уповноважені органи здійснює контроль за діяльністю закладів та організацій, що виконують функції соціального забезпечення.

Міністерства і відомства, інші центральні органи виконавчої влади в межах своєї компетенції розробляють комплексні і цільові соціальні програми, визначають рівні соціальних нормативів, стандартів та вимог, здійснюють державний контроль та нагляд, іншу розпорядчу діяльність у сфері соціального захисту.

До компетенції органів місцевого самоврядування у сфері соціального захисту належить:

- затвердження регіональних та місцевих соціальних програм;
- надання допомоги на прожиття на підставі безпосереднього соціального контракту;
- встановлення за рахунок власних коштів і благодійних надходжень додаткових до встановлених законодавством гарантій щодо соціального захисту населення;
- надання житла, поліпшення житлових і матеріально-побутових умов, соціальне обслуговування в стаціонарних установах громадян, що потребують відповідної форми соціального захисту;
- здійснення заходів щодо соціальної захищеності різних груп населення від безробіття, в тому числі проведення оплачуваних громадських робіт на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до комунальної власності, інші повноваження відповідно до законодавства України та власних рішень.

З метою визначення рівня соціальних потреб та їх задоволення використовуються:

- нормативи споживання - розміри споживання в натуральному вираженні за певний проміжок часу;
- нормативи забезпечення - визначена кількість наявних в особистому споживанні предметів;
- нормативи витрат - розмір необхідних витрат на задоволення певної потреби;
- нормативи доходу - розмір особистого доходу громадянина або сім'ї, який гарантує їм певний рівень задоволення потреб.

Підставами для встановлення особливого режиму соціального захисту та забезпечення є:

- виконання трудових та державних обов'язків в умовах шкідливих та небезпечних для життя та здоров'я;

- виконання державних обов'язків в умовах, пов'язаних з добровільним і свідомим обмеженням громадянських прав;
- інші встановлені законодавством підстави.

В Україні продовжується створення національної системи соціального забезпечення населення.

Закладаються основи правової і нормативної бази соціального забезпечення населення, вироблено механізми, що забезпечують дотримання державних гарантій щодо:

- реалізації прав громадян на працю і на допомогу по безробіттю;
- оплати праці та мінімального розміру заробітної плати;
- підтримання життєвого рівня населення шляхом перегляду мінімальних розмірів основних соціальних гарантій в умовах зростання цін на споживчі товари і послуги;
- надання державної допомоги, пільг та інших видів соціальної підтримки малозабезпеченим громадянам і сім'ям, які виховують дітей;
- матеріального заохочення у разі досягнення пенсійного віку, тимчасової чи її втрати працездатності, втрати годувальника тощо. За останні роки питома вага витрат на соціальні потреби у валовому національному продукті підвищилась майже вдвічі, що стало однією із причин незбалансованості державного бюджету.

Система соціального забезпечення населення повинна будуватися таким чином, щоб *не* породжувати зрівнялівки і утриманських настроїв при розподілі та споживанні життєвих благ, не послаблювати дієвості мотивів і стимулів до праці, а створювати мотиви для їх найповнішого виявлення.

В основу реорганізації діючої системи соціального забезпечення необхідно покласти такі головні *принципи*:

1) соціальне забезпечення поширюється тільки на громадян, які працюють тільки за наймом, членів їх сімей та непрацездатних осіб;

2) на громадян, які самостійно забезпечують себе роботою, включаючи підприємців, осіб, зайнятих творчою діяльністю, членів кооперативів, фермерів поширюються лише ті соціальні гарантії, у фінансуванні яких вони беруть участь;

3) диференційований підхід до різних соціально-демографічних груп населення залежно від ступеня їх економічної самостійності, працездатності, можливостей підвищення рівня матеріального добробуту. В умовах ринкової економіки джерелом підвищення добробуту громадян має стати ефективна праця, трудова активність та підприємницька ініціатива. Тому для працездатної частини населення пріоритетне значення має захист її основних прав у галузі праці в умовах різних форм власності

та соціальне страхування на випадок втрати роботи при досягненні пенсійного віку, тимчасовій чи постійній втраті працездатності, для непрацездатних громадян гарантується матеріальне забезпечення та соціальне обслуговування за рахунок соціального страхування і виплат з державного та місцевого бюджетів;

4) визначення рівня соціальних гарантій на підставі соціальних нормативів. найважливіші нормативи - рівень прожиткового мінімуму, мінімальні розміри заробітної плати і пенсій, а також розміри соціальної допомоги повинні затверджуватись державою;

5) відповідність форм соціального забезпечення населення ступеню розвитку ринкових відносин в економіці.

Цим принципам найбільш відповідає система конкретних *форм соціального забезпечення* населення, що включає;

- матеріальне забезпечення шляхом соціального страхування у разі безробіття, тимчасової або постійної непрацездатності;
- соціальну допомогу непрацездатним і малозабезпеченим громадянам;
- підтримання рівня життя в умовах зростання споживчих цін;
- компенсації і пільги громадянам, які потерпіли від техногенно-екологічних та природних катастроф.

Соціальне страхування є джерелом матеріального забезпечення громадян у разі безробіття, захворювання, нещасного випадку, а також у старості. Відповідно до цього запроваджуються такі самостійні види соціального страхування;

- страхування на випадок безробіття;
- медичне страхування;
- страхування від нещасного випадку на виробництві;
- пенсійне страхування.

Суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування є застраховані громадяни, в окремих випадках члени їх сімей та інші особи, страховальники і страховики. Для захисту громадян від безробіття на державному та місцевому рівнях утворюється фонд сприяння зайнятості населення за рахунок страхових внесків підприємств, громадян та надходжень із місцевих і державних бюджетів, а також добровільних надходжень від підприємств і громадян.

Кошти фонду спрямовуються на фінансування організації професійної орієнтації населення, професійного навчання вивільнюваних працівників і безробітних, сприяння їх працевлаштуванню та виплату допомоги на випадок безробіття, організацію додаткових робочих місць, утримання працівників державної служби зайнятості та інших виплат, пов'язаних із соціальним захистом прав громадян на працю.

Медичне страхування забезпечує право працюючих громадян та членів їх сімей на кваліфіковане медичне обслуговування, матеріальне забезпечення у разі захворювання та в інших випадках.

Фонд медичного страхування утворюється за рахунок страхових внесків підприємств і громадян, а також кредитів банків, інших кредиторів та інших джерел, формування яких не заборонено законодавством України. За рахунок коштів фонду фінансується:

- медична допомога;
- лікування в медичних закладах;
- допомога в разі тимчасової непрацездатності у зв'язку з хворобою;
- допомога по догляду за хворою дитиною;
- допомога по вагітності і пологах;
- допомога при народженні дитини;
- допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трьохрічного віку;
- санаторно-курортне лікування та відпочинок.

Фонд страхування від нещасних випадків на виробництві утворюється за рахунок страхових внесків підприємств, розмір яких диференціюється в залежності від ступеня ризику для здоров'я.

Пенсійний фонд утворюється за рахунок страхових внесків підприємств і громадян. З нього здійснюються виплати:

- трудових пенсій за віком, за вислугу років, по інвалідності та в разі втрати годувальника;
- допомоги на поховання пенсіонерів.

На відміну від соціального страхування, соціальна допомога подається не "за правом", а "на органи", що надають її з урахуванням існуючих у суспільстві критеріїв для призначення допомоги. Соціальна допомога подається найменш захищеним категоріям населення в індивідуальному порядку після перевірки наявності у них засобів до існування за рахунок асигнувань з державного та місцевого бюджетів.

Підтримання життєвого рівня населення повинно забезпечуватись цілим комплексом взаємопов'язаних заходів, спрямованих як на стимулювання збільшення виробництва споживчих товарів і послуг, так і на підвищення доходів громадян. Періодично, залежно від темпів зростання споживчих цін, підвищуватимуться мінімальні розміри заробітної плати, пенсії, а також розміри стипендій, грошової допомоги громадянам з мінімальними доходами.

Для матеріального забезпечення громадян, які потерпіли від техногенно-екологічних катастроф, утворюються спеціальні фонди за рахунок надходжень із державного та місцевих бюджетів та внесків підприємств, установ, організацій.

цій і громадян за забруднення навколишнього природного середовища. Кошти цих фондів спрямовуються на відшкодування потерпілим громадянам збитків, заданих здоров'ю, і надання їм пільг, передбачених відповідними законодавчими актами.

Докладну характеристику основних нормативних актів з питань соціальної роботи, що прийняті у 90-х роках минулого століття зробив П.В.Шумський у статті “Державно-правові засади соціальної роботи”.

Після проголошення незалежності України розпочалось створення національної системи соціального забезпечення населення. Закладаються основи правової і нормативної бази соціального забезпечення населення, основні засади соціальної роботи в цілому, вироблено механізми, які виходячи з реальних можливостей економіки, забезпечать дотримання державних гарантій щодо:

- реалізації прав громадян на працю і допомогу по безробіттю;
- надання державної допомоги, пільг та інших видів соціальної підтримки малозабезпеченим громадянам і сім'ям, які виховують дітей;
- надання державної допомоги із працевлаштуванням і побуту інвалідів;
- підвищення життєвого рівня малозабезпечених груп населення;
- соціальний захист інтересів жінок;
- соціальний захист дитинства тощо.

Конституцією проголошено Україну соціальною і правовою державою (ст.1.). Стаття 3 проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Ці засади мають визначальне значення для забезпечення соціальних прав людини в Україні. Більше того, саме дані права набувають надзвичайної ваги у соціальній державі. Держава сама по собі є всезагальною формою солідарності між людьми, разом з тим вона призводить до створення та вироблення найбільш повних та всебічних форм людської солідарності. Загальне благо - ось формула, в котрій виражаються цілі і завдання держави. Сучасні дослідники роблять такі ж висновки. Соціальна держава є такою, якщо бере на себе обов'язок турбуватися про соціальну справедливість, добробут своїх громадян, їх соціальну захищеність.

У відповідності із міжнародними стандартами Конституція України встановила перелік соціальних прав людини і громадянина: право на працю, належні, безпечні й здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом (ст.43), на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом (ст.46), право на житло (ст.47), право на достатній життєвий рівень

для себе і своєї сім'ї (ст.48), право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст.49), право дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на державне утримання та виховання (ст.52), соціальне забезпечення, на освіту(ст.53), державний захист сім'ї (ст.51), державний захист сім'ї (ст.53).

Далі державно-правові основи соціальної роботи конкретизуються в таких нормативно-правових актах: законах України, указах Президента, постановах і розпорядженнях Уряду, розпорядженнях міністерств і відомств, а також актах місцевих влад.

Для вироблення ефективного юридичного механізму забезпечення соціальних прав людини визначальне значення має міжнародно-правове регулювання у цій сфері. У Посланні Президента України до Верховної Ради України наголошується на особливому значенні послідовної політики України щодо зближення з Європейським Союзом, визнається, що найвищою цінністю цивілізаційного прогресу є людина, її права та свободи, які гарантовані Конституцією України, нормами міжнародного права. До основних завдань соціальної політики України віднесено наближення національного законодавства до міжнародних стандартів відповідно до Європейської соціальної хартії, рішень ООН, конвенції МОП, інших міжнародних норм.

У системі міжнародного соціального законодавства в 90-х роках були прийняті такі важливі міжнародні нормативні акти, як Всесвітня декларація ООН про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей (1990р.), Резолюція ООН "Принципи медичної етики (1992р.), Європейський кодекс соціального забезпечення (1990р.), Хартія основних соціальних прав трудящих (1989р.). Дані акти вміщують перелік соціальних прав, принципи, гарантії та зобов'язання держав, контрольний механізм їх забезпечення. Міжнародно-правове регулювання з питань соціальної роботи та соціальних прав виявляється у встановленні міжнародних соціальних стандартів у сфері праці, соціального забезпечення, надання медичної допомоги та охорони здоров'я, освіти.

Особливістю цієї галузі права (міжнародного соціального права), крім встановлення системи міжнародних стандартів соціального захисту людини, є утворення системи міжнародного контролю за додержанням державами міжнародних норм у даній сфері. Все це, на мій погляд, є переконливим свідченням існування міжнародного соціального права, як права соціального захисту людини, до складу якого входять міжнародне трудове право, міжнародне право соціального забезпечення, міжнародне медичне право як підгалузі міжнародного соціального права

Розвиток соціальної сфери та соціальної функції України призводить до формування нової правової спільності - соціального права. Другим важливим джерелом, після Конституції України 1996 р. має стати Закон України "Про соціальну політику", в якому пріоритетною основою діяльності держави визначено права і свободи людини та їх гарантії. Розроблено ефективний юридичний механізм соціального захисту людини.

Одним із основних напрямків державно-правової підтримки соціальної роботи є, як свідчить П.В.Шумський, удосконалення законодавства про державну допомогу сім'ям з дітьми, захист дитинства, захист інтересів жінок. Захист інвалідів, соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, соціальний захист громадян, які стали жертвами політичних репресій, соціальний захист ветеранів війни і ветеранів праці, соціальний захист малозабезпечених громадян, соціальний захист біженців і переселенців, соціальний захист безробітних громадян, соціальний захист молоді та інші.

Розвиток ринкових відносин викликав необхідність проведення у соціальній сфері широкомасштабної реформи. В 90-х роках ХХ століття з питань соціальної роботи прийнято більше сотні законів та підзаконних актів. Серед них є загальносоціальні нормативно-правові акти і "адресні", направлені на конкретні, більш "слабші" прошарки населення. Адресні правові норми найбільш конкретні і визначають систему або елемент системи соціального захисту певних категорій населення.

Ми стаємо, - як свідчить П.В.Шумський, - свідками формування системи соціального права, соціально-правової державності, при якій такі ліберальні цінності, як індивідуальна свобода (економічна, політична та інш.) доповнюються такими соціальними цінностями, як рівність, яка є основою соціальної справедливості.

Українська держава надає великої уваги як одному з пріоритетних напрямів своєї соціальної політики правовому та соціальному захисту інвалідів, створенню рівних з іншими членами суспільства можливостей для реалізації цієї категорією осіб громадянських прав і свобод, якомога повного розвитку їх індивідуальних здібностей та задоволення особистих потреб. Норми, присвячені правовому та соціальному захисту інвалідів, містяться майже в 50 законах України, постановах Верховної Ради України, указах та розпорядженнях Президента України, а також в понад 40 постановах Кабінету Міністрів України, низці відомчих нормативних актів Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства освіти і науки України та інших вищих органів виконавчої влади.

Цими та багатьма іншими нормативно-правовими актами визначаються заходи, спрямовані на надання інвалідам можливості долучитися до посильної для них праці, одержати освіту, професійну підготовку, на поліпшення їх матеріального і соціально-побутового забезпечення, медичного обслуговування санаторно-курортного лікування, передбачаються пільги щодо оплати житла, комунальних послуг, та користування телефоном, проїзду в громадському транспорті, пільгове забезпечення спеціальними автотранспортними засобами, безплатне чи пільгове одержання ліків, безплатне протезування тощо.

Значну кількість нормативно-правових актів у 90-х роках ХХ століття в Україні прийнято у сфері надання державної допомоги, пільг та інших видів соціальної підтримки малозабезпеченим громадянам і сім'ям, які виховують дітей.

Характеризуючи названі нормативно-правові акти, можна відмітити такі гарантії адресної соціальної допомоги:

- Надання адресної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.

Така допомога надається у грошовій формі, якщо середньомісячний сукупний дохід сім'ї, яка складається з пенсіонерів і дітей віком до 16 років (учні до 18 років), а також непрацюючих осіб працездатного віку, що зайняті доглядом за дітьми, час якого зараховується до трудового стажу, осіб, що доглядають за інвалідами 1 групи або дитиною-інвалідом віком до 16 років, а також за особами, які досягли 80-річного віку, є нижчим величини сукупного доходу, що дає право на призначення соціальної допомоги.

Величина сукупного прибутку для призначення соціальної допомоги сім'ї виражається виходячи з мінімального доходу, що дає право непрацездатним громадянам на одержання цільової грошової допомоги на прожиття, встановленого Кабінетом Міністрів України.

- Державна допомога сім'ям з дітьми.

Сім'ї мають право на державну допомогу по вагітності, пологах, при народженні дитини, по догляду за дитиною по досягненні нею трирічного віку, за хворою дитиною і за дитиною-інвалідом та в інших випадках і на умовах, передбачених Законом "Про державну допомогу сім'ям з дітьми".

- Державна допомога деяким категоріям пенсіонерів. Починаючи з 1.12.98 року державну грошову допомогу у розмірі до 16 гривень 70 коп. при призначенні пенсій одиноким непрацюючим громадянам, які досягли пенсійного віку або визнані інвалідами 1 або 2 групи, та сім'ям, які складаються із зазначених категорій громадян, середньомісячний сукупний дохід яких на одного члена сім'ї не досягає 53 гр. 50 коп.

Велика увага в 90-х роках ХХ століття приділялась прийняттю нормативно-правових актів щодо соціального захисту громадян, які потерпіли від Чорнобильської катастрофи та щодо соціального захисту громадян України, які стали жертвами політичних репресій.

Сьогодні в управлінні соціальною галуззю спостерігаються обнадійливі зрушення, оскільки вони пов'язані з упорядкуванням її на основі державних стандартів. Це явище для нас нове і тому звернемо увагу на специфічний категоріальний апарат, який входить у практику професійної роботи соціальних працівників.

Якщо посилатись на “Новий тлумачний словник української мови”¹⁷⁴, то: *норма* – звичайний, узагальнений, загальноприйнятий, обов’язковий порядок, стан та ін., правило, стандарти; *норматив* – показник норм, згідно з якими проводиться певна робота або здійснюється, виконується що-небудь; *стандарт* – прийнятий тип виробів (послуг), що відповідає певним вимогам своєю якістю, розміром тощо, єдина типова форма організації, проведення, здійснення чого-небудь, шаблон, трафарет, штамп; *стандартизація* – запровадження єдиних типових форм організації, здійснення чого-небудь, встановлення єдиних норм і вимог на виготовлення, здійснення чого-небудь; *уніфікація* – зведення чого-небудь до єдиної форми, системи, єдиних нормативів.

У Законі України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” є уточнення таких понять, як “соціальні норми і нормативи” та “нормативи витрат (фінансування)”. Так, перші визначені як “показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпеченню освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами”, а другі – “показники поточних і капітальних витрат з бюджетів усіх рівнів на задоволення потреб на рівні, не нижчому від державних соціальних стандартів і нормативів”. Державні соціальні стандарти розглядаються як встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій.

У той же час Закон України “Про стандартизацію” від травня 2001 року за №2408-III *стандартизацію* подає як діяльність, що полягає у встановленні положень для загального і багаторазового застосування щодо наявних чи можливих завдань з метою досягнення оптимального ступеня впорядкування у певній сфері, результатом якої є підвищення ступеня відповідності продукції, процесів, послуг їх функціональному призначенню, усунення бар’єрів і сприяння науково-технічному співробітництву.

¹⁷⁴ Див.: Новий тлумачний словник української мови. - К.: АКОНТ, 1999.

У цьому документі *стандарт* подається як документ, що встановлює для загального і багаторазового застосування правила, загальні принципи або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості у певній галузі, розроблений у встановленому порядку на основі конкурсу.

Нормативний документ, згідно з даним законом – це документ, який встановлює правила, загальні принципи чи характеристики різних видів діяльності або їх результатів. Цей термін охоплює такі поняття як “стандарт”, “кодекс усталеної практики” та “технічні умови”.

На основі наказу директора Українського державного центру соціальних служб для молоді №79 від 14.08.01 року “Про стандарти і нормативи здійснення соціальної роботи центрами соціальних служб для молоді” можна відтворити, наприклад, напрямки, за якими ведеться робота по створенню нормативної бази для соціальної підтримки особи у молодіжному середовищі.

У даному документі наведені такі стандарти і нормативи здійснення соціальної роботи центрами соціальних служб для молоді:

1. Стандарти забезпечення дітей та молоді центрами соціальних служб для молоді за їх спеціалізованими формуваннями з метою надання комплексних соціальних послуг.

Нормативи: перелік адміністративно - територіальних одиниць, в яких створюються центри соціальних служб для молоді; перелік спеціалізованих формувань, які створюються при центрах соціальних служб для молоді.

2. Стандарти надання безоплатних соціальних послуг дітям та молоді центрами соціальних служб для молоді та їх спеціалізованими формуваннями.

Нормативи: перелік соціальних послуг, їх обсяг та зміст.

3. Стандарти надання платних послуг центрами соціальних служб для молоді та їх спеціалізованими формуваннями.

Нормативи: перелік соціальних послуг, їх обсяг та зміст.

4. Стандарти мінімального забезпечення центрів соціальних служб для молоді та їх спеціалізованих формувань поточними витратами та капітальними вкладеннями

5. Стандарт фінансування соціальних програм і заходів центрів соціальних служб для молоді.

6. Стандарти кадрового забезпечення центрів соціальних служб для молоді та їх спеціалізованих формувань.

Нормативи: перелік структурних підрозділів; перелік фахівців центрів ССМ; гранична чисельність працівників.

Крім наведених стандартів та нормативів до вищезгаданого документу включено наступні елементи: стандарти здійснення центрами соціальних служб для молоді соціального інспектування; стандарти надання психологічних послуг; стандарти надання соціально-педагогічних послуг; стандарти надання соціально-медичних послуг; стандарти надання юридичних послуг; стандарти надання соціально-економічних послуг; стандарти надання інформаційних послуг; стандарти щодо обліку роботи з клієнтами центрів соціальних служб для молоді та їх спеціалізованих формувань; стандарти щодо звітності діяльності центрів соціальних служб для молоді; стандарти планування роботи центрами соціальних служб для молоді.

Таким чином, нормативна база безумовно має бути елементом системи соціальної роботи.

3.2.9. Комунікаційні канали

Тепер розглянемо останній, на наш погляд, елемент системи соціальної роботи. Це мають бути комунікативні канали, що об'єднують усі інші елементи в єдину цілісну структуру. Сам по собі цей елемент не бере участі в соціальному процесі, але він створює необхідні передумови для задоволення потреб людини. У передачі сигналів від особистості до органу управління системою життєзабезпечення і полягає його головна функція.

Прикладами, що засвідчують існування у структурі соціального організму країни цілої сукупності таких каналів, є спеціальні мережі: Інтернет, “Служба спасіння”, що має телефони 911 і 112, “телефон довіри”, “Служба психологічного розвантаження”, “Секс по телефону”, довідкові служби автослужб, довідкові служби авіаційних та залізничних перевезень та інші. Саме до них звертаються клієнти соціальної служби за спеціалізованою допомогою, якщо виникають проблеми, з якими вони не в змозі справитись поодиночі.

Резюме

- Система соціальної роботи має характеристику “повна” у тому випадку коли вона збирає таку сукупність елементів, яка дозволяє отримати механізм її саморуху.
- Ключем до проектування системи соціальної роботи є структура поняття “соціальне”, яке у ході саморозгортання проходить три стадії: існування, буття або явища та дійсності.
- На стадії існування соціальне представлене потребами особистості людини.
- Вихід на стадії буття потреб у явище прямо вказує на наявність у структурі системи соціальної роботи двох інгредієнтів, а саме: суб’єктивного, який існує у вигляді мотивів людини, та об’єктивного, який існує у вигляді соціальної сфери суспільства, взаємодія між ними є соціальний процес у вузькому сенсі слова.
- На стадії дійсності соціальне проявляється завдяки атрибуту, яким є колективізм як принцип сумісного існування людей у сфері родового життя.
- Елементна база системи соціальної роботи формується на основі постулювання одиниць, що пов’язані між собою системоутворюючою ознакою, а конкретно – потребами людини.
- До сукупності елементів, що утворюють органічну єдність у структурі соціального організму країни відносяться: особистість, як сукупність вітальних та соціальних потреб; громадянське суспільство або соціальні спільноти: народ, нація, етнос, колектив, група, сім’я; кадри соціальної роботи; технологія соціальної роботи; матеріали задоволення потреб: речовина, енергія та інформація; соціальна інфраструктура; орган управління соціальною системою соціальної роботи; нормативна база: стандарти, нормативи; канали комунікації, що пов’язують елементи між собою.

РОЗДІЛ 4. СТРУКТУРА ТА МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

- *Структура системи соціальної роботи*
- *Механізм функціонування та розвитку системи соціальної роботи*

4.1. Структура системи соціальної роботи

При переході від параметричного опису окремих елементів до висвітлення морфології системи соціальної роботи треба розробити принципову схему розміщення їх у просторі, а також визначити зв'язки, що виникають у процесі її функціонування та розвитку.

Оскільки тут мова йде про поліструктурну систему, зв'язки якої принципово нелінійні, то для її відтворення не придатна мова ознак та схема родовидових відносин. У справу тут вступає мова елементів та зв'язків, а також схема функціональних відносин. Така схема може бути або простим словниковим описом, або просторовою моделлю системи, що досліджується, як складова більш загального соціального процесу.

Створити таку схему допомагає технологія соціального процесу, який має, на нашу думку, як мінімум, чотири етапи. *На початковій стадії* здійснюється усвідомлений вибір або стихійна активізація потреби, що найбільш гостро потребує задоволення. Тут важливо визначити так звану порогову потребу, що виступає у вигляді певної межі цілого комплексу нових потреб. Оскільки практично неможливо одночасно задовольняти в однаковій мірі усі потреби особистості, то рівень її потреб завжди випереджає рівень споживання.

На *другому етапі*, за допомогою соціальних працівників, чия праця протікає у системі соціальної роботи, а також шляхом активізації особистості, приводяться у дію об'єкти соціальної інфраструктури, що виступають тут засобом задоволення потреб клієнта.

На *третьому етапі* протікає відносно самостійний процес задоволення тієї потреби, що вибрана органом управління як актуальна. Нагадаємо, що усі інші потреби особистості відходять у цей час на задній план, тобто замирають у біологічному організмі людини.

На *завершуючому етапі* сама задоволена перша потреба, дія задоволення та знаряддя, за допомогою якого відбувається її задоволення, ведуть до формування нової потреби.

Логіка вищеподаної процедури підводить нас до розуміння того, що у соціальному процесі виникають та діють три інгредієнти. *Перша складова* – блок формування та зберігання потреб, *друга* – блок задоволення потреб, *третья* – блок управління системою соціальної роботи.

Принципову схему процесу задоволення потреб особистості графічно можна подати так (Див. схему 7.1.).

Схема 7.1.

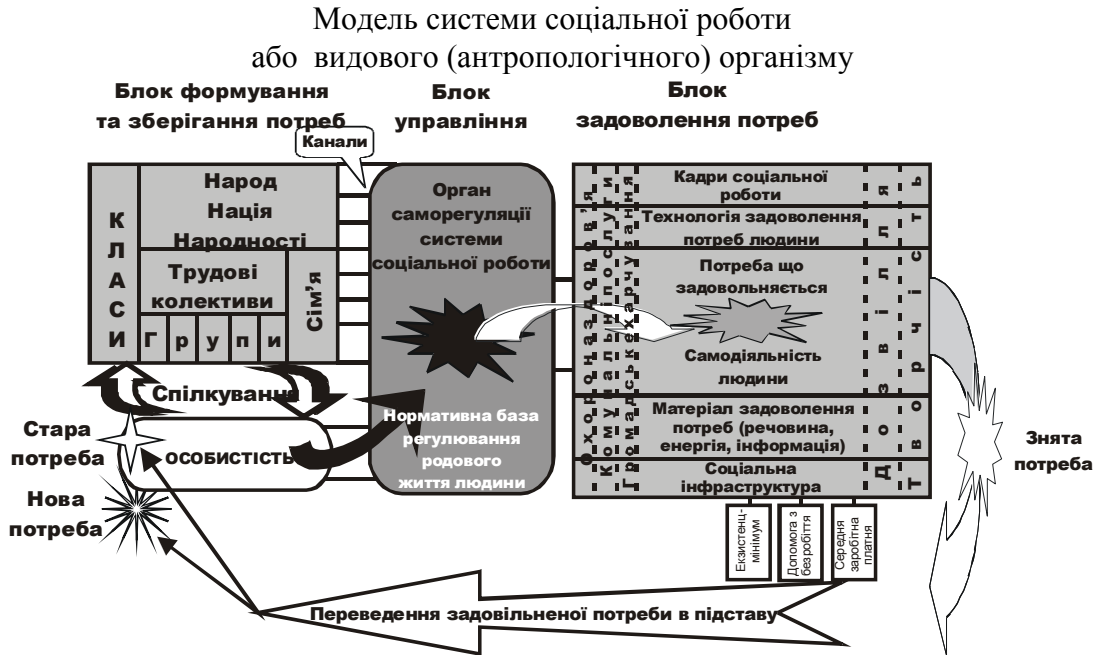

Завершивши опис морфологічних елементів і графічно відтворивши структуру формоутворювального процесу соціального компоненту організму країни, ми тим самим підійшли до необхідності проаналізувати взаємообумовленості їх співіснування у часі та просторі. Одночасно це означає, що ми підійшли до структурно-функціонального аналізу зв'язків між елементами системи соціальної роботи, на які припадає найбільше смислове навантаження. Це цілком виправдано: системність морфологічної форми розкривається, понад усе, саме завдяки її зв'язкам та їх типології.

До того ж, якщо поняття системи або цілісності, наприклад, виконує переважно стратегічно – орієнтовну роль у системному дослідженні, то поняття зв'язку виступає зазвичай, і як засіб дослідження як такого. Тому треба мати на увазі, що в системі соціальної роботи головний інтерес та разом з тим головну складність для аналізу створюють не її елементи, а зв'язки, що формуються та відтворюються у даній єдності-внутрішні та зовнішні.

Далі вже можливо відтворити теоретичну модель морфологічної форми соціального процесу (Див. схему 7.2.).

Схема 7.2.

Тепер більш ґрунтовно розглянемо *внутрішні зв'язки* системи соціальної роботи. Ясно, що вибудувати теоретичну модель соціального процесу стало можливим завдяки наявності в ній структурних зв'язків. Саме вони об'єднують усі вищеподані елементи, визначаючи організаційно їх місце розташування у цілісній структурі цілого.

У даній системі мають місце *зв'язки взаємодії* як між блоками, так і між її окремими елементами, бо саме їх узгоджене функціонування забезпечує реалізацію цілей соціального захисту.

Якщо ж який-небудь елемент, наприклад технологія, не відповідає принципам системи, то між ним і іншими елементами можуть виникнути конфліктні зв'язки. Останні усуваються шляхом приведення її у відповідність з іншими або зміною усіх інших складових частин системи. На практиці можуть бути випадки коли конфліктні зв'язки призводять до зміни усієї системи як цілого, вибудованого на застарілих принципах.

Із вищенаведеної блокової схеми добре видно, що у системі соціальної роботи

є зв'язки породження. Тому що ведучий елемент соціального прогресу – соціальна структура або громадянське суспільство обумовлює на практиці не тільки зміст особистості, яка “обумовлена та визначена конкретними класовими відносинами”, але й зміст усіх інших її складових частин: соціальної інфраструктури, соціальної діяльності, соціальної технології, органу управління і т.ін.

Важлива роль у системі належить зв'язкам *перетворювання*, що реалізуються завдяки потребі, яка задовольняється у даний момент. У ході їх здійснення об'єкти, що взаємодіють порізно або разом, переходять від одного стану до іншого. Так, наприклад, при взаємодії між собою елементів: діяльності, інфраструктури та технології з потребами особистості – усі вони так чи інакше змінюються.

Найбільш багато у даному випадку представлені зв'язки *функціонування*, які забезпечують життєдіяльність системи соціальної роботи. Наявне різноманіття функцій, які притаманні елементам та блокам системи, що аналізується, і різноманіття видів зв'язків функціонування. Вони виникають між блоками формування та зберігання потреб та управління, блоками задоволення потреб та управління, між блоками формування та зберігання потреб та задоволення потреб, нарешті, між усіма разом взятими елементами цілого.

У системі соціальної роботи треба також *виокремлювати зв'язки розвитку*, які під певним кутом зору треба розглядати як модифікацію функціональних зв'язків станів з тією різницею, що процес розвитку суттєво відрізняється від простої зміни станів. Тут момент розвитку є не просто саморозкриття автономної системи життєзабезпечення людини, актуалізація вже закладених у неї потенцій, а така зміна станів, у основі якої лежить неможливість з тих або інших причин збереження існуючих форм функціонування. Продемонструвати їх можливо на прикладі тієї чи іншої потреби, яка повертається у свою основу – видозмінює її. Безумовно, що активна зміна провідного елемента призводить до подальшого закономірного удосконалення усіх складових системи.

Наявність вищенаведених типів зв'язку у системі і органу управління нею вказує на те, що у ній присутні *зв'язки управління*. Це саме ті зв'язки або засоби, за допомогою яких вона реалізує вищезазначену принципову схему соціального процесу.

При цьому навіть емпіричне, інтуїтивне розуміння *зв'язків регулювання* дозволяє вказати на ще одну важливу характеристику системи соціальної роботи: внутрішня ієрархія її така, що підсистеми будь-якого рівня та спрямування (наприклад, охорона здоров'я, комунальне господарство, громадське харчування, сфера дозвілля та ін.), які керуються іззовні, оскільки вони покликано забезпечити конкретний результат, досягають його різними засобами, за рахунок великого ступеня свободи.

Серед цього типу зв'язків можна ще виділити зв'язки *корегування*, що виникають всякий раз, коли один або декілька елементів допускають "перебої" або у тому випадку, коли відбувається заміна задоволеної потреби на нужду більш високого гатунку. За цих умов, тобто одночасно з цим, відбувається корегування зв'язків у самій основі системи соціальної роботи – її соціальних витоків, у родових цінностях світової спільноти.

Таким чином, надійність функціонування системи соціальної роботи досягається за рахунок високої організації елементів-підсистем, що її утворюють. Усе це робить зв'язки управління специфічними для неї і, відповідно, системоутворюючими.

До цього часу ми досліджували систему соціальної роботи за допомогою структурно-функціонального аналізу і були цілком задоволені його можливостями та отриманими результатами. Але у подальшому щоб пояснити "життєдіяльність" даної цілісності, ми повинні звернутись до діалектичного методу. Це принципово можливо тому, що вони не розділені між собою принциповим бар'єром: освоєння структури та функцій системи на певному етапі обов'язково призводить до необхідності пізнання і законів її зміни, а вивчення процесу руху її набуває строгого наукового характеру лише остільки, оскільки у ньому вдається розкрити структуру та функції об'єкта, що розвивається та самого процесу розвитку.

4.2. Механізм функціонування та розвитку системи соціальної роботи

Тепер, коли ми спроектували повну форму соціальної роботи, треба визначити її нові системні якості, про які ми раніше нічого не знали. І перше, з чим ми тут зіштовхуємось, так це наявність специфічного **механізму саморуху** видового соціального організму, який слід називати, на нашу думку, не соціальним, а антропогенним. Останнє пов'язане з тим, що для соціальних працівників треба розвести поняття «соціальне» у широкому та вузькому сенсі слова.

Соціальне у широкому сенсі доцільно використовувати, на наш погляд, як таке, що ґрунтується на дії особистості людини, а у вузькому сенсі – як таке, що пов'язане з творенням та відтворенням сутнісних сил особистості. У останньому випадку є сенс використати термін антропогенний, тобто такий, що тво-

рять особистість людини. Тут не виключена можливість, що у подальшій теоретичній роботі може знайтись і інший, більш слушний, термін.

Але повернемося до аналізу системи соціальної роботи. Термін "механізм", як відомо, прийшов у галузь вивчення соціальних явищ з області техніки та механіки, де він і виник, та з біології, де він вже давно і надійно працює (наприклад, механізм відбору, спадкоємності та ін.). У соціальному організмі він пронизує собою всі його органи та системи: економічну (ринковий механізм, механізм ціноутворення), соціальну (механізм відтворення, соціального забезпечення), політичну (механізм державного регулювання), духовну (механізм духовного відродження) і т. ін. Але, якщо в соціальному організмі можна відкрити механізм, то з філософського боку це буде означати визнання причинності в соціальному світі¹⁷⁵.

Організованість системи, яку ми розглядали до цього часу, не можна приймати за механізм системи соціальної роботи. Як писав В.Вернадський: "Організованість різко відрізняється від механізму тим, що вона знаходиться безупинно в становленні, в русі всіх її найдрібніших матеріальних і енергетичних часток"¹⁷⁶.

У цьому питанні ми скорше солідарні з визначенням суті справи, яке дав М.Моїсєєв у роботі "Человек и ноосфера". Він пише: "Вимовляючи слово "механізм", ми маємо на увазі деяку сукупність логічних зв'язків, процедуру змін, визначальних для виникнення в тій або іншій еволюціонуючій (такій, що розвивається) системі"¹⁷⁷. Основними ознаками соціального організму є мета, засоби її досягнення, зворотній зв'язок, пам'ять, інформація та ін.

Отже, ми зупиняємось на тому, що термін "механізм", за умов його коректного застосування та повного висвітлення його змісту, надасть нам можливість повністю розкрити динамічний аспект процесу спочатку онтогенезу, або внутрішніх зв'язків та закономірностей, а потім і філогенезу, або зовнішніх зв'язків та закономірностей системи соціальної роботи.

Далі можливо описати механізм системи соціальної роботи або спосіб, алгоритм задоволення потреб людини. Ясно, що ланками механізму соціальної роботи є: блок формування та зберігання потреб, блок задоволення потреб та блок управління. "Робочим тілом" у ньому виступають потреби особистості людини.

Рух механізму системи соціальної діяльності починається з ведучої ланки. Потреби особистості по комунікаційних каналах поступають у орган управлін-

¹⁷⁵ Кант И. Критика чистого разума. – М.: Мысль, 1994. –С.23.

¹⁷⁶ Вернадский В.И. Размышления натуралиста. Научная мысль как планетарное явление. Книга вторая. М.: Наука, 1977.- С.15.

¹⁷⁷ Моисеев Н.Н. Человек и ноосфера. –М.: Молодая гвардия, 1990. –С.43.

ня. Тут вони аналізуються і приймається рішення про порядок їх задоволення. Далі вони вже у певній послідовності поступають у блок задоволення потреб, у якому синхронно функціонують зразу п'ять елементів: необхідна праця, соціальна інфраструктура, технологія, матеріал задоволення потреб та сама особистість. Саме тут відбувається глибока “переробка” тієї потреби, задоволення якої санкціоновано органом управління відповідно до нормативних вимог.

На вході з блоку задоволення потреб ми уже маємо справу з потребою, якої уже фактично немає, але яка, при поверненні в основу, або через якийсь термін часу, активізується знову або породжує нову, як правило, більш складну потребу. Ця якісно нова потреба, або на деякий час “знята” потреба знову готова по комунікативних каналах заявити про себе на весь голос. І за умов, що вона попаде у поле зору системи управління і буде визнана нею актуальною, то рух буде повторений за уже описаним зразком.

Таким чином, у механізмі саморуху системи соціальної роботи добре видно пряму та зворотну фази, а також прекрасно проглядається повний цикл його дії. Час, протягом якого здійснюються чотири фази, на які ми вказали раніше, і які ми тільки що назвали циклом задоволення конкретної потреби або їх сукупності, на нашу думку, у житті людської спільноти має таке ж значення, яке присутнє поняттю біологічного часу, яке визначає закономірності становлення біологічної сфери або виробничого циклу, що визначає специфіку руху сфери матеріального виробництва, коли виготовляються предмети задоволення потреб людини.

У цих випадках мова йде не про абсолютний “світовий” час, а про внутрішній час тієї чи іншої цілісності. Якщо ж співвіднести соціальний час із функціонуванням та розвитком системи соціальної роботи, то це час відтворення потреб людини.

Більше того, ми дійшли не тільки до розуміння механізму задоволення особистих потреб людини, але подали й процес їх формування або, іншими словами, заміни нужди більш низького порядку на потреби більш високого порядку, оскільки “у законі розвитку людської природи, на думку К.Маркса, закладено те, що ледь забезпечується задоволення одного кола потреб, як вивільнюється, формуються нові потреби”¹⁷⁸.

Однак наш аналіз був би неповним без вказівки на джерело розвитку, рушійних сил системи соціальної роботи, умов та тенденцій її саморозгортання, визначення критерію та показників ефективності її функціонування та, нарешті, формалізації того об’єктивного закону, якому підкоряється її життєдіяльність.

¹⁷⁸ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т.47. – С.254.

Із всього вищенаведеного матеріалу випливає, що внутрішнім джерелом саморозвитку системи соціальної роботи виступають потреби людини. Їх ускладнення та сукупність не має практичного обмеження, а це означає, що така система має нескінченний термін розвитку. Одночасно ”предмет діяльності людей, за висловом О.Леонтєва, і надає їй певну спрямованість. За запропонованою мною (О. Леонтєвим – В.Б.) термінологією, предмет діяльності є її дійовий мотив ... Головне, що за ним завжди стоїть потреба, що він завжди відповідає тій чи іншій потребі”¹⁷⁹. Тут очевидно, що використовуючи незвично термін “предмет”, О. М. Леонтєв у даному випадку зазначає не те, на що направлена активність особистості, а у силу чого відбувається її дія.

Іншим, зовнішнім джерелом руху системи соціальної роботи є протиріччя більш ширших, по відношенню до неї, полісистем, у які вона включена як складова частина цілого. Звісно, що таким цілим, яке визначає вимоги до даної системи, є соціальний організм країни. Саме для нього вона й готує особистість певного спрямування та рівня інтелектуального і фізичного розвитку.

Саморух її може значно прискоритись або уповільнюватись завдяки протиріччям, що виникають між нею та економічним, політичним або ідеологічним компонентами соціального цілого або автономної системи соціального забезпечення того чи іншого регіону і т.ін. Вивчення зовнішніх впливів на формування, функціонування та розвиток системи соціальної роботи – це предмет спеціальних досліджень, які ще чекають своїх архітекторів.

Рушійною силою саморозгортання системи соціальної роботи є сама людина. “У самому акті відтворення, писав К.Маркс, змінюються не тільки об’єктивні умови, ... але змінюються й самі виробники, випрацьовуючи у собі нові властивості, розвиваючи та перетворюючи самих себе завдяки виробництву”¹⁸⁰. Умови, у яких відбувається становлення та функціонування системи соціальної роботи, накладають свій відбиток на характер та темпи її змін, визначають тенденції її подальшого розвитку. Найбільший вплив на її становлення нині здійснює форма власності, ідеологія, політика та міжнародні зв’язки України.

При цьому система соціальної роботи сама виступає засобом демократизації в українському соціумі, тому що саме вона здатна і повинна демократизувати українське суспільство шляхом розширення доступу усіх суттєвих життєвих благ для населення країни і поступово розширюючи число тих, що розглядаються як необхідні. Особистість засвоює усе більшу кількість необхідної

¹⁷⁹ Леонтєв А.Н. Деятельность. Сознание. Личность.. – М.:Политиздат, 1977. – С.102.

¹⁸⁰ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т.46. – Ч.1. – С.483.

праці. У такому випадку її соціальний потенціал має тенденцію до зростання, а з розширенням можливостей людини безумовно зростають і можливості суспільства, у якому вона живе.

Основою демократизації соціального прогресу є “надлишок продукту праці над витратами праці і створення та накопичення із цього надлишку суспільного виробничого і резервного фонду – усе це було і залишається основою всякого суспільного, політичного і розумового прогресу”¹⁸¹.

Провідна тенденція у саморозгортанні системи соціальної роботи визначається процесом інтенсифікації суспільного життя, яка є наслідком переходу України на ринкову модель розвитку, загостренням конкурентної боротьби, значним зростанням темпів науково-технічного прогресу, введенням у життя принципово нових технологій та іншими факторами інформаційної цивілізації. Усе це потребує інтенсифікації творення та відтворення особистості, оскільки пов’язане із зростанням витрат інтелектуальної енергії або сутнісних сил людини. В умовах інформаційної цивілізації вона вимушена у більш короткий термін опрідмечувати в собі більший обсяг необхідної праці.

Результативність дії механізму соціальної роботи, як слушно зауважив С.Михайлов, треба шукати поза даною системою, оскільки “критерій ефективності ... даного суспільного явища не може знаходитись у принципі в середині ... цього суспільного явища”¹⁸². Тому його треба знайти за межами вказаної сукупності зв’язків. Таким інтегруючим засобом для судження про ступінь зрілості, на нашу думку, є рівень суспільної активності особистості.

Його можна подати через показники благополуччя народу країни. Чим вище рівень благополуччя окремої людини, тим більше у неї можливостей для вільного творчого розвитку як особистості. І це цілком виправдано, оскільки саме “царство свободи починається у дійсності лише там, де припиняється робота, що диктується нуждою і зовнішньою доцільністю, отже, за природою речей воно лежить по той бік сфери власне матеріального виробництва”¹⁸³.

І якщо сьогодні наші співвітчизники ще знаходяться у процесі створення умов свого соціального життя, а не живуть повноцінним соціальним життям, відштовхуючись від цих умов, то, як це не гірко усвідомлювати, вони пригнічені гострими турботами і не чутливі навіть по відношенню “до самого прекрасного видовища”.

Поступовий рух системи соціальної роботи в умовах того, чи іншого типу соціального організму країни здійснюється за специфічними для соціальної

¹⁸¹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т.20. – С.199.

¹⁸² Михайлов С. Социологические проблемы развитого социализма. – М.: Прогресс, 1985. – С.359.

¹⁸³ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т.25. – Ч.2. – С.386-387.

сфери соціальними закономірностями, усвідомлення яких є об'єктивними умовами пізнання рівня зрілості соціальної системи і є передумовами науково обгрунтованої соціальної політики держави.

Ясно, що під *явищем соціальної політики* слід розуміти вид діяльності системи державного управління з регулювання соціальних відносин в організмі країни.

Під її *сутністю*, як впливає із вищевикладеного, треба розуміти наукове визначення межі необхідної праці, що спрямовується на підтримку процесу творення та відтворення особистості з метою забезпечення ефективного саморуху організму країни.

Її *змістом* є пошук, обгрунтування та реалізація системи практичних заходів, націлених на забезпечення безконфліктного існування та зближення різних суспільних груп, а також підтримка необхідних пропорцій у розвитку різних сфер образу життя.

Уявляється, що її *провідною функцією* є вирівнювання суспільного стану особистості та колективів, регіонів, класів, етносів, що ґрунтується на організаційній діяльності системи управління, оскільки функції визначаються як дії, що зберігають систему.

Гарантії, у тому числі й правового порядку, з боку держави по відношенню до громадян з приводу їх зростаючого розвитку слід називати *соціальною захищеністю*.

Різні форми допомоги з боку суспільства або будь-яких його інститутів громадянам у задоволенні їх життєвих нужд є *соціальна допомога*, або *соціальне забезпечення*. Фонди, що створюються суспільством для цих цілей – соціальні фонди або фонди милосердя.

Послуги, що надаються не окремими приватними особами, а закладами, які створюються суспільством або державою слід називати *соціальними послугами*.

Резюме

- У структурі системи соціальної роботи виділяються три блоки, а саме: блок формування та зберігання потреб, блок задоволення потреб та блок управління.
- Механізм саморозгортання видового соціального організму складається з двох інгредієнтів – суб'єктивованого (особистості) та об'єктивованого (соціальної сфери).

- Антропогенний процес полягає у взаємодії між особистістю та соціальною сферою суспільства, оскільки вони складають суб'єктивовану та об'єктивовану складові одного й того ж явища.
- Механізм системи соціальної роботи має дві фази саморуху: пряму та зворотну, які у сукупності забезпечують цикл функціонування даного соціального утворення.
- Час, що визначається пульсацією системи соціальної роботи, є соціальним часом даного типу відносин. У кожній країні “свій час” пульсації системи соціальної роботи.
- Наявність у системи соціальної роботи морфологічної форми свідчить про те, що вона має своє особисте “тіло” і свої закони формоутворення та життєдіяльності.
- Система соціальної роботи, що здатна до самовідтворення, має свої специфічні риси та функції, які потребують додаткового вивчення.

РОЗДІЛ 5. СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЯК ОРГАН СОЦІАЛЬНОГО ОРГАНІЗМУ КРАЇНИ. ЗАКОН САМОРОХУ ВИДОВОГО (АНТРОПОГЕННОГО) СОЦІАЛЬНОГО ОРГАНІЗМУ

- Система соціальної роботи як видовий (антропогенний) соціальний організм
- Закон саморуху системи соціальної роботи

5.1. Система соціальної роботи як видовий (антропогенний) соціальний організм

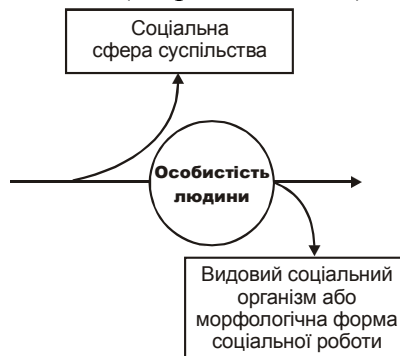
Логічне продовження вивчення змісту системи соціальної роботи має дістати у висвітленні її властивостей у більш складній системі. Це пов'язане з аналізом життєдіяльності соціального компонента організму країни, функціонування та розвиток якого є соціальний процес у широкому розумінні слова.

Як впливає з того, що ми розглянули вище, під соціальним процесом у вузькому розумінні слова слід вважати творення та відтворення людини як громадянина певного типу суспільства разом зі змінами соціальних умов, що забезпечують течію родового життя світової цивілізації під впливом техніко-економічного, організаційно-політичного, духовно-ідеологічного та управлінського складових ноосфери.

Тож, для відтворення образу повної системи соціальної роботи нам необхідно проаналізувати її як синергетичний процес, що вільно проявляється у формоутворенні морфології даного соціального тіла. Він має, згідно з наукою логіки, три іманентних процеси і має три іманентні продукти (Див. Схему 8.1.).

Схема 8.1.

Формоутворення видового (антропогенного) соціального організму

Перший етап пов'язаний з моментом обвнутрішнювання соціальним компонентом соціального організму країни продуктів технічного, економічного, наукового розвитку, а також плодів мистецтва та культури. Специфічним продуктом цього процесу є саме матеріальна складова системи соціального забезпечення формування особистості. Без її портрету ми не можемо відтворити її морфологічну форму.

Другий етап пов'язаний із функціонуванням тільки що створеної матеріальної частини системи соціальної роботи як самостійного органу. Збагачена особистість – є продуктом функціонування такої цілісності. Це головна стадія і її продукт - особистість має забезпечити функціонування усіх інших компонентів соціального організму країни: економічного, політичного та ідеологічного.

Третім етапом тут є єдність першого та другого процесів як родовий процес. Нейтральним продуктом, що відкидається у зовнішнє середовище є видо-вий соціальний організм або повна система соціальної роботи. Нагадаємо, що морфологічна форма притаманна саме видовому соціальному організму, як функціональному органу в структурі цілого.

Феноменологічна трактовка суспільства, а мова тут йде про одну з його складових, як реальності традиційно зверталась до аналогій між гомеостатичним функціонуванням соціальних систем і поведінкою живих організмів. Ці аналогії сягають до Платона і Аристотеля і широко вживались О. Контом, Г. Спенсером, Е. Дюркгеймом, Б. Машковським А. Р. Радкліф-Брауном. Функціональний підхід у теорії складних систем дістав подальшого розвитку в рамках технології О. Богданова та кібернетики Н. Вінера. У роботах Т. Парсонса була проведена класифікація і категоризація соціальних явищ, що дозволяє перейти від простих “організменних” аналогій до побудови функціональних теорій, що описують структуру соціальної дії, процеси інституалізації, механізми соціального контролю та соціалізації, а також ієрархію різних інформаційних процесів у суспільстві. Структурний напрямок у функціоналізмі дістав подальший розвиток у працях Р. Мертона, Дж. Морено, теоріях соціального конфлікту Т. Зіммеля, Л. Козера і Л. М. Блау, у структурній антропології К. Леві-Стросса, в інтеракціоналізмі Д. Г. Міда, теорії ролей, у символічному інтеракціоналізмі Г. Блумера та у низці інших досліджень.

У даному випадку нас цікавить процес морфогенезу (формування) соціального процесу, бо саме він є провідним процесом у випадку, коли утворюється перша складова морфологічної форми системи соціальної роботи. Але раніш ніж ми звернемось до неї, ще одне суттєве зауваження стосовно формування соціальної структури, яка виникає на основі соціальної роботи.

І суб'єктивоване, і об'єктивоване мають загальний об'єктивний зміст, основопокладаючи субстанцію соціального світу. У розглянутих нами процесах опосередкування суб'єктивована людиною перша природа трансформується в об'єктивовану форму і існує далі у *формі найдрібніших неподільних частинок (морфи)* соціального тіла. Морфа далі має самостійну долю, що описується закономірностями морфогенезу. Але, якщо суб'єктивованій зміст переходить в об'єктивовану форму, то буде можливим, і навіть необхідним, зворотний перехід, оскільки це видоутворення одного і того ж універсуму. *У цих взаємопереходах і складається органічна єдність не тільки онтологічного, але і функціонального аспектів першої і другої природи.*

Складність дослідження еволюції такої системи полягає у тому, що вона не є об'єктом, з притаманною глибинною інтеграцією, як скажемо, людина, морфологічно та функціонально ясно відокремленою від середовища. У даному випадку ми маємо справу з системою, яка представлена у множині своїх проявів і тому ми вчинили цілком слушно, коли з емпіричного матеріалу або багатства функціональних форм сконструювали систему соціальної роботи. Так ми отримали морфологічну форму системи соціальної роботи.

Нагадаємо, що для вирішення даної задачі ми використали визначення цілісної системи, яке в науку ввів В.Садовський. “Між елементами множини, що утворюють систему, пише він, утворюються певні відносини та зв'язки. Завдяки їм, набір елементів перетворюється у зв'язане ціле, де кожний елемент опиняється, врешті-решт, зв'язаним зі всіма іншими елементами і його властивості не можуть бути зрозумілими без урахування цього зв'язку. У свою чергу, властивості системи є не просто сумою властивостей елементів, що її утворюють, а визначаються наявністю і специфікою зв'язку і відносин між елементами, тобто конститууються як інтегративні властивості системи як цілого. Наявність зв'язку та відносин між елементами системи і властивостей інтегративності та цілісності якостей системи, що породжуються ними, забезпечують відносно самостійне уособлене існування, функціонування (а у деяких випадках і розвиток) системи”¹⁸⁴.

Виходячи з вищевикладеного можна вважати, що під цілісною або повною системою соціальної роботи слід розуміти сукупність елементів соціального походження і зв'язків між ними, що виникли під впливом суспільного поділу праці і які органічно взаємодіють між собою з метою забезпечення оптимальної течії родового життя людини.

¹⁸⁴ Садовский В.Н. Основания общей теории систем. – М., 1974. –С.83-84.

Соціальна реальність, що визначилась (а ми її тільки що розглянули як сукупність соціальних процесів), яка протікає у специфічному просторі та часі, не може принципово стало існувати без специфічної структури, яка формалізує та зберігає у єдності потоки речовини, енергії та інформації, зводить між собою клієнтів, соціальних працівників та матеріальні фактори. Це принципово нове питання, яке треба розглянути у руслі мультиплікаційного ефекту, що притаманний системі соціальної роботи. Відзначимо, що такою організаційною формою для нормальної течії родового життя є соціальний (антропогенний) організм.

Тут ми підійшли до того, щоб проаналізувати місце та роль форми у функціонуванні соціального світу. З того, що ми виклали вище, прямо випливає, що зміст конкретного соціального світу локалізується відповідно до головної мети – творення та відтворення особистості людини – і тому вимагає для самовідтворення організмової форми, яка, з одного боку, забезпечує атрибутивні властивості морфологічної форми системи соціальної роботи, а з іншого, – досягає необхідної і достатньої потенції стало реалізувати свою специфічну функцію.

Тут цілком слушною є думка Ф. Шелінга, який писав: “Організм є не посередництвом матеріальної субстанції, яка постійно змінюється, він є організм тільки посередництвом виду або форми свого матеріального буття. Життя залежить від форми субстанції, іншими словами, суттєвими для життя стала форма. Тому мета діяльності організму – не безпосереднє збереження своєї субстанції, а збереження субстанції у тій формі, у якій вона є форма існування більш високої потенції.

Організм тому так називається, що те, що здавалось існувало для самого себе – у ньому є лише знаряддя, орган більш високого”¹⁸⁵. Таким чином, *реальність морфологічної форми системи соціальної роботи* полягає у тому, що вона є цілісний соціальний організм видового походження у структурі більш високого цілого - соціального організму країни.

Нарешті останнє зауваження, під *субстанціональною сутністю* видового соціального організму ми розглядаємо розум людини, який у своєму конкретному значенні забезпечує єдність форми та змісту антропогенного процесу, “бо форма у своєму конкретному значенні, як передбачав Г.Гегель, є розум як постигаюче у поняттях пізнання, а змістом є розум як субстанційна сутність моральної і природної дійсності; усвідомлена тотожність обох є філософська ідея”¹⁸⁶.

Система соціальної роботи функціонує на практиці як сукупність найпростіших соціальних організмів або закладів соціальної роботи. Найпростіші со-

¹⁸⁵ Шеллинг Ф. Сочинения в 2-х т. – М.: Мысль, 1987. – Т.2. –С.482.

¹⁸⁶ Гегель Г. Философия права. – М.: Мысль, 1990. – С.55.

ціальні організми, так утворюють тіло видового соціального організму, як клітини утворюють тіло людини. Їх кількість у структурі соціального організму країни може досягати кількох сотен тисяч. Цей рівень існування соціальних організмів має, як мінімум, три їх різновиди.

Якщо мову вести про ті найпростіші соціальні утворення, що надають послуги населенню, то можна говорити про організм соціального закладу. Принципова схема його устрою має наступний вигляд (Див.: Схема 8.3.)

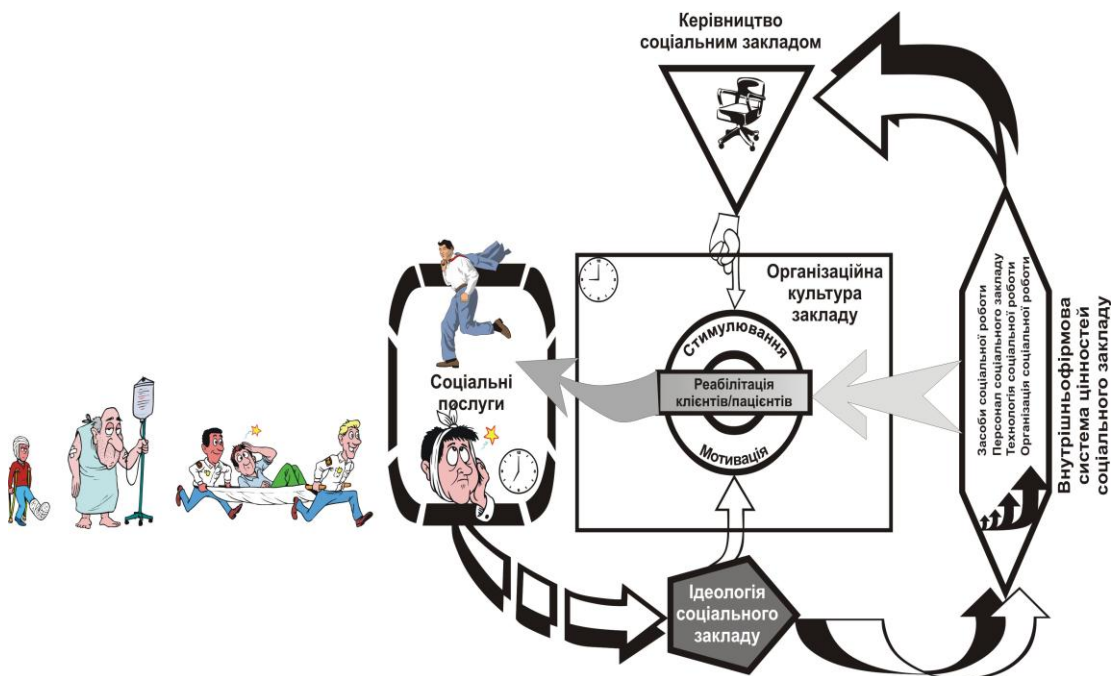

Схема 8.3. ЕВРИСТИЧНА МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Нагадаймо, що за Т. Парсонсом, соціальна система — це система дії, що володіє такими характеристиками: 1) включає взаємодії між двома чи більше акторами — цей процес взаємодії сам по собі і є головний центр уваги для спостерігача; 2) ситуація, на яку зорієнтований актор, включає інших акторів і ці інші актори — «інші» — об'єкти катексиса (задоволення), причому дії «інших» беруться до уваги когнітивно, як дані; різні орієнтації «інших» можуть бути або цілями, яких потрібно досягти або засобами їх досягнення — отже, вони можуть бути об'єктами оцінних суджень; 3) у соціальній системі може здійс-

нюватися як незалежна, так почасти й погоджена дія, в якій згода залежить від колективної цільової орієнтації, або спільних цінностей, і від консенсусу нормативних і когнітивних очікувань¹⁸⁷.

Згідно із закономірностями морфогенезу соціальних систем, що викладені нами у інших працях, морфологія соціального закладу обумовлюється змістом соціальних послуг, що має забезпечити даний заклад населенню країни чи регіону. Саме на цій основі формується і стало функціонує так звана внутрішньо-фірмова ідеологія, на основі якої, у свою чергу, виникає його внутрішньо-фірмова система цінностей або культурологічне ядро. Соціальний світ так влаштований, що смисли, як складові духовного виробництва, присутні у будь-якій точці простору. Вони групуються, концентруються, активізуються і включаються у дію свідомістю людини або групи людей, наприклад працівниками закладу. Більш детально це викладено у праці «Фірма в дискурсі організмової ідеї»¹⁸⁸.

Ідеологія соціального закладу полягає у системі смислів, що відіграють роль фільтрів для виокремлення із зовнішнього середовища предметів і людей, завдяки яким конструктори, проєктанти або керівники майбутнього соціального закладу мають утворити сам соціальний заклад. Їх ще можна розглядати як вимоги до створення соціального закладу. Ідеологія спрямовує морфогенетичний процес у певне русло і слугує певною морфогенетичною формою для вибудови тіла соціального закладу.

Матеріал, що проходить ідеологічний контроль утворює культурологічне ядро соціального закладу. Будь-який заклад обов'язково повинен мати чотири основних видів цінностей, а саме такі їх різновиди, що включають його у структуру соціального організму країни. Це означає, що його морфологічну основу складають цінності техніко-економічного, соціально-психологічного, організаційно-політичного і духовно-ідеологічного походження.

У даному випадку слід вирізняти серед цінностей техніко-економічного походження — засоби задоволення потреб людини, що найбільш зримо застигають у формі інфраструктури соціальної роботи та матеріалу задоволення потреб, що існує у вигляді речовини, енергії та інформації. Цінністю соціального призначення у даному випадку є кадри або, ширше, персонал, соціального закладу. Духовно-ідеологічна складова репрезентується типом технологій соціальної роботи, оскільки ґрунтується на знаннях. Нарешті, організаційно-політичні цінності представлені у культурологічному ядрі типом організації задоволення потреб і визначається політичною партією, що розбудовує і керує

¹⁸⁷ Парсонс Т. О структуре социального действия. — М.: Академический Проект, 2000. — С. 461.

¹⁸⁸ Бех В.П., Гашенко А.В. Фірма в дискурсі організмової ідеї: Монографія. — Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. — 376с.

цим закладом.

При цьому кут зору, під яким ми маємо проаналізувати вплив корпоративної системи цінностей на соціальну систему має суттєве значення, оскільки методологічна установка висвітлює тільки ті функції, що попадають у її світло. Т. Парсонс, наприклад, прокоментував це так: «Відношення між цінностями більш високої соціальної системи та цінностями диференційованих підсистем може бути назване відношенням конкретизації при низведенні узагальненого стандарту вищої системи на «рівень» підсистеми з урахуванням обмежень, що накладаються на останній функцією і ситуацією. Так, підприємницька фірма або соціальний заклад, керується цінністю ««економічної раціональності», що виражається в продуктивності і платоспроможності, і приділяє значно менше уваги вищій системі цінностей, ніж це робив недиференційований виробничо-сімейний осередок. Що стосується родини, то вона в економічному аспекті свого існування тепер слідує цінностям «споживання»¹⁸⁹.

Евристична модель соціального організму закладу, що діє у сфері соціальної роботи, наглядно подає механізм його функціонування та розвитку. Якщо алгоритм функціонування полягає у саморуху елементів від потреб клієнтів соціальних послуг до її задоволення, то розвиток детермінується появою нових потреб, що відбувається і матеріалізується у видовому соціальному організмі. Це означає, що джерело розвитку соціальних закладів знаходиться за його межами. Звідси випливає, короткочасність існування таких соціальних утворень і їх залежність від процесів більш високого соціального рівня. Заклади можуть виникати існувати певний час і зникати без сліду, приблизно так як це спостерігається у сфері матеріального виробництва.

Ефективність функціонування організму соціального закладу можна оцінювати по якості культури обслуговування населення або наданні послуг клієнтам. У культурі надання послуг слід виокремлювати, як мінімум, чотири підвиди культури, а саме: матеріалізовану культуру, що застигла у інфраструктурі соціальної інфраструктури та матеріалах задоволення потреб, культуру поведінки персоналу соціального закладу, технологічну культуру та культуру управління процесом надання послуг або виробничої діяльності закладу.

Формуючи свій кут зору на систему цінностей соціального закладу, використовуємо ідею Т. Парсонса про те, що культура — це не тільки низка символічних комунікацій, а й «низка норм для дії суб'єктів ринкових відносин»¹⁹⁰.

Цю тезу посилює таке: «Мотивація «єго» та «іншого» інтегрується нормативними еталонами в ході взаємодії. Різностямованість задоволення та депривації тут особливо важлива. Реакція, що відповідає (еталону) з боку «іншого» —

¹⁸⁹ Там само. — С. 720.

¹⁹⁰ Там само. — С. 544

це задоволення для «єго». Якщо «єго» конформний до норми, його задоволення — це аспект винагороди за цю його конформність стосовно неї; зворотне має місце для випадку покарання за відхилення. Отже, реакції «іншого» на конформність чи девіантність «єго» щодо нормативного еталона представляють собою санкцію на дії «єго». «Очікування» «єго», запропоновані «іншому», — це очікування, пов'язані з ролями «єго» й «іншого»; і ці санкції посилюють мотивацію «єго» до конформності з цими рольовими очікуваннями. Таким чином, компліментарність очікувань сприяє взаємному посиленню як у «єго», так і в «іншого» мотивації до комфортності з нормативним еталоном»¹⁹¹.

Закономірно постає питання про те, звідки береться ця нормативна система. Відповідь може бути тільки одна: якщо розглядати систему цінностей спеціалізованого закладу як процес або функціональний дубль соціальної системи, то рано чи пізно вона має перейти й заспокоїтись у продукті. Тож продуктом тут може бути система моральних і правових норм, носієм та оберегом яких є система управління ним. Це спостереження співпадає з наробками в соціологічній і психологічній літературі, в яких зафіксована закономірність переходів: потреби — інтереси — цінності — норми — мотиви — стимули — дія.

Оскільки об'єктивований компонент у структурі соціального закладу є трудовим колективом соціального закладу, що протистоїть окремому робітнику — провідним тут є соціальний працівник, то використаємо ідею Т. Парсонса про те, що в даному випадку система цінностей створює нормативну складову з чотирьох елементів: «будь-яка конкретна система, включаючи просту одиницю, — статус-роль, що розглядається як підсистема, — може проходити через чотири типи еталонів, але вони будуть мати різну вагу в системах різного типу»¹⁹².

За Т. Парсонсом, перший тип еталонів із пов'язаних з нормативним контролем діяльності, відноситься до оцінки об'єктів з когнітивної точки зору й містить у собі те, що ми називаємо «універсалізмом». Його перевагою є «технічні» норми, які керуються універсалістськими цінностями при адаптації дії до внутрішніх якостей об'єктів, ситуативних у системі досягнення конкретної мети. В цьому полягає загальноприйняте значення терміну «ефективність», але ця ефективність стосується тільки використання об'єкта в конкретній ситуації в інтересах досягнення мети.

Еталони другого основного типу відносяться до визначення цілей самого процесу дії, до того, що в термінах перемінних своєї моделі ми назвали діяльністю чи результативністю. Системою норм цей тип еталонів має встановлювати ціль (цілі) системи, досягненню якої, як очікується, повинна сприяти дана

¹⁹¹ Див.: Там само.

¹⁹² Див.: Там само.

одиниця.

Третій тип еталонів можна назвати «таким, що інтегрує систему»: він визначає очікування від одиниці підтримки солідарності з іншими одиницями даної системи. У центрі уваги тут характеристика установки на позитивну дію, що має починатися на користь солідарності між одиницями.

І четвертий тип еталонів пов'язаний із підтримкою чи регулюванням змін в основі аскрептивних якостей, що є вихідним пунктом для інших видів діяльності.

З динамічної точки зору, чи з погляду діяльності, соціальна взаємодія є постійний човниковий рух між діяльністю та «санкціями», останні можна представити як дії, що виражають відношення до діяльності інших за допомогою винагород і покарань¹⁹³.

Більше того, Т. Парсонс далі окремо розглядає навіть норми санкцій по відношенню до учасників соціальної взаємодії — ці норми санкцій відповідають чотирьом основним типам норм діяльності:

1) «схвалення», що характеризується установкою «специфічності», тобто відноситься до конкретної мети даної дії, та установкою «нейтральності», що відноситься до первісних основних характеристик і перешкоджає отриманню повного задоволення чи відволіканню уваги до моменту досягнення мети;

2) «відповідь» — характеризується установками «специфічності» й «афективності», що відносяться до самого досягнення поставленої автором мети і безпосередньо винагороджують його доступом до цілей-об'єктів, — отже, ця «відповідь» обумовлена досягненням схвалюваної мети;

3) діяльність, що інтегрує систему, — це «схвалення» («визнання») у формі відповідної дії, спрямованої на досягнення солідарності, вона характеризується установками афективності чи дифузності;

4) «повага» — оцінка одиниці як одиниці в термінах усього комплексу її якостей, тобто її загального статусу в системі, вона характеризується установками «дифузності» та «нейтральності».

Щоб бути послідовним, до оцінки спілкування робітників між собою треба додати нормативи, що накладають на них функцію робочого місця та технологію процесу виробництва, вимоги яких фіксуються в правах і посадових обов'язках співробітників соціального закладу. Таким чином, усі чотири елементи системи внутрішньофірмових цінностей, виділені нами вище, ефективно працюють на створення в ході свого функціонування нормативного простору соціального закладу. Більш докладно це можна довідатись з інших наших пуб-

¹⁹³ Див.: Там само.

лікацій¹⁹⁴.

Тут ми підійшли до того, щоб проаналізувати місце та роль форми у функціонуванні соціального світу. З того, що ми виклали вище, прямо випливає, що зміст конкретного соціального світу локалізується відповідно до головної мети — творення та відтворення особистості людини — і тому вимагає для самовідтворення організаційної форми, яка, з одного боку, забезпечує атрибутивні властивості морфологічної форми системи соціальної роботи, а з іншого, — досягає необхідної і достатньої потенції стало реалізувати свою специфічну функцію.

Тут цілком слушною є думка Ф. Шеллінга, який писав: «Організм є не посередництвом матеріальної субстанції, яка постійно змінюється, він є організм тільки посередництвом виду або форми свого матеріального буття. Життя залежить від форми субстанції, іншими словами, суттєвими для життя стала форма. Тому мета діяльності організму — не безпосереднє збереження своєї субстанції, а збереження субстанції у тій формі, у якій вона є форма існування більш високої потенції.

Організм тому так називається, що те, що здавалось існувало для самого себе — у ньому є лише знаряддя, орган більш високого»¹⁹⁵. Таким чином, реальність морфологічної форми системи соціальної роботи полягає у тому, що вона є цілісний соціальний організм видового походження у структурі більш високого цілого — соціального організму країни.

Нарешті останнє зауваження, під субстанціональною сутністю видового соціального організму ми розглядаємо розум людини, який у своєму конкретному значенні забезпечує єдність форми та змісту антропогенного процесу, «бо форма у своєму конкретному значенні, як передбачав Г.Гегель, є розум як досягаюче у поняттях пізнання, а змістом є розум як субстанційна сутність моральної і природної дійсності; усвідомлена тотожність обох є філософська ідея»¹⁹⁶.

Далі при вивченні властивостей морфологічної форми системи соціальної роботи не можна замовчати проблему її взаємозв'язку з довколишнім середовищем. Як підкреслив В.Г.Афанас'єв, «в силу різного впливу зовнішнього середовища на систему звичайно розуміють середовище і у широкому сенсі як усю дійсність, що оточує систему, і у вузькому сенсі як сутнісне, необхідне оточення системи, те саме, у взаємодії з яким система виявляє свої властивості, свою цілісність, визначеність, і не тільки визначає, але й формує певні власти-

¹⁹⁴Див.: Бех В.П., Гашенко А.В. Фірма у дискурсі організаційної ідеї. — Суми: Університетська книга, 2005.

¹⁹⁵ Шеллинг Ф. Сочинения: В 2 т. — М.: Мысль, 1987. — Т. 2. — С. 482.

¹⁹⁶ Гегель Г. Философия права. — М.: Мысль, 1990. — С. 55.

вості – властивості, що дозволяють їй не розчинятись у середовищі, а функціонувати й розвиватись відносно самостійно”¹⁹⁷.

Розуміння довколишнього середовища у широкому сенсі навряд чи прийнятне для нас як з теоретичної, так і з практичної точок зору, хоча й воно має певну основу. Воно, як відомо, складається з того, що у світі все пов’язане між собою.

Тут зв’язки можуть бути різного рівня інтенсивності, а також безпосередніми та опосередкованими, що особливо важливо відрізнити при вивченні системи соціальної роботи. Саме в силу впливу цього середовища сьогодні в Україні розвивається явище соціальної роботи. У цьому випадку тиск на соціальну сферу, від форм надання індивідуальної допомоги до соціальної політики держави, здійснюється у формі інформаційного обміну досвідом роботи та поширення технологій певного змісту та призначення.

Тому для аналізу атрибутивних властивостей спроектованої морфологічної форми соціальної роботи краще застосувати вузьке визначення довколишнього середовища. У даному випадку воно складається з елементів соціального організму країни, які нам добре відомі. Вона, система соціальної роботи, знаходиться у безпосередньому контакті з економічним та політичним компонентом соціального організму країни. Її зв’язок з ідеологічним компонентом не такий вразливий, як з двома попередніми, але його теж треба віднести до близького середовища, оскільки вони знаходяться у складі цілого, яке досить жорстко детермінує їх життєдіяльність. Інша справа, що цей зв’язок опосередковується політичним або економічним компонентами соціального організму країни (Див. Рис. 8.3.).

Теоретичне обґрунтування соціального організму країни як цілісності, що здібна до самовідтворення, тобто є аутопоезисною системою викладено у філософській літературі¹⁹⁸. Тут же ми розглянемо лише деякі принципові питання, що формують перші уявлення про цей функціональний орган у структурі соціального організму країни.

Організм не рівний механізму. На це вказують багато дослідників, наприклад Шеллінг, який свого часу писав, що "світ є організація, а загальний організм сам умова (і завдяки цьому позитивна) механізму. Розглядувані з такої висоти окремі послідовності причин та дій (що створюють для нас видимість механізму) зникають як нескінченно малі лінії в загальному круговороті орга-

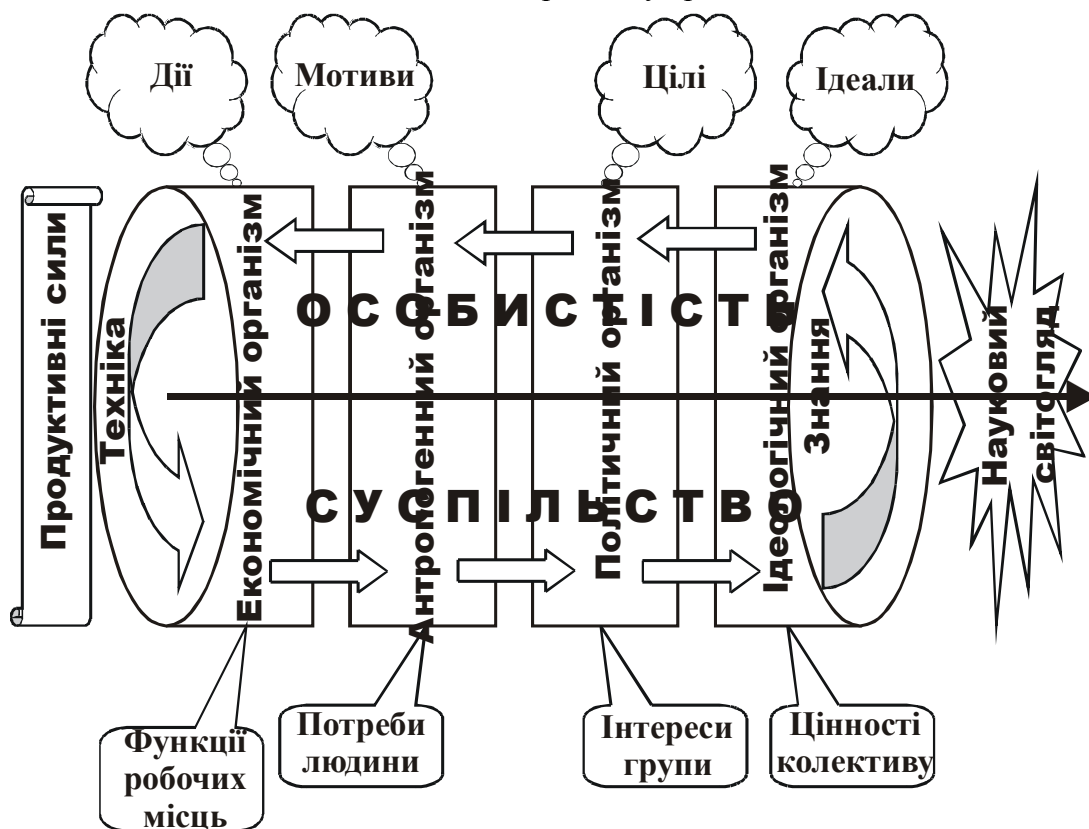
¹⁹⁷ Афанасьев В.Г. Системность и общество. –М.: Политиздат, 1980. – С.151.

¹⁹⁸ Див.: Бех В.П. Генезис соціального організму країни. –Запоріжжя, Просвіта, 2000. – 288с.

нізму, що лежить в основі руху світу»¹⁹⁹. О.Шпенглер у роботі "Закат Європи" теж проводить розрізнення цих двох понять²⁰⁰.

Схема. 8.3.

Місце системи соціальної роботи у структурі соціального організму країни

де: 1'-1' – економічний компонент;

2'-2' – антропологічний компонент або система соціальної роботи;

3'-3' – політичний компонент;

4'-4' – ідеологічний компонент;

ВС– продуктивні сили;

¹⁹⁹ Шеллинг Ф.В.Й. Сочинения в 2-х т. Пер. с нем.Т.1.М.: Мысль, 1987. – С.91.

²⁰⁰ Шпенглер О. Закат Европы. – М.: Мысль, 1993. – С.481.

НС– науковий світогляд.

У системі соціальної роботи, як у новоствореному видовому соціальному організмі з'являються принципово нові обов'язки по відношенню до соціального організму країни та по відношенню до свого власного тіла. Це означає, що ми повинні додатково розглянути системні функції.

Нагадаємо, що поняття функції, як відомо, має два значення: службової ролі одного з елементів системи або залежності в рамках даної системи, за якої зміни в одній частині виявляються похідними (функцією) від змін в іншій її частині. Виходить, якщо в значенні "залежності" латентна функція і відбиває взаємозв'язок явного (формального) і прихованого (неформального) в організації, то виявляє себе саме як дисфункція.

Для утримання морфологічної форми система саморегуляції країни, разом з органом управління системою соціальної роботи повинні забезпечити одну з трьох провідних функцій, що оптимізують можливість взаємодії соціальних елементів-учасників виробничого процесу – це гомеорез, гомеостаз та гомеоклаз. Пояснимо це більш детально.

Оскільки система є високодинамічним утворенням функціонального походження, то вона повинна: на етапі саморозгортання соціального організму фірми - забезпечити *гомеорез*; на етапі сталого функціонування – гарантувати системі соціальної роботи, як активному суб'єкту ринкових відносин, *гомеостаз*; на етапі самоліквідації або санації – *гомеоклаз*.

Отже, оскільки антропогенний організм є жива система, то їй, природно, притаманні всі закономірності саморозгортання живої речовини. Це означає, що в онтогенезі, після стадії зародження, має місце стадія гомеорезу, в ході якої іде становлення соціального організму країни, яку треба відрізнити від стадії гомеостазу. Г.Югай у роботі "Общая теория жизни" розмежовує названі поняття таким чином: "Якщо гомеостаз означає сталість рухомого рівноважного стану, то гомеорез - сталість шляхів розвитку живої системи, їхніх змін, які включають в себе переходи від одних рівноважних станів до інших, тобто гомеорез охоплює і гомеостаз"²⁰¹.

І далі він продовжує: "Гомеорез від гомеостазу можна відрізнити за багатьма ознаками. Гомеорез характеризується, по-перше, більш динамічним, функціональним характером; якщо гомеостаз - це збереження заданого стану рівноваги шляхом авторегуляції, то гомеорез - автономізований процес новоутворення або самооргані-

²⁰¹ Югай Г.А. Общая теория жизни.- М.:мысль, 1985.- С.137.

зації, тобто зміна стану навіть і гомеостазу, на основі чого досягаються не тільки новоутворення, але й стабілізація форм (І.Шмальгаузен). По-друге, якщо при гомеостазі зберігаються в певних межах окремі змінні, то при гомеорезі змінюються і зберігаються всі інші змінні системи шляхом їхніх динамічних перетворень (новоутворення). На відміну від гомеостазу, який не викликає появу новоутворень, гомеорез веде до таких. По-третє, гомеорез означає зміни на всьому протязі процесу розвитку системи, спрямовані на досягнення кінцевого результату²⁰².

Для нас тут важливо підкреслити те, що поняття гомеореза видового соціального організму яким є система соціальної роботи, характеризує не саморегулювання, а більш високий рівень пристосовності живої системи - автономізацію, яка для просування в соціальному організмі країни має першорядне значення і яка в повному розумінні є синергетичною самоорганізацією. За змістом поняття гомеореза дуже близьке поняттям системогенеза П.Анохіна та стабілізуючого відбору І.Шмальгаузена. Г.Югай правильно, на нашу думку, підкреслює різницю між гомеорезом і системогенезом, вбачаючи її в тому, що системогенез скоріше акцентує увагу на кінцевому стані, а гомеорез на всьому об'ємі процесу розвитку.

Система соціальної роботи як видовий соціальний організм, старіє і з часом відмирають одні її складові, а інші з'являються. У термінах теорії катастроф старіння соціального організму є поступове кількісне накопичування системних протиріч, а смерть (некрогенез) якісний стрибок у "нову сутність". Системні протиріччя, з якими зв'язане старіння системи соціальної роботи, не можуть бути розв'язані в рамках тієї організації, завдяки якій можлива його життєдіяльність. Смерть - це якісний стрибок не від однієї організації до іншої, а від організації до хаосу. В.Войтенко пише про те, що "системи, не здатні до вирішення виникаючих протиріч, можна назвати організаційно кінцевими, а процес їхньої наростаючої дестабілізації - гомеоклазом"²⁰³.

соціальних організмів фірм, показують що це торкається і фірм які надають послуги населенню. Щорічно – це біля 40 тисяч на рік в Україні, сьогодні втратили працездатність – 248,77 гривень²⁰⁴.

Інколи для цього використовується інший показник, так званий споживчий кошик, який для Нижнього Подніпров'я на кінець 2001 року становить, наприклад, не більше не менше як 580 гривень.

²⁰² Югай Г.А. Общая теория жизни. - М.:мысль, 1985.- С.137-138.

²⁰³ Войтенко В.П. Молекулярные механизмы старения и эволюция продолжительности жизни: Проблема системного анализа // Всесоюз. симпоз. «Молекулярные и клеточные механизмы старения»: Тез. докл. - К., 1981. – С.37-38.

²⁰⁴ Закон України "Про затвердження прожиткового мінімуму на 2001 рік" № 2330-III від 22 березня 2001 року.

Фіксованою величиною є допомога з безробіття, яка виплачується корпораціями у випадку, як правило, звільнення робітника з роботи. Вона становить від 60 до 80 відсотків розміру середньомісячної заробітної платні. Розмір такої допомоги завжди є предметом тривалих переговорів профсоюзних спілок з роботодавцями. За розміром вона завжди більше ніж екзистенцмінімум з тієї причини, що робочу силу в часи економічного спаду вигідніше тримати у “нормі” ніж потім, у часи “підйому” економіки, вкладати великі гроші на її професійну перепідготовку.

Нарешті, є ще один кількісний показник – це соціальне забезпечення громадян країни за рівнем середньої заробітної платні.

5.2. Закон саморуху системи соціальної роботи

Завершуючи на цьому аналіз внутрішніх зв'язків системи соціальної роботи, треба підкреслити, що її життєдіяльність підкоряється специфічному закону, відкритому ще класиками марксизму. Так, наприклад, В.І.Ленін називав його об'єктивним законом неухильного зростання потреб людей.²⁰⁵

По-іншому, життєдіяльність видового соціального організму підкоряється закону неупинного зростання потреб людини, групи, трудового колективу, інших соціальних спільнот. Морфологія спроектованої нами системи дозволяє сприймати зростання як сукупності потреб особистості, оскільки має для цього соціальний простір і передбачає можливість будь-якої видозміни особистості, що розглядається у даному випадку як сукупність потреб, так і значне нарощування засобів задоволення потреб людини.

Однак на практиці у цьому випадку ми маємо навіть справу з логічним парадоксом, бо виявляється, що чим більш розвинена людина, тим вона має більш розширену систему потреб. Багатство особистості – це її потреби!

Для нас це, тут мається на увазі формулювання закону життєдіяльності системи соціальної роботи, є виключно важливою обставиною за двох причин. По-перше, тому що обґрунтування системи соціальної роботи доведено до вищого рівня теоретичного узагальнення, а по-друге, ще й тому, що воно підтверджує певний рівень виконаної нами проектно-конструкторської роботи, немовби гарантує якість досягнутих при цьому результатів.

Тепер ми можемо перейти до аналізу зовнішніх зв'язків системи соціальної роботи, де вона вже виступає як фактор взаємодії нарівні з економічним,

²⁰⁵ Див.: Ленин В.И. Полн. собр. соч. – Т.1.- С.101-102.

політичним та ідеологічним складовими соціального організму країни. Але ця робота ще попереду. І вона теж чекає своїх архітекторів.

Наведена морфологічна форма чітко демонструє взаємопротистояння та взаємозалежність суб'єктивних соціальних відносин, які притаманні об'єкту соціальної роботи та об'єктивних соціальних відносин, які матеріалізовані у предметному багатстві соціальної сфери суспільства. Разом вони забезпечують найважливішу атрибутивну властивість морфологічної форми – її цілісність. Тож, цілісність системи соціальної роботи полягає у тому, що щільність внутрішніх зв'язків перевищує щільність її зовнішніх зв'язків.

Критерій морфологічної зрілості системи соціальної роботи – це її цілісність, суть якої полягає у тому, що щільність внутрішніх зв'язків перевищує щільність зовнішніх зв'язків.

Г. Гегель, як відомо, вважав, що "стан суспільства слід визнати тим досконалішим, чим менше індивіду доводиться робити для себе, відповідно до своєї власної думки, у порівнянні з тим, що виконується шляхом загальних заходів."²⁰⁶ Це положення, якщо перевести його на сучасну мову, слід розуміти так, що критерієм соціального прогресу є рівень суспільного розподілу праці.

Отже, ми не тільки розглянули умови проектування морфологічної форми соціальної роботи, відібрали елементи, з яких склали структуру та механізм саморуху, але й висвітлили місце її у соціальному організмі країни. І оскільки ми назвали закон, який визначає її життєдіяльність, то на цьому можна завершити її теоретичний аналіз.

Тепер справа повинна перейти у руки політиків та практичних соціальних працівників. Перші з яких повинні визначити принципи формування, спрямування її дії та параметри, які вона повинна мати за їх баченням перспектив соціального розвитку, якими темпами і за який кошт має розвиватись, а другі – підтримувати її у нормальному функціональному стані.

Резюме

- У структурі соціального організму система соціальної роботи виступає як складова частина, а конкретніше, як видовий соціальний організм. Останній є сенс називати антропогенним організмом з тим, щоб не плутати з соціальним організмом країни. Між ними діють закони, що притаманні частині та цілому.
- Як видовий антропогенний організм морфологічна форма системи соціальної роботи вступає у відношення з іншими складовими соціального органі-

²⁰⁶ Гегель Г. Философия права. –М.: Мысль, 1990.- С.270.

зму країни і проявляє при цьому принципово нові системні якості. Останні можна розглядати як функції новоутвореної цілісності.

- Головним продуктом системи соціальної роботи є забезпечення соціального цілого – організм країни – рушійною силою, у ролі якої виступає особистість. Саме вона приводить його у рух, забезпечуючи при цьому його подальший розвиток.
- Провідним законом життєдіяльності соціального компонента у структурі соціального організму країни є постійне зростання потреб людини.
- По відношенню до свого морфологічного тіла система соціальної роботи тепер має забезпечити на етапі розвитку – гомеорез, на етапі функціонування – гомеостаз, а на етапі переходу у нову фазу – гомеоклаз окремих складових або всього антропогенного організму.
- Колективізм як принцип взаємодії людей у суспільстві є наслідком саме ефективності функціонування системи соціальної роботи. Злагода у суспільстві, гарант суспільного благобуття, так званий “середній клас”, та сталість суспільних відносин є похідними від результату соціальної роботи.
- Система соціальної роботи має не тільки національний вимір. Її провідні одиниці – системи соціальної роботи – повинні бути розташовані за місцем проживання клієнтів, а це місцевий та районий рівні. Людина за допомогою не повинна “оббивати приймальні” обласних та столичних установ, які мають займатися більш організаційною та науково-методологічною діяльністю.
- Отже, соціальна робота – це самостійна галузь суспільного виробництва. Наявність механізму саморуху та закон саморозгортання видового соціального організму остаточно підтверджують його самостійність та відмінність від інших галузей народного господарства. Для цього виду виробництва потрібна така ж увага як і до сфери матеріального виробництва. Вона сьогодні в Україні майже не має підготовлених кадрів, недостатньо фінансується, а відсутність спеціалізованого органу – штабу галузі – веде до того, що соціальна політика не досягає своєї стратегії мети, цілі ставить “гаряча практика”. Усвідомлення цього факту – глобальна проблема, яку треба освоїти у повному обсязі вищим посадовим особам у країні, керівникам регіональних структур, а також вітчизняним теоретичним кадрам та практикам.

ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ

Поза увагою автора ніби то залишилися організаційні відносини у сфері соціальної роботи. Це пояснюється тим, що соціальна робота підкоряється законам і закономірностям класичного управління соціальними процесами, а система здатна до самовідтворення, тобто аутопоезису. Ці процеси розглянуті нами більш детально і тому викладення їх є об'ємною справою і тому подані у інших виданнях з якими можна у будь-який час познайомитись на сайті за адресою: http://bvp.npu.edu.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=26&Itemid=23.

У той же час деякі зауваження з цього приводу автор вважає за доцільне позначити у цьому виданні. Ми є прибічником відомої тези класика адміністративного менеджменту Пітера Дракера, суть якої полягає у тому, що немає слаборозвинених країн, а є країни в яких слабо налаштований менеджмент. Якщо накласти це на процес управління соціальною роботою, то можна сказати, що цей процес значно стане ефективнішим, якщо управлінські імпульси будуть генерувати не тільки державні установи, що опікуються проблемами соціальної політики держави, а якщо до його регуляції підключаються органи місцевого самоврядування, члени територіальних громад, корпорації та інші інститути громадянського суспільства. Для цього потрібно, щоб управлінська функція була рівномірно «розлита» по усьому соціальному організму країни.

Це викликано тим, що управління є визначена діяльність, яку здійснює суб'єкт (управляюча система) стосовно об'єкту управління, — клієнта/пацієнта соціальної роботи, — з тим, щоб перетворити його і забезпечити сталий рух до заданої мети. Це з одного боку, а з іншого — саме наявність суспільно визнаної мети, що позитивно сприйнята і цілеспрямовано реалізується ресоціалізованою особистістю, є гарантія того, що вона не повернеться до адактивного стану. І саме за умови наявності нової особистісної мети можна сказати, що соціальний працівник кваліфіковано і остаточно виконав свою функцію по відношенню до адактивної особистості.

І ще одне принципове зауваження стосовно управлінської підготовки соціальних працівників, що торкається не тільки її готовності до профілактики адективної поведінки людей, особливо молоді, а є значно ширшим моментом у їх професійній діяльності. Воно стосується того, що сучасна висока динаміка розвитку соціальної роботи та цілеспрямований рух України у напрямку об'єднання з країнами-учасницями Ради Європи постійно підвищують вимоги до управлінської підготовки персоналу соціальних закладів.

Однак, як зазначають М. Вудвок та Д. Френсіс, «організації не можуть взяти на себе розвиток усіх навичок у всіх менеджерів, що призвело б до вичерпання ресурсів організації й підриву її стабільності»²⁰⁷. Тому підтримка свого постійного зростання й розвитку стає необхідністю кожного соціального працівника. Зауважимо, що в Україні ситуація ускладнюється кризовим станом економіки, відсутністю моралі у

²⁰⁷ Вудвок М., Френсіс Д. Раскрепощенный менеджер: Для руководителя-практика. — М.: МП «Дело», 1991. — С. 26.

суспільстві, спотворення процесу управління корупцією та хабарництвом та деякими іншими вадами перехідного періоду.

За цих умов саморозвиток менеджерів соціальної сфери та соціальних працівників є запорукою виживання соціальної сфери взагалі та джерелом ділового успіху особистості. Сучасні концепції самоменеджменту побудовані на стрижневій ідеї, навколо якої формується система методик і прийомів роботи над собою з реалізації цієї ідеї. Наприклад, у концепції самоменеджменту Л. Зейварта — це ідея економії свого часу; у концепції В. Андреева — це ідея саморозвитку творчої особистості; у концепції М. Вудвока й Д. Френсіса — це подолання власних обмежень; у концепції А. Хроленка — це підвищення особистої культури ділового життя; у концепції Б. І. Х. Швальбе — це ідея досягнення особистого ділового успіху.

З огляду вищевикладеного тричі праві німецькі дослідники з проблем практичного менеджменту і ділової кар'єри Бербель і Хайнц Швальбе, які стверджують: «Щоб домогтися успіху, треба вміти керувати собою»²⁰⁸. Профілактика девіантної поведінки є у такому разі полем професійної діяльності на якому цього можна досягти і отримати особисте задоволення від досягнутого результату та визнання з боку суспільства.

Але з якого боку не надходили управлінські команди, треба забезпечити їх системний характер. Тому урядовцям, адміністративним працівникам і менеджерам соціальної роботи, особливо вищої ланки, є сенс звернути увагу на алгоритм формування рішень, адекватний для будь-якої кризової ситуації у яку потрапила особистість або соціальна група. Соціальний працівник може, завдяки фаховій управлінській підготовці, що притаманна кризовому менеджменту, прийняти ефективне рішення.

Якщо концентровано його подати то, це опанування кризовою ситуацією за таким алгоритмом: **діагностика — моделювання — прогнозування — проектування — конструювання — організація — терапія — корекція — профілактика.**

Саме така система дій повинна виконуватись, на нашу думку, соціальним працівником при експертній оцінці стану адекватної поведінки будь-якого адиктивного клієнта. Інколи у соціального працівника може з'явитись спокуса з висоти свого досвіду або вікового, соціального положення клієнта відмінити деякі етапи але робити це вкрай небажано, навіть небезпечно оскільки веде до формування поверхневого підходу до вирішення проблеми.

Кожна із вищезазначених стадій або операцій має, як добре відомо зі спеціалізованої літератури, свою внутрішню архітектуру, супроводжується цілою низкою спеціалізованих операцій, опирається на свою критеріальну базу. Засвоєння їх є метою та змістом базової управлінської підготовки соціальних працівників. Тому, по-перше, багаторівнева професійна підготовка соціальних працівників повинна у відповідній формі утримувати цей алгоритм вирішення кризових ситуацій, а по-друге, соціальний працівник повинен мати необхідні знання та розвинені навички втілення цього алгоритму управлінської діяльності на практиці до того як він отримає завдання самостійно протистояти адиктивній поведінці людини.

²⁰⁸ Швальбе Б., Швальбе Х. Личность, карьера, успех. — М.: Прогресс-Интер, 1993. — С. 11.

Коротко визначимо функції та загальний зміст вищезазначених операцій. Ясно, що причини, що обумовили девіантність поведінки людини тут не мають принципового значення. Це може бути наркозалежність, алкоголізм, психічний розлад, агресивність, що викликана будь-якими причинами. Вони лише впливають на зміст та форму стратегії, яку обирає соціальний працівник. Аналогом тут може служити музичний інструмент на якому можна виконувати різні музичні твори, пам'ятаючи при цьому, що існують мелодії, що написані саме для того чи іншого музичного інструменту.

Тож послідовно розглянемо вищеназвані операції алгоритму експертної оцінки та вирішення проблеми девіантності поведінки особи, яка стала об'єктом соціальної роботи.

Діагностика як стадія алгоритму прийняття рішення у ході профілактики адиктивної поведінки має за мету визначити стан у якому перебуває її конкретний носій у конкретний час.

Моделювання як етап має на меті відтворити умови виникнення девіантної поведінки особистості та формалізувати систему факторів що її підтримують в даний час.

Прогнозування має на меті оцінити фактичний стан, пролонгувати розвиток адиктивної особистості у майбутнє та визначити до якого фіналу вона має прийти якщо не буде втручання соціального працівника.

Проектування як етап пов'язаний з обґрунтуванням альтернатив та вибором оптимального способу оптимізації розвитку, розробкою спеціального інструментарію якщо такого немає у розпорядженні соціального закладу для реалізації обраної стратегії соціальних змін.

Конструювання як етап передбачає створення технології ефективного впливу на девіантну поведінку юнака або дівчини і має бути задіяним тоді коли у розпорядженні соціального працівника є типовий інструментарій.

Організація як етап передбачає практичну діяльність соціального працівника по втіленню у життя наміченого плану реабілітації девіантної особистості.

Терапія як етап дуже відповідальний і складний момент тому, що у ньому має прийняти участь юнак або дівчина, оскільки без їх особистої участі принципово не можна задовольнити будь-які потреби людини.

Корекція це етап комплексної оцінки загального ходу реабілітаційного процесу, порівняння його з життєдіяльністю нормальної людини, уточнення відхилень, розробка і практична реалізація заходів щодо усунення негативного впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, що гальмують видужання адиктивної особистості.

Профілактика як етап передбачає на засадах зворотного зв'язку підтримки існування ресоціалізованої особистості у допустимому, з точки зору суспільної думки, моралі і права, діапазоні.

При цьому дуже важливо пам'ятати про те, що цей, мається на увазі завершальний етап, виконано на достатньому рівні тільки в тому випадку, якщо ресоціалізована особистість напрацювала **особисту мету подальшого розвитку**. Нагадаймо, що під терміном «ресоціалізація» розглядається комплекс заходів стосовно осіб девіантної поведінки, спрямований на відновлення їх соціального статусу, втрачених чи несформованих соціальних навичок, переорієнтацію соціальних та референтних орієнтацій девіантів за рахунок включення їх в нові позитивно спрямовані відносини

та види діяльності. Її основний зміст полягає в тому, що робота з девіантами не має за мету моралізування про їх спосіб життя, а виявлення за допомогою соціального працівника потенційних можливостей особистості, що можуть стати базисом у відновленні її соціальної спрямованості на шляху повернення до активного життя у громадянському суспільстві.

Наукове видання

Бех Володимир Павлович
Бех Юлія Володимирівна

Теорія соціальної роботи (англійською мовою)

Монографія

Головний редактор В.І. Кочубей
Технічний редактор А.О. Литвиненко
Дизайн обкладинки і макет В.Б. Гайдабрус
Комп'ютерна верстка О.І. Молодецька, А.О. Литвиненко

Підписано до друку 15.07.2011

Формат 60x84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Скулбук.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 12,1. Обл.-вид. арк.10,9.

Тираж 300 пр. Замовлення № 28

ТОВ «ВТД «Університетська книга»

вул. Комсомольська 27, м. Суми, 40009, Україна

Тел. (0542) 65-75-85

E-mail: publish@book.sumy.ua; info@book.sumy.ua

www.book.suniy.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 489 від 18.06.2001

Надруковано на обладнанні ВТД "Університетська книга"

вул. Комсомольська, 27, м. Суми, 40009, Україна

Свідоцтво суб'єкта виданичої справи ДК № 489 від 18.06.2001